

FRA MIT BOGSKAB - BIND 2

Anmeldelser af Preben Etwil

1. *Bent Greve, Anja Jørgensen og Jørgen Elm Larsen (red.): Det danske samfund*, Hans Reitzels Forlag 2014
2. *Mikael R. Lindholm: Kampen om Velfærdsstaten*. Ledelse af samfundsforandringer, Gyldendal Business 2014.
3. *Petersen, Petersen og Christensen (red.): Dansk Velfærdshistorie*. Hvor glider vi hen? Bind VI, Perioden 1993-2014, Syddansk Universitetsforlag 2014.
4. *Bent Jensen: Hvad ved vi om modtagerne af kontanthjælp?* En oversigt over publiceret forskning om kontanthjælpsmodtagere i perioden 2007-14, Syddansk Universitetsforlag 2014
5. *Torben Tranæs og Bent Jensen: Den illegale indvandring til Europa- og til Danmark*. Årsager, omfang og betydning. Gyldendal 2014
6. *Bent Jensen, Ditlev Tamm og Torben Tranæs: Forbrydelse, straf og afsoning i Danmark*, Gyldendal 2015
7. *Jytte Larsen: Også andre hensyn*. Dansk ligestillingshistorie 1915-1953, Aarhus Universitetsforlag 2015
8. *Lisbeth Zornig, Mikael Lindholm og Lotus Turéll: Underdanmarks jægersoldater - om at hjælpe brændte børn til at bryde mønsteret*, Gyldendal 2015
9. *Ritt Bjerregaard: Ritt. Erindringer*, Politikens Forlag 2015
10. *Jens Bonke: Velstand og velfærd – hvor rige og tilfredse er danskerne?*, Rockwoolfondens Forskningsenhed og Danmarks Statistik, 2015. Pris 100 kr. – findes også gratis på nettet.
11. *Timothy Snyder: Sort jord*. Holocaust som historie og advarsel. Gads Forlag 2016.
12. *Kaare R. Skou: Lov & Land*. En fortælling om Danmarks grundlove gennem 800 år. Gads Forlag 2016.
13. *Frederik I. Pedersen og Lars Erik Skovgaard: Økonomisk vækst og velstand i Danmark*. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag 2017.
14. *Kristian Iversen: Nationer og nationalisme*. Perspektiver på national identitet, Columbus 2017.
15. *Carl Schmitt: Parlamentarismens krise*. Informations Forlag 2017.
16. *Kaare R. Skou: 520 dage der forandrede Danmark*, Gads Forlag 2017
17. *Chris Holmsted Larsen: Den folkekære stalinist*. En biografi om Carl Madsen. Gyldendal 2017
18. *Jørn Henrik Petersen: Luthers socialetik og det moderne samfund*, Syddansk Universitetsforlag 2017.
19. *R.K. Wittmann og D. Kinney: Djævlens dagbog*. Alfred Rosenberg – Hitlers chefideolog og hans hemmelige optegnelser, Politikens Forlag 2017.
20. *Rose Skaksen, Jan (red.): Afkast af uddannelse*. Det samfundsmæssige og individuelle rationale, Syddansk Universitetsforlag 2018.

21. *Arne Hardis*: **Den kætterske socialdemokrat – Jørgen Dich og den herskende klasse**, Gyldendals Forlag 2018
22. *Kristine Kjærsgaard*: **Danmark i FN**, Aarhus Universitetsforlag 2018.
23. *Torben Thesander*: **Den magiske skov**, Forlaget Frydenlund 2018.
24. *Kaare R. Skou*: **Folkestyret i arbejde. Om Grundloven, magten demokratiet, de folkevalgte og lovgivningen**, Forlaget Frydenlund 2018
25. *Søren Federspiel*: **"Jensen er valgt"**. Jens Jensen – en biografi, Knuths Forlag 2018.
26. *Timothy Snyder*: **Vejen til ufrihed. Rusland, Europa, Amerika**, Gads Forlag 2018.
27. *Asser Amdisen*: **Nu taler vi om demokrati – en debatbog for demokrater**, Haase og Søns Forlag 2018
28. *Steen Bille Larsen*: **I venstrefløjens øje**. Mit liv som fuldtidsaktivist i 60'erne, Forlaget Politisk Revy 2018
29. *Preben Wilhjelm*: **Kampen for retsstaten**, Lindhardt og Ringhof 2018.
30. *Bjarne Steen Larsen*: **De kaldte os barakunger – Små fortællinger fra efterkrigstiden**. Historia 2018
31. *Hans Kirchhoff*: **Et venskab mellem fjender**. Hans Hedtoft og Georg Ferdinand Duckwitz i besættelsespolitikken 1943-45. Syddansk Universitetsforlag 2018.
32. *Hans Branner (red)*: **Europas mange omveje**. Fem nationale perspektiver på Den Europæiske Union. Forlaget Columbus 2019

1. Bag om nationalregnskabet - kritisk og reflekterede

*Anmeldelse af: Bent Greve, Anja Jørgensen og Jørgen Elm Larsen (red.)
Det danske samfund, Hans Reitzels Forlag 2014*

Offentliggjort i www.dknyt.dk

Her foreligger der en bog om Danmark.

Som noget helt ekstraordinært, er der dog ikke et ord om nationalregnskabet. Ved første øjekast kan det måske virke en smule besynderligt, da denne referenceramme som regel altid følger enhver samfundsbeskrivelse. I mindst ni ud af ti samfundsbeskrivende bøger sammenfattes et samfunds økonomiske tilstand og udvikling ved hjælp af en indikator, der benævnes Bruttonationalproduktet (BNP).

Dette tal fortæller i superkort form, hvordan den økonomiske produktion har udviklet sig. Til gengæld viser BNP isoleret set ikke ret meget om, hvor godt (eller dårligt) mennesker i samfundet har det, og hvordan de lever deres liv på godt og på ondt. BNP viser heller ikke ret meget om, hvordan vores sociale og miljømæssige omgivelser udvikler sig.

Det danske samfund er ikke et alternativ til nationalregnskabet og dets betragtningsmåde, slet ikke, men er til gengæld et meget nyttigt supplement til den traditionelle nationalregnskabsmæssige måde at beskrive verden på.

Empirisk tyngde

Det danske samfund - der i de senere år ofte er benævnt som et velfærdssamfund - er i virkeligheden en meget sammensat størrelse med mange og ofte modsatrettede problemstillinger og udviklingstræk.

Bogen giver et godt overblik over, hvordan det danske samfund er indrettet og organiseret. Bogen gør rigtig meget ud af at udrede, hvilke logikker - især sociologiske - der gør sig gældende på centrale samfunds- og velfærdsmæssige områder.

Bogens primære formål er at kunne finde anvendelse i samfundsfaculteterne på universitets- og professionshøjskoleniveau, men den kan udmærket læses af den nysgerrige og interesserede samfundsborger, da den dygtigt og på stort set almindelig dansk forklarer både teorier og begreber inden for de behandlede temaer - delvist suppleret med tabeller og grafer.

Bogen lover i indledningen at have empirisk tyngde for at kunne bibringe læseren empirisk indsigt i det danske samfund på centrale felter i det danske samfunds institutionelle indretning. En rigtig god målsætning, men det er altid et fortolkningsspørgsmål, hvad der overhovedet forstås ved 'empirisk tyngde'. Hvis der menes, at alle udsagn kan understøttes af statistik, lever ikke alle kapitler op til denne målsætning, da statistikken visse steder både er tynd og mangelfuld.

Nu forholder det sig imidlertid sådan, at ikke alt, der kan tælles, tæller, og ikke alt, der tæller, kan tælles. Derfor har bogens mere beskrivende analyser stadig en stor værdi i forståelsen af det danske samfunds kompleksitet.

Sociologisk naivisme

Bogen har bidrag fra ikke mindre end 20 velskrivende forfattere, der på hvert deres felt er yderst vidende. Der er en klar overvægt i forfatterkredsen af sociologer, mens de mere klassiske økonomer stort set er fraværende. Det giver fremstillingen en lidt uheldig skævvridning. Ikke fordi, at nationalregnskabet og dets begrebsapparat er savnet i fremstillingen, men mest fordi, at vise økonomiske identiteter, begrænsninger og lovmæssigheder ikke bliver fuldt udfoldet i fremstillingen. Bredden og mangfoldigheden i bogen savnes nu ikke, om end der visse steder i fremstillingen kan anes en såkaldt sociologisk naivisme.

I bogens 20 kapitler kommer man vidt omkring. Temaer som velfærd, marked, civilsamfund, sociale lagdelinger, retfærdighed, risiko og økonomisk lighed behandles både fyldigt og kompetent.

Der er et særligt kapitel om fattigdom, der har fået fornyet offentlig interesse efter at regeringen har taget begrebet med på deres politiske menukort.

Bogen går også i dybden med en række mere specifikke forhold, der sætter sit aftryk på alle samfund. Det drejer sig bl.a. om familieforhold, opvækstbetingelser, risiko og utryghed, social og kulturel kapital, uddannelses- og boligforhold.

Meget lidt er faktisk glemt eller sprunget over i bogen. Det ses af, at bl.a. privat og offentligt forbrug, sundhed, etnicitet, kriminalitet og globalisering også har fået helliget sig et selvstændigt kapitel i bogen. Der er virkelig blevet foretaget et 360-graders samfundsmæssigt eftersyn. Kritisk og reflekterende.

Udvalgte afsnit kan anbefales

Alle kapitlerne, med undtagelse af to, er bygget over samme og strukturerede læst. En relativ kort indledning, der i stikordsform beskriver, hvad der bliver uddybet i det følgende kapitel. Denne optegnelse bliver fulgt op af en lyseblå boks, hvor de mere specificerede temaer er listet op. Det gør bogen særdeles velegnet som et slags opslagsværk, hvor man kan bladere både frem og tilbage i bogen - uden at miste overblikket. Til gengæld virker emneregisteret noget tyndt, og ikke videre anvendelsesorienteret.

I bogens meget grundige analyser af de danske forhold står tilbage, at samfundet i stigende grad er ved at udvikle sig til adskilte enheder, der økonomisk, socialt og kulturelt er meget forskellige. Der er i bekymrende grad ved at udvikle sig en 'dem og vi' opfattelse. Det gælder inden for økonomien, generationerne, boligen, kriminaliteten, etniciteten, kulturen osv. En udvikling, der kan være yderst skadelig for samfundet, fordi det skaber manglende forståelse borgerne imellem.

Med disse ord kan denne bog anbefales til læserne af dknyt. Måske ikke i fuld længde men i udvalgte afsnit. Denne læsning vil gøre det synligt, at det danske velfærdssamfund er yderst komplekst med mange modsatrettede udviklingstræk - og de er ikke altid synlige med det blotte øje.

2. Velfærdsstatens udfordringer

Anmeldelse af Mikael R. Lindholm: "Kampen om Velfærdsstaten. Ledelse af samfundsforandringer", Gyldendal Business 2014.

Offentliggjort i www.dknyt.dk

Denne bog er lidt af en overraskelse.

Det skal dog tilføjes, at det er af den positive slags.

På den nyligt overståede bogmesse faldt jeg tilfældigt over en bog, der var udsendt af Gyldendal Business i en bogserie om ledelse.

Hvad har det overhovedet med velfærdsstaten at gøre, tænkte jeg.

Ikke så lidt, fandt jeg ud af, da jeg havde læst bogen.

I en utrolig klar og letforståelig tekst gør Mikael R. Lindholm læseren opmærksom på, at velfærdsstaten mest af alt er et resultat af stor statsmandsledelse. For godt nok er velfærdsstaten først og fremmest et demokratisk og politisk anliggende, men uden en række dygtige og fremsynede politiske ledere, var den moderne velfærdsstat aldrig blevet realiseret. Sådan er det bare!

Et velfærdssamfund betegner et velstående, demokratisk samfund, der bygger på en markedsøkonomi med en omfattende social sikring – hvor det offentlige kan gribe ind over for markedskræfterne for at sikre en mere ligelig fordeling af goderne, end kræfternes frie spil ellers ville have gjort. Velfærdssamfundet er i denne forståelse en forhandlet model, der kræver både visionær og god ledelse.

Bogen er en kort – og også let læst – gennemgang af den danske velfærdshistorie. Ja, den går såmænd helt tilbage til vikingetiden, hvilket nok må betragtes som lidt overdrevent.

Historien spiller dog en rolle. I enevældens tid blev mange af de institutioner, som senere udvikledes sig til demokratiske bastioner grundlagt. Det gjaldt fx det lokale selvstyre, rets- og skolevæsen. Forudsætninger for at man på en fredelig vis kunne gå fra diktatur til demokrati.

Men ellers forklares velfærdsbegrebet med afsæt i afslutningen af Anden Verdenskrig. Det var her, at tanken om et brugbart alternativ til økonomisk depression og politisk diktatur blev udviklet, og vandt en meget stor folkelig forståelse og opbakning – og som politikerne med stor dygtighed ledede ind i de rammer, som vi dag omtaler som det moderne velfærdssamfund.

Bogen giver et glimrende indblik i hvilke mekanismer og aktører, der var de drivende kræfter bag udviklingen af velfærdssamfundet. Bogen følger i et flydende og letforståeligt sprog udviklingen fra Marshall-plan over hovedsageligt socialdemokratiske ministre og økonomer til egentlige sociale

entreprenører og ingeniører, til en bred folkelig accept af de både omfattende og dyre velfærdspolitiske tiltag, der i stigende grad introduceres i det danske samfund.

Udviklingen går også så stærkt, at økonomien ikke rigtig kan følge med, og der sker derfor en kraftig opbremsning i udbygningen af de offentlige serviceydelser i kølvandet på den økonomiske krise, der sætter ind i midten af 1970'erne. Der sker ligefrem en tilbagerulning af de sociale og arbejdsmarkedspolitiske rettigheds- og ydelsesniveauer – kaldet modreaktionen og katastrofen. Mikael Lindholm afviser dog, at SID og Hardy Hansens kampagne om en ”social massegrav” har noget på sig – tvært i mod.

Der sker godt nok en kraftig opbremsning i de sociale tilbud, men der er stadig et ydelsesniveau der i et internationalt perspektiv, er tårnhøjt. Mikael Lindholm går endog så vidt, at han ligefrem mener, at den konservative statsminister Poul Schlüter med sin meget hårde økonomiske opbremsning i 1986, på den lidt længere bane, faktisk var med til at rede grundlaget for velfærdsstatens overlevelse.

Bogens suverænt væsentligste kapitel hedder ”Opgøret med den offentlige sektor”. Med sikker hånd beskrives behovet for bedre styring og ledelse af de offentlige servicetilbud. Komplexiteten og udgifterne i velfærdsydelserne steg eksplosivt, så den traditionelle offentlige tankegang skulle nytænkes, hvis ikke bunden i statskassen skulle gå ud. Det burde også ovevejes, om grundlaget for velfærdssamfundets menneskeopfattelse holder stik med virkeligheden. Velfærdssamfundet menneskesyn bygger på ”samfundsmennesket”, dvs. en person der skubber sig selv og sine egne hensyn lidt til side, og ser på hvordan andre har det. I den situation hænger velfærdssamfundet både økonomisk og socialt sammen. Her betales ens skat med glæde, og man forventer kun at få noget igen, hvis der opstår et behov.

Derimod kommer det til at knibe med den samfundsmæssige balance, hvis samfundet alene eller i overvejende grad består af ”privatmennesker”, der for enhver given indsats forventer at få mest muligt igen. Her skal skatten være mindst muligt, og modkravet til offentlige ydelser størst muligt.

Balanceproblemerne stiger også, når de sociale ydelser i stigende grad rettes mod normalbefolkningens normalproblemer. En socialpolitik der fokuserer på den store, og voksende middelklasse, som stadig flere ser sig selv som en del af. Dette vil udtynde mulighederne for at gøre en socialpolitisk indsats for de virkelig socialt udsatte.

En anden og betydelig udfordring for udbygning af velfærdsstaten er globaliseringen. Det er blevet meget tydeligt, at internationaliseringen har kunnet føre til jobløs økonomisk vækst, hvor især de uuddannede er blevet koblet af velfærdsudviklingen. De overlades i stigende grad til socialektoren. I praksis har det betydet en massiv flytning af arbejdspladser ud af de europæiske velfærdssamfund. For Danmarks vedkommende er problemet blevet forstærket af, at der for de tilbageblevne ufaglærte job i Danmark, er sket en betydelig skærpelse af konkurrencevilkårene fra østeuropæisk arbejdskraft.

Udviklingen har ført til, at der i dag bliver brugt mere end 600 mia.kr. på det sociale og sundhedspolitiske område, hvilket svarer til omkring en tredjedel af det samlede Bruttonationalprodukt (BNP). Det skal dog med i billedet, at ikke alle disse udgifter dækkes af det offentlige (ikke nævnt i bogen), da især ældreudgiften i høj grad dækkes, af egen pensionsopsparing. Men alligevel. De offentlige sociale og sundhedsmæssige udgifter i Danmark er af en betragtelig størrelse, og kræver både overblik og god ledelse for at sikre den mest effektive udnyttelse af de offentlige midler.

Dette er også sket i stigende grad gennem den såkaldte New Public Management politik. Ændringer i den offentlige styring har været helt nødvendig, men bogen giver også mange eksempler på, at det visse steder er gået for vidt, og endt i noget der nærmest kan kaldes administrativt kaos og vanvid.

Bogen slutter af med at opridse nogle mulige fremtidsscenerier for velfærdssamfundet. Der er mange udfordringer – ja, forhindringer kunne man sige.

Alligevel ser Mikael Lindholm ret positivt på fremtidens velfærdsstat. Den vil først og fremmest være kendetegnet af at være konkurrenceudsat – både nationalt og globalt. Han ser heller ikke det som en nødvendig betingelse, at al velfærdsproduktion skal være i offentligt regi. Det kan såmænd også være i frivillig og markedsføremæssigt regi. Det vigtigste er, at samfundene udvikler sig bæredygtigt, dvs. at økonomisk vækst går hånd i hånd med social tryghed. For erfaringen siger, at de socialt mest robuste kande også er de lande der er mest konkurrencedygtige og velstående. Det med orden i den økonomiske politik en ikke helt uvæsentlig rolle for velfærdssamfundet, da man ikke kan låne sig til velfærd, men skal producere (dvs. konkurrere) sig til den.

Et stort arbejdsudbud af kvinder, der kendetegner den nordiske velfærdsmodel, betyder at den økonomiske og kreative talentmasse bliver langt større end de samfund, der hovedsagligt er baseret på mandlig arbejdskraft. Dette kræver udbyggede sociale institutioner. Dermed bliver denne udbygning en national fordel i en videndreven konkurrence.

God konkurrenceevne, lav offentlig såvel som privat korrupsion, stor ligestilling mellem kønnene, gode uddannelser, gode jobmuligheder, velfungerende infrastruktur, social tryghed og arbejdsglæde er efter Mikael Lindholms opfattelse nogle af de væsentlige styrkepositioner for økonomisk vækst, der i sidste ende kan finansiere fremtidens velfærdsstat. Positivt og fremadrettet.

Med disse ord skal bogen anbefales enhver, der interesserer sig for den danske velfærdsstats udvikling.

3. Et socialhistorisk monument er blevet sat

Anmeldelse af Petersen, Petersen og Christensen (red.): Dansk Velfærdshistorie. Hvor glider vi hen? Bind VI, Perioden 1993-2014, Syddansk Universitetsforlag 2014.

Offentliggjort i www.historieonline.dk

Hermed er sjette og sidste bind af kæmpeværket Dansk Velfærdshistorie tilendebragt. På alle måder et imponerende værk – både i faglighed og i formidling.

Bogen kan dybest set ikke anmeldes, da den består af elleve kapitler (plus et sammendrag), der i omfang hver især matcher en hel normal bog.

Kapitlerne kan mageligt læses som selvstændige bidrag uden at miste omfattende sammenhæng. Ja, og uden at det her skal anbefales, så kan man også vælge, kun at læse sammenfatningen.

Det er måske en god idé for et hverdagstravlt menneske. Man kan jo altid senere vende tilbage til faglig fordybelse.

Derfor er det også glædeligt, at der i forordet står, at der i løbet af 2015 vil blive udarbejdet en komplet emneoversigt.

Den har faktisk været savnet allerede på nuværende tidspunkt.

Når man har læst dette omfattende værk, kan man ikke forundres over, at forskellige skiftende social- og beskæftigelsesministre af og til er løbet sur i lovgivningen. Den har været enorm af omfang og med betydelige og væsentlige ændringer undervejs. Det kan heller ikke undre, at kommunale og statslige embedsmænd er blevet godt og grundigt rundforvirret, når de skulle sætte sig ind i de nye regler og praktisere lovgivningen efter de intentioner, som politikerne havde udstukket. Ligeledes er reformerne kommet som perler på en snor, således, at effekterne af den første reform ikke havde sat sig før en ny reform skulle rulles ud. Dermed har man aldrig fået konstateret, om de forskellige lovinitiativer overhovedet har virket.

I det lys er det omsonst at snakke om evidensbaseret social- og velfærdspolitik.

Bogens indledes noget hovedkulds med en lang række figurer, der sætter den økonomiske og demografiske udvikling på plads. Det er nu set mere elegant andre steder. Men overlever man her, så får man dog en ganske god indføring i periodens politisk-økonomiske udvikling.

Der er ingen tvivl om, at periodens største politisk og økonomiske skift blev følgerne af Folketingsvalget i 2001.

Et massivt borgerligt regimeskift der varede ti år, og som på mange områder faktisk er blevet videreført af den nye socialdemokratiske ledede regering, der tog over i 2011. Ja, på nogle områder fristes man til at sige, at den nye

regering har overgået de gamle regeringer højre om – med reformer, som de borgerlige ikke turde tale om offentligt.

Venstre og Konservative vandt, støttet af Dansk Folkeparti, regeringsmagten i 2001 med et solidt parlamentarisk flertal i ryggen. For første gang siden 1920'erne sad de borgerlige på magten uden påvirkning fra De Radikale og Socialdemokraterne. Det klassiske mønster i dansk politik med forslag, forhandlinger og kompromisser mellem de centrale politiske partier blev afløst af en praksis, hvor aftaler indgået inden for regeringsblokken blev ført ud i livet som oftest uden inddragelse af andre partier.

Det var også i denne periode, at den såkaldte kontraktspolitik blev introduceret. Begrebet er mest af alt en retorisk politisk konstruktion. Det man lover før valget, vil man også gennemføre. Man indgår så at sige en kontrakt med befolkningen. Dette var også muligt så længe, at regeringen bestod af en politisk blok, der havde flertallet.

Anderledes kom det til at forholde sig, da regeringsmagten ikke mere hvilede på en solid parlamentarisk flertalsblok. Dette var tilfældet både før og efter perioden 2001 til 2011.

Hvorom alting er, så var kontraktpolitikken ret populær i befolkningen. Det fik den socialdemokratiske ledet regering under Helle Thorning-Schmidt særligt at føle, da den overtog regeringsmagten i 2011. De blev beskyldt for massivt løftebrud, da de på ingen måde var i stand til at indfri deres løfter fra den forudgående valgkamp. Årsagen var at Socialdemokraterne og Folkesocialisterne gik tilbage ved valget, men at de alligevel vandt regeringsmagten qua fremgang hos De Radikale og Enhedslisten. Men prisen var også, at de måtte opgive væsentlige dele af deres valgprogram fra "Fair Løsning". Dermed havde de forbrudt sig mod kontraktpolitikken med vælgerne.

Den danske flexicurity-model, der bygger på en høj organisationsgrad med arbejdsløshedsforsikring, aktiv arbejdsmarkedspolitik, og smidig ansættelses- og afskedigelsesvilkår, kom i perioden under stærkt pres. For det første fravalgte arbejderne i stigende grad at blive organiseret i fagforeninger og arbejdsløsheds-kasser. For det andet betød åbningen af EU's grænser, at det har været svært at opretholde organiserede løn og arbejdsmarkedsforhold for alle. For det tredje er en række arbejdspladser flyttet ud af Danmark til forskellige lavtlønslande. Forhold der til sammen gør, at grundlaget for en dansk flexicurity-model smuldrer.

I 2007 trådte en meget stor kommunal reform i kraft. Antallet af kommuner blev reduceret fra 271 til 98. 14 amter blev nedlagt. Nogle af de amtslige opgaver blev overflyttet til kommunerne, mens andre blev udvidet og videreført i 5 nyoprettede regioner. Andre opgaver igen – fx gymnasierne – fik selvstændig status som selvejende institutioner.

Regionerne, der ikke fik selvstændig skatteudskrivningsret, skulle primært varetage driften af de offentlige sygehuse.

Med denne strukturreform skete der omfattende ændringer inden for skatteforvaltning, miljøforvaltning, trafikplanlægning, beskæftigelsespolitik og arbejdsformidling.

Formålet med hele reformen var tosidigt: At øge centraliseringen samtidig med at man skabte et udvidet decentralt myndighedsansvar.

Den teknologiske og miljømæssige udvikling har også spillet en stor rolle for indretningen af den offentlige sektor. De digitale teknologier er vævet ind i alle hverdagens forhold. Dette påvirker både mennesker og institutioner. Servicen - både den private og offentlige - bliver digital. Det sætter nye standarder, og laver nye inklusions- og eksklusionsrelationer. Nye vindere og tabere ser så at sige dagens lys, og det udfordrer i allerhøjeste grad velfærdspolitikken. Skellet mellem de uddannede og de uuddannede bliver større, og det påvirker fordelingen i indkomstgrundlaget, og dermed finansieringsmulighederne for en udbygget velfærdsstat.

Periodens socialpolitiske idelandskab udrulles forbilledligt. Klar og grundigt.

Da den socialdemokratiske Poul Nyrup Rasmussen danner regering efter den konservative Poul Schlüter i 1993, har neoliberalisme og new public management overtaget den overordnede politiske dagsorden. Nyrup Rasmussen fortsætter så at sige den velfærdspolitiske linje, der allerede er lagt - om end med en nedtoning af frit-valgs-diskussionerne. Hovedsporet i velfærdspolitikken har mest af alt fokus på, at der skulle skabes økonomisk vækst i den private sektor til at kunne finansiere den fortsatte udbygning af de offentlige ydelser. Der kom også øget fokus på, at de offentlige institutioner skulle have større handlefrihed for at fremme effektivitet og kvalitet. Markedsstyring af offentlig aktivitet blev stadig kun set som et supplement til den traditionelle politiske styring. Uændret var holdningen til det såkaldte velfærdssamfund, der byggede på en indgroet antagelse om en slags social kontrakt, hvor et stort arbejdsudbud var forudsætningen for et fintmasket socialt sikkerhedsnet og for veludbyggede offentlige gratisydelser.

Men gradvist blev der åbnet mere og mere op for markedsmæssige tiltag. Borgeren blev i stigende grad betragtes som en slags kunde, der selv skulle kunne vælge mellem et stort udbud af offentlige gratisydelser. Det frie forbrugsvalg blev betragtes som et kvalitetsparameter. Kun der hvor borgeren ikke selv kunne træffe afgørelser på et oplyst grundlag, skulle politikerne gå ind og styre og prioritere. Det gjaldt bl.a. på sundhedsområdet.

I Socialdemokratiet skabte de nye liberale og markedsmæssige vinde betydelig interne ideologiske og politiske problemer. Forskellige fløjkrige udspillede sig i løbet af midt halvfemserne. Poul Nyrup Rasmussen måtte for at holde sammen på partiet fare frem med lempe, og ændringerne skete kun gradvist og af og til også fodslæbende.

Der var traditionalisterne, der ville holde fast i gamle socialdemokratiske velfærdsdyder fra tresserne, og der var fornyerne, der mente, at borgernes

individualisering og samfundets globalisering nødvendiggjorde markante omlægninger af den offentlige sektors servicetilbud.

En række modstridende debatpjecer og kongresudtalelser florerede i stor stil. Især blev holdningen til udlicitering endevendt på alle mulige og umulige måder. Men hvorom alting var, så bevægede Socialdemokraterne sig langsomt men sikkert mod tidens trend, der var præget af neo-liberalisme og New Public Management.

Alligevel kunne Socialdemokraterne ikke holde de rigtig liberale stangen. En af årsagerne var, at de liberale – i form af partiet Venstre - så at sige havde opgivet den rene vare – at bekæmpe socialstaten og alle dens gerninger. Minimalstaten var blevet skiftet ud – ikke med velfærdsstaten, men med velfærdssamfundet. Som det blev udtrykt: Den danske velfærdsstat var blevet bygget op gennem det 20. århundrede, og opgaven var nu at opbygge et moderne velfærdssamfund, som passede til det 21. århundredes mennesker. Samfundet skulle forenes med personlig frihed, så frihed og fællesskab, forandring og tryghed gik hånd i hånd.

Venstres leder Anders Fogh Rasmussen ændrede sig i disse år, som der står: ”fra hulemand til julemand”, samtidig med at han med stor politisk tæft fik danskerne med på sin kontraktspolitik.

En politisk stil, der signalerede, at dét der blev lovet før et valg, også ville blive dét, der ville blive gennemført efter et valg. Et politisk dogme, der med stort held blev praktiseret i de næste ti års regeringsperioder. Dette blev muligt, da blå blok i disse år rådede over et massivt folketingsflertal.

Kontraktpolitikken blev lanceret før valget i 2001. Det bestod af skattestop, kortere ventetider på sundhedsydelse, frit valg og forbedret ældrepleje. Dette fulgt op af det der blev lanceret som en fast og fair udlændingepolitik. Sidstnævnte knyttede dermed Venstre og Konservative tæt sammen med Dansk Folkeparti, og da de sammen vandt valget i 2001 udgjorde de et meget stabilt parlamentariske grundlag de næste ti år.

Det kontraktpolitiske dogme, var nu blevet så indgroet i den danske bevidsthed, at den socialdemokratiske statsminister Helle Thorning-Schmidt, der vandt regeringsmagten i 2011, løb hun ind i troværdighedsproblemer fra dag ét. Det som hun lovede vælgerne før valget, var der imidlertid ikke noget folketingsflertal bag efter valget. Derfor løb hun straks i presse og offentlighed ind i en altødelæggende løftebrudsdebat.

Venstres transformation fra superliberal til noget der kunne minde om socialliberal, skete heller ikke uden interne sværdslag. Mange af de unge liberale løver skulle ligefrem bankes på plads. De liberale teser var simpelthen for svære at sluge for den regeringsbærende Venstre-top. Ligeledes skulle det mere traditionelle og landlige Venstre-bagland også masseres godt og grundigt. Tilfredsheden med politikken var ikke alle steder lige udtalt, men den var trods alt tavs, da Venstre i modsætning til tidligere kunne levere regeringsmagten. Som venstrestrategen Beskæftigelsesminister Claus Hjort Frederiksen så frisk udtrykte det, så var regeringen hverken et

liberalt debatforum eller en tænketank. Den var sat i verden for at kunne gennemføre resultater, og det havde den såmænd også tænkt sig at levere.

I disse år kom der en lind strøm af regeringsbaserede debat- og strategioplæg, der alle fokuserede på hvordan man både kunne billiggøre og smidiggøre de offentlige serviceydelser, uden at det gik ud over kvaliteten – tvært i mod. Mantraet hed frit valg, frit udbud, effektivitet og ledelse. Det hele drejede sig om borgernes egne frie valg og mellem offentlige og private udbydere.

Venstres ideologiske dominans var så overvældende, at de Konservative i mange sammenhænge følte sig kørt over både inden og uden om. Det blev kun til undtagelsesvise små pip (trut i hornet) fra deres side, samtidig med at vælgertilslutningen langsomt men sikkert forduftede – forstærket af partiets egne interne magtkampe.

Venstres massive ideologiske medvind gjorde også oppositionen møre. Socialdemokratiet måtte sande, at hvis de ville tilbage på regeringstaburetterne, skulle de rette ind efter de mere neo-liberale vinde, som blæste ude i den vide verden. Denne politiske bevægelse mod mere markedsførelse af de offentlige ydelser lå i god forlængelse af samarbejdet mellem de nordiske socialdemokratier og fagbevægelser (SAMAK), men man fastholdt dog, at den væsentligste finansieringskilde til velstandsytelserne fortsat skulle være skatterne.

Stram indvandrerpolitik, skattestop, afskaffelse af efterløn og lignende tiltag blev i stigende grad indarbejdet i den socialdemokratiske oppositionspolitik. De accepterede så at sige præmisserne, men ville håndtere den konkrete politiske udførelse anderledes.

Dette blev meget tydeligt ved det såkaldte velfærdsforlig i 2006.

Historien bag forliget var, at der i 2003 var blevet nedsat en Velfærdskommission, der barslede med sin endelige rapport i slutningen af 2005. Rapporten blev fra mange sider i første omgang forsøgt skudt ned – bl.a. af statsminister Anders Fogh Rasmussen. Men allerede i juni 2006 kunne hovedparten af Folketingets medlemmer (158 ud af 179 mandater) samles om et større velfærdsforlig, der i høj grad byggede på Velfærdskommissionens anbefalinger. Ikke helt så gennemgribende som anbefalet, men alligevel et godt stykke ad vejen. Socialdemokratiet lagde stor vægt på, at de havde været med til at bevare efterlønnsordningen, om end de havde været med til at udhule den betragteligt. Først med Velfærdsaftalen i 2010 og Tilbageføringsreformen i foråret 2011, hvor Socialdemokraterne blev koblet fra, blev hovedsporet af Velfærdskommissionens anbefalinger fulgt. Især kom Tilbageføringsreformen til at volde Socialdemokratiet en række interne troværdighedsproblemer, da de i efteråret 2011 dannede regering sammen med De Radikale, der i høj grad forstod at svinge dirigentstokken, da regeringsgrundlaget skulle udarbejdes. Som der står i bogen, så havde det nye regeringsgrundlag ikke vokset i den Socialdemokratiske have.

Tre S og SF oplæg, der blev udsendt i perioden 2009 til 2011, under fællesbetegnelsen "Fair", kom til at ride især Socialdemokraterne som en mare. SF gik efterfølgende nærmest i opløsning på oplæggene. For det viste sig, at meget lidt fra disse oplæg, der reelt banede vejen til regeringstaburetterne, ikke kunne finde parlamentarisk dækning i det nyvalgte Folketing. Uden at kunne spå om fremtiden, er der meget der peger på, at der ved et kommende valg, vil indtræde en "sandhedens time" for Socialdemokraterne, når de må konstatere, at deres stemmetal vil ligge under et hvilket som helst valg i det 19. århundrede.

Kapitlet slutter af med en gennemgang af de forskellige partiers socialpolitiske debatoplæg i perioden. Med forskellige ord, nærmer de forskellige partioplæg sig bemærkelsesværdig hinanden: Individuel frihed, personligt ansvar og fællesskab er gennemgående buzz-ord. Variationer kan dog findes. Udlicitering kan forestilles i forskellig grad, og inden for forskellige serviceområder. Karakteren af den personlige frihed er også til debat i forhold til sammenhængen med fællesskabet. DF mener eksplicit, at socialpolitik skal være forbeholdt danskere, og Enhedslisten har endnu ikke forladt klassekampsperspektivet. Men tilbage står, at det er svært at se forskellene i de mere overordnede udtalelser. De vil stort set det samme. Konsensus kaldes det nu om dage.

I det efterfølgende kapitel ses der mere detaljeret på periodens aktiveringslinje og dets konsolidering. Dette kapitel er uden tvivl en hjørnesten i dette sidste bind af Velfærdshistorien. Det er her, at det mest tydeligt fremgår, hvad der skete af markante ændringer i den danske sociallovgivning. Nogle onde tunger mener, at man i denne periode tilbagerullede den danske sociallovgivning, så den kom til at flugte, den situation som vi så før de store forandringsreformer, der blev sat i værk efter 1890'erne.

Vi bevægede os så at sige socialpolitisk set tilbage til udgangspunkt nul.

Det er nok en stærk overdrivelse, men der er nu alligevel noget om snakken.

Det store gennembrudsår for aktiveringslinjen blev 1993. Her blev der endegyldigt gjort op med bistandslovens princip om "noget for ingenting" til fordel for "noget for noget".

Aktiveringslinjen startede så at sige i medvind, da konjunkturerne var med til at skabe en række jobåbninger. Alligevel blev effekten af denne socialpolitiske omlægning fra "hård" til "virkelig hård" af yderst begrænset omfang.

På det mere ideologiske plan hoppede Socialdemokraterne med på den af de borgerlige formulerede "noget for noget"-aktiveringspolitik. Og det i en sådan grad, at de langt hen ad vejen mente, at det faktisk var Socialdemokratisk arvegods, fra dengang det hed "Ingen rettigheder uden pligter – ingen pligter uden rettigheder".

Denne opfattelse af socialdemokratisk kontinuitet i velfærdspolitikken bliver godt og grundigt i bogen underkendt som ahistorisk. For som det

påpeges, så drejede kampen sig dengang om en kamp for rettigheder og pligter på et politisk-juridisk niveau, som ikke nødvendigvis – som nu – betød, at ret og pligt var knyttet til samme persons handling. Borgeren skulle betale skat, mens staten sikrede stemmeret og social hjælp. Ligeledes skulle man – som god socialdemokrat – være forpligtet til at være medlem af både en fagforening, arbejdsløshedskasse og sygekasse. Til gengæld skulle man også have rettigheder til overenskomst, arbejdsløshedsunderstøttelse og sygeforsikring. Altså en klassemæssig forståelse af pligter og rettigheder. Hvordan Socialdemokratiet kunne omfortolke sine egne gamle paroler det til den individbaserede aktivering, hvor man ikke har ret til at modtage kontanthjælp uden, at man forpligter sig til at tage i mod et underbetalt aktiveringsjob, anviser bogen naturligvis ingen gode svar på. Det skyldes givetvis at denne socialdemokratiske sammenligning med fortiden, er det rene og skære nonsens. Noget som flere Socialdemokrater faktisk også gjorde opmærksom på.

Tilbagerulningen af bistandslovens helhedsvurdering og skønprincip kulminerede i 1997 med vedtagelsen af Lov om aktiv socialpolitik, Lov om social service og Lov om retssikkerhed og administration på det sociale område. Hermed blev ”noget for noget”-princippet både gjort individbaseret og universelt. Som bogen skriver: ”Den enkeltes ansvar blev i aktivloven betonet i et omfang, som ikke var set siden forsorgsloven i 1961”. Et andet sted får vi at vide: ”Arven fra 1970’ernes bistandslov skinnede tydelig igennem i serviceloven, i vidt omfang i loven om retssikkerhed, men kun i begrænset omfang eller slet ikke i loven om aktiv socialpolitik. Det var heri, det nye og skelsættende princip om ”noget for noget” blev mejslet fast. Når det gjaldt hjælpens udmåling, byggede loven videre på den tradition, der var blevet grundfæstet i 1987, da bistandslovens skønprincip blev erstattet af faste takster. Der blev hermed lagt loft over det individuelle og fremadrettede skøn”.

Vurderingen af den nye aktiveringslinje for perioden 1993 til 2001 bliver i bogen ikke overraskende opfattet som et tveægget sværd.

I opgangstider så det ud til at aktiveringslinjen virkede i nogle kommuner. Især for de personer der kom i private virksomheder. De havde efterfølgende bedre jobmuligheder, end dem der blev anvist arbejde i kommunerne. Dog holdt solstrålehistorierne ikke altid. Der var også kommuner der meldte, at aktivlinjen ikke skabte flere jobåbninger end hidtil. Ordningerne var og blev en slags straffeaktion mod den enkelte ledige. Kontanthjælpsmodtagere var længere væk fra arbejdsmarkedet end dem på dagpenge. Ikke mærkeligt, da andelen af ufaglærte var væsentlig større blandt kontanthjælpsmodtagerne end dagpengemodtagerne. Der er også undersøgelser der viser, at straks-aktivering ligefrem hæmmede folk i at finde ordinær beskæftigelse. Der var derudover meget der tydede på, at flere så at sige blev hængende i de kommunale systemer, der dermed fik deres eget bureaukratiske liv.

Det var også i denne periode, at man med syvtommersøm slog fast, at det under alle omstændigheder skulle kunne betale sig at arbejde. Ingen overførselsindkomst, måtte på nogen måde, blive mere attraktivt end at søge og få et arbejde. Det var i virkeligheden et stort problem for de allerdårligst

aflønnede ufaglærte arbejdere. Her ville kontanthjælp eller lignende på mange måder være mere tillokkende end et ordinært lavlønsjob. Derfor blev der også sat ind med straks-aktivering og begrænsning i kontanthjælpen. De manglende udbetalinger til sociale overførselsindkomster blev samlet i de såkaldte Satspuljemidler, der blev forhandlet hvert år, og som i starten mest af alt gik til forskellige udviklingsprojekter inden for det sociale område, men som over tid i stigende grad blev anvendt som almindelige driftsmidler inden for det offentlige område. Som det udtrykkes et sted i bogen, så var det som at fodre hunden med sin egen hale.

Perioden var derudover kendetegnet af, at der blev skabt en række lovgivningsmæssige og praktiske forbedringer inden for handicap- og hjemløseområdet. Fra politisk hold forsøgte man at fjerne det meget institutionaliserede præg, som områderne tidligere havde været kendetegnet af. Både de handicappede og hjemløse skulle nu som udgangspunkt betragtes på samme måde, som resten af befolkningen, dvs. som mennesker med både muligheder og rettigheder. Intensionerne var gode, og mange forbedringer kunne der også konstateres, men alligevel var der flere steder hvor praksis – og økonomien - haltede efter de lovgivningsmæssige initiativer.

Især introduktionen af den såkaldte starthjælp, der blev indført i 2002, og hvor kontanthjælpen næsten blev halveret for visse grupper, blev genstand for en meget hård socialpolitisk debat i de efterfølgende år. Regeringen (nu borgerlig) mente, at den var integrations- og arbejdsmarkedsskabende, mens oppositionen hårdnakket påstod, at den var fattigdomsskabende, og dermed ødelagde integrationen samtidig med at den ikke skaffede flere i jobs.

Socialdemokratiet havde faktisk forsøgt at lave en tilsvarende ordning nogle år før, men havde måtte opgive den allerede efter et år, da den skabte mange uønskede sociale problemer ude i kommunerne, samtidig med at den mødte stor politisk modstand i både parti og fagbevægelse. Det var den nu siddende borgerlige regering ret ligeglade med, og det parlamentariske støtteparti DF erklærede åbent og ærligt, at den skabte den forskel, der burde være mellem danske og udenlandske (læs muslimske) modtagere af sociale ydelser. Ordningen ville i deres forståelse samtidig hæmme en uønsket indvandring af personer, der hverken ville eller kunne forsørge sig selv.

Meget naturligt har alderdomsforsørgelse og ældrepolitik et betydeligt omfang i denne periodes velfærdshistorien. Ikke så mærkeligt, da dette politikområde dækker mere end en million vælgere. Den politiske stemning var at alle ville gøre alt for de ældre – nogle tilsyneladende mere end andre. Dansk Folkepartis indtog i dansk politik, kom i afgørende grad til at spille en rolle for den politiske retorik på ældreområdet. Nye ord som ældrechecken fandt indpas i det danske sprog, og som var en folkelig omskrivning af en slags supplerende pensionsydelse for folkepensionister med både lav indkomst og likvid formue.

Periodens pensionssystem byggede som tidligere på en trestrengt struktur. Den ene søjle bestod ud over en her-og-nu finansieret folkepension af en opsparingsbaseret ATP-ordning, der ikke mindst i 90'erne blev

generaliseret. Den anden søjle var de såkaldte arbejdsmarkedspensioner, der var obligatoriske bidrag, der var arbejdsmarkedsknyttet. Den tredje og sidste søjle var den frie og individuelle pensionsopsparing, der kunne foretages af enhver, der ønskede en større dækningsgrad, end de to andre søjler ville kunne give.

Bogen foretager en minutiøs gennemgang af de forskellige ordninger, og især af de forskellige partiers positionering i forhold til ordningerne – og her var spredningen stor, da partiernes kernevælgere repræsenterede forskellige ældrepolitiske interesser.

Bogens midterperiode blev i høj grad præget af den borgerlige regerings indrømmelser til Dansk Folkeparti. Ikke mindre end syv gange blev ældrechecken/den supplerende pensionsydelse ændret i opadgående retning.

Men helt generelt blev perioden tæt knyttet til udviklingen i efterlønnen. Det gjaldt især de mange diskussioner om, hvornår folkepensionsalderen skulle sætte ind. Først nedsatte man den fra 67 til 65 år, således at man kunne afkorte efterlønsperioden. Herefter nåede man også til den erkendelse gennem politiske forlig, at folkepensionsalderen skulle indekseres i forhold til, at befolkningen i fremtiden kunne forvente en stærkt stigende restlevetid.

Ud over de mere faktuelle forhold på ældreområdet, beskriver bogen på glimrende vis, hvordan politikere og politiske partier skiftede positioner (endog flere gange) i den her omhandlede periode. De stædige holdt ved, og vandt til sidst.

Med det stigende antal ældre, og en politisk målsætning om, at de skulle være længst muligt i ejet hjem, steg behovet for velegnede ældreboliger og serviceydelser drastisk. I kølvandet på denne udvikling udspandt der sig sideløbende en omfattende politisk debat, om hvem der kunne og skulle bestemme kvaliteten af de leverede ydelser til de ældre – kommunerne eller staten. Et altid tilbagevendende problem med de borgernære ydelser.

Spørgsmålet var, om Danmark var stort nok til at kunne gøre forskel på folk?

En af løsningerne blev, at der obligatorisk skulle udvikles omfattende kvalitetsdeklarationer – servicestandarder som kommunerne skulle overholde. Det skete i et sådan omfang, at mange tvivlede på nytten af dette store og efterhånden komplicerede bogholderi, der jo i sidste ende flyttede opgaverne væk fra de såkaldte varme hænder.

Sygesikring og sundhedsvæsenet fylder også godt i det store offentlige regnskab. Sygdom har som bekendt siden tidernes morgen påkaldt sig stor socialpolitisk interesse.

Perioden blev præget af en række reformer der både skulle sikre patienterne større valgfrihed, og øge kvalitetsaspektet i sygehusbehandlingen. Der blev lagt vægt på ledelses- og styringsproblematikker, arbejdstilrettelæggelse og lægelig videreuddannelse.

Der skete også i perioden en række sygehussammenlægninger, og strukturreformens omlægning fra amter til regioner, kom til at spille en ikke uvæsentlig rolle for sygehusvæsenets udvikling.

Arbejdsskadeforsikringen har alle dage ligget i en gråzone mellem det offentlige og det private, hvor arbejdsmarkedets parter har væsentlig rolle at spille. Det offentlige ansvar lå mest af alt i at skabe de rette rammebetingelser gennem deres lovgivningsarbejde – ikke direkte at blande sig.

Arbejdsløshedsforsikring og aktivering har alle dage været et væsentligt element i den danske socialpolitik. Perioden indledes med en Arbejdsmarkedsreform, som ses som et slags vendepunkt fra passive til en mere aktiverende arbejdsmarkedsforanstaltninger. Forfatterne fremhæver dog, at man reelt kan spore den nye linje om aktivisme helt tilbage til 1988. Der kom så at sige mere pligt end rettigheder ind i de politiske tiltag. Et forhold som Socialdemokraterne skulle vænne sig til, men som de langsomt tilpassede sig. De gik ligefrem fra at være nølende, til at de betragtede det som en mærkesag.

Med de forbedrede konjunkturer i 1994 og frem, kom der naturlig mindre fokus på arbejdsløsheden, da den begyndte at falde. Dermed udgjorde den heller ikke det mest sprængfarlige politiske tema.

Tvungen aktivering af arbejdsløse var kommet for at blive under Nyrup-regeringen, men blev alligevel strammet en tand med den borgerlige V-K-regerings tiltrædelse i 2001. Den tidligere linje blev i al væsentlighed fulgt, men der kom dog tydeligvis mere fokus på forskellige former for privat jobrelateret aktivering frem for som tidligere på uddannelse. Begrundelsen skulle være, at uddannelse ikke i væsentligt omfang bragte de arbejdsløse nærmere et job.

Strukturreformen i 2005 kvalte over en kortere periode den statslige Arbejdsformidling for at inkorporere den i de kommunale forvaltninger.

VK-regeringen brød med princippet om at a-kasserne skulle være fagligt afgrænsede for at opnå statsanerkendelse. Der var ingen tvivl om, at det var at erklære åben krig over for den etablerede fagbevægelse. Resultatet blev også, at den nye lov skabte rum for de såkaldte gule fagforeninger og deres a-kasser.

Den nye SFR-regering, der kom til i slutningen af 2011, havde nærmest fra dag ét af en arbejdsmarkedspolitisk møgsag, der i betydelig grad svækkede regeringens popularitet i befolkningen, og som tydeligt udstillede, at de tre partier så meget, meget forskelligt på den.

Det drejede sig om dagpengereformen, som i 2010 blev indgået med den daværende borgerlige regering og Det Radikale Venstre. Sidstnævnte parti vandt som bekendt efterfølgende valget, og gennemtvang at dagpengereformen skulle stå ved magt, da det nye regeringsgrundlag skulle skrives. Dermed var regeringspartierne bundne, og kun SF kunne undsige sig aftalen, da de i 2014 udtrådte af regeringen.

Sagen handlede om en halvering af dagpengeperioden fra fire til to år og en fordobling af optjeningsperioden fra et halvt til et helt år. Faldt man ud af dagpengesystemet, kunne man overgå til kontanthjælp, hvor der dog også var en række nye begrænsninger.

Begrundelsen for reformen var, at disse stramninger ville tilskynde de arbejdsløse til hurtigere end tidligere, at søge et relevant job. Konsekvensberegningerne fra Beskæftigelsesministeriet viste, at de personer der ville falde ud af systemet, var yderst beskedent – højt sat til ca. 4.000 personer, da de fleste udsatruede dagpengemodtagere forventeligt ville finde nyt arbejde. Det viste sig imidlertid, at der her var tale om et fejlskøn i omegnen af en faktor ti. Omkring 34.000 personer faldt ud af dagpengesystemet det første år.

Mange betragtede derfor reformen som en katastrofe.

Socialdemokratiet og SF forsøgte flere gange at lirke på regeringssamarbejdet med de Radikale, og luftede tanken om at gøre indfasningen mere konjunkturafhængig og slække på optjeningsperioden, men de Radikale stod fast. Forliget skulle indføres som aftalt. De var dog villige til, at regeringen over flere faser indførte en række såkaldte akutpakker, således at de udfaldstruede dagpengemodtagere ikke direkte og absolut mistede hele deres forsørgelsesgrundlag.

Førtidspensionister er den enkeltgruppe, der antalmæssigt er størst, når man ser på offentligt forsørgede i den erhvervsaktive alder. Den er langt større end fx efterlønerne og de arbejdsløse. Med langt over 200.000 personer på varig forsørgelse, er det ikke mærkeligt, at dette område påkalder sig stor socialpolitisk interesse.

Perioden blev i høj grad præget af to førtidspensionsreformer. En i 2000 og en igen i 2012. Begge under socialdemokratisk ledede regeringer.

Reformerne blev til efter omfattende udredningsarbejde. Et udredningsarbejde, der sædvanen tro tog noget tid inden at det blev udmøntet i lovinitiativer.

Reformen i 2000 sigtede på at styrke den aktive indsats frem for den passive forsørgelse, men også at styrke den enkeltes retssikkerhed. Loven var rettet mod dem, der ikke kunne blive selvforsørgende, og som skulle sikres en rimelig forsørgelsesydelse, der skulle flugte dagpengeniveauet. Det væsentligt nye i reformen var, at man erstattede tabet af erhvervsevne som tildelingskriterie med et positivt arbejdsevnekriterium. Dermed blev der signaleret, at de der havde en restarbejdsevne, som muliggjorde en arbejdsmarkedstilknytning, også fik en reel mulighed for at prøve det af. Der blev også ryddet op i reglerne – fx blev ydelsesniveauerne reduceret, og der skete en bruttofisering af selve pensionsydelsen. De forskellige handicapkompensationer, i form af personlig støtte og handicapmidler, skulle ikke ydes gennem pensionen, men efter Serviceloven.

Ordningen løb ind i en række samspilsproblemer med fleksjobsordninger og lignende, hvilket i 2006 med Velfærdsforliget førte til en række politiske justeringer.

Et af de efterfølgende problemer med pensionsreformen af 2000 var, at der blev tilkendt langt flere førtidspensioner end forudsat i forliget. I 2011 var man nået frem til, at reformen havde givet adgang til at 55.000 flere personer end forudsat i forliget, var kommet på førtidspension. Det blev fra et bredt politisk hold vurderet til at være til skade for især unge førtidspensionister og for samfundet som helhed.

Disse diskussioner ledte hen til reformen af 2012. Det nye i reformen var, at unge mennesker under 40 år som udgangspunkt ikke skulle tildeles førtidspension, med mindre at de var så syge, eller havde så store funktionsnedsættelser, at det var åbenbart, at de aldrig ville blive i stand til at arbejde. Reduktion af ungeandelen vil have stor betydning for antallet af fremtidige førtidspensionister, da hver fjerde nye førtidspensionist før 2012 var i denne aldersklasse. Dertil skal lægges, at 70 pct. af de unge der blev tilkendt førtidspension led af psykiske lidelser, der ud fra en lægefaglig vurdering ikke nødvendigvis kunne anses for at være livsvarig. Til de unge, der stod i fare for at blive førtidspensionister, blev der derimod ”tilbudt” et omfattende ressourceforløb, så de bedre kunne komme tilbage på arbejdsmarkedet.

Størst mulig arbejdsmarkedstilknytning blev også denne reforms mantra.

Kapitlet om familierpolitik, er nok et af bogens mest strukturerede. Opdelt i klare temaer og tidsperioder. Det er nok også vigtigt, da familierpolitik i sin grundform er meget udflydende. Det handler mest af alt om hvordan familier lever i samspil med sig selv, andre og ikke mindst den offentlige sektor. Temaerne er også nærmest at betragte som ad libitum: Institutionspasning, børnecheck (børnefamilieydelse), barsels- og forældreorlov, udsatte børn, familierettede foranstaltninger osv. osv.

Dette kapitel om familierpolitik kan uden problemer fungere som en sociologisk analyse og beskrivelse af den moderne familie levevilkår. Typisk er det også, at familierpolitikken i det store og hele er konsensuspræget – med nogle små afstikkere når man sidder i opposition.

Politiske drillerier er som bekendt en del af det politiske spil.

Ingen vil jo være ved, at det ikke skal gå vores børn godt. Evnen til at efterleve det på alle planer kan det derimod knibe med. Især har der vist sig et spændingsfelt mellem centralt udmeldte målsætninger, og kommunernes lyst og evner til at gennemføre den praktiske politik på området. Det har både skabt meget debat, og et stort bureaukrati. Et kontrolapparat der alligevel ikke har kunne værne mod forskellige presseskandaler.

Tilbage står dog det indtryk, at børneforsorgen, daginstitutioner, kontante tilskud til familier, længere barselsorlov mv. har givet familierne bedre levevilkår end tidligere.

Kapitlet foretager selv en konklusion: ”Set med de sidste tyve år som optik kunne man fristes til at mene, at hovedstrukturen i dansk familiepolitik ligger fast med daginstitutioner til alle børn (Danmark er fx det land i verden, hvor flest 0-2 årige bliver passet ude) børnecheck, børneforsorg som tager sig af de udsatte børn, barselsorlov (suppleret med fuld løn under barsel via overenskomster) m.v. Den politiske lyst til at antaste grundpillerne i denne model var i hvert fald mindre ved periodens afslutning end dens begyndelse. Det betyder dog ikke, at den familiepolitiske debat er nået til vejs ende”.

Immigrations- og integrationspolitik har været et hot og politisk sprængfarligt stof i hele perioden. Vil man have et samlet overblik over de politiske initiativer, eller mangel på samme, inden for dette område, skal man søge til Dansk Velfærdshistorie bind 6. På ”kun” 130 tætskrevne sider får man et ganske godt overblik over dette politisk komplicerede og betændte område, hvor synspunkterne har krydset hinanden – nogle gange ganske højlydt, og ikke altid stuerent.

Det er samtidig historien om hvorfor socialdemokratiske vælgere i stor stil har søgt politisk husly hos Dansk Folkeparti. Dette til trods for at det store arbejderparti flere gange i perioden forsøgte at opsamle den folkelige utilfredshed med flygtninge- og indvandrerpolitikken. Men hver gang Socialdemokratiet, trods indre splid, bevægede sig i retning af Dansk Folkeparti, bevægede folkepartiet sig endnu mere. Resultatet er blevet, at selvom Socialdemokratiet ikke helt er forblødt, så er det vælgermæssigt kommet stærkt såret ud af perioden.

I politik kan man ikke snakke om retfærdighed eller det modsatte. Man er det, som vælgerne dømmer en til. For til historien hører, at den nyvalgte Nyrup-regering meget hurtigt igangsatte en række undersøgelser og initiativer på integrationsområdet. Men qua indre partisplid og en radikal regeringspartner, var det ikke sådan at komme igennem med nye lovinitiativer på flygtninge- og indvandrerområdet. Samtidig skærpede oppositionen kritikken og retorikken betragteligt. Dette samtidig med at regeringen måtte kæmpe med at finde brugbare løsninger for de mange nye krigsflygtninge fra Bosnien. Hermed blev flygtninge- og indvandrerdebatten – især i befolkningen og ikke mindst i pressen – blandet grundigt sammen i en stor pærevælling. Familiesammenføring, asylret, og flygtninge og opholdstilladelser var i mange politiske debatter ét fedt. Nuancerne forsvandt samtidig med at lydniveaet steg.

Nyrup-regeringen stod med en række politiske problemer af et betydeligt omfang. Bogen nævner selv seks:

1. De bosniske krigsflygtninge
2. Den borgerlige opposition formulerede egen og skærpet udlændingepolitik
3. Dansk Folkeparti kommer på banen i 1995, og fik skærpet hele det politiske klima med markante anti-immigrationstanker
4. Socialdemokratiet har problemer med sit eget bagland vedr. skærpselser

5. På den anden side ønskede mange socialdemokratiske borgmestre handling her og nu
6. Pressen fandt i stigende grad udlændingesager frem.

I dette nærmest tumultariske politiske klima lykkedes det alligevel Nyrup-regeringen i 1997, at fremsætte en integrationslov og en stramning af udlændingeloven. Integrationsloven blev ene og alene vedtaget fordi Venstre og Konservative undlod at stemme. Som bogen udtrykker det, så kom vedtagelsen integrationsloven kun igennem med nød og næppe. Til gengæld blev stramningerne i selve udlændingeloven vedtaget med et bredt flertal bag sig.

Disse stramninger på udlændingeområdet var dog ikke nok i befolkningens øjne, og var givetvis også årsagen til, at Nyrup efterfølgende tabte valget i 2001.

Her kom Venstre og Konservative til regeringsmagten med Dansk Folkeparti som fast parlamentarisk støtteparti. Dermed blev udlændingepolitikken strammet gevaldigt op. På det socialpolitiske område fik det betydning, at regeringen i 2002 indførte de såkaldte ”fattigdomsydelser” i form af bl.a. nedsat kontanthjælp til folk der kom udefra. Det blev også svære at opnå fast opholdstilladelse, da det midlertidige ophold blev udvidet fra 3 til 7 år. Det kulturelle og religiøse kom også til at spille en rolle. Nu skulle indvandrere med eller mod deres egen vilje lære dansk, og tilegne sig ”danske værdier”. Et værdisæt der i høj grad blev sat af højrefløjen i det politiske spektrum, og som gang på gang var et krav fra DF, som betingelse for ubetinget at støtte regeringen.

Med den nye SFR-regering i 2011 blev mange af de igangværende udlændingepolitiske initiativer som var blevet indført af den borgerlige regering videreført, dog med den væsentlige undtagelse, at fattigdomsydelserne blev afskaffet.

Bogen slutter af med en gennemgang af efterlønnens historie de sidste tyve år. Man kunne fristet til at sige, at det også er historien om efterlønnens gradvise udfasning fra paletten over dansk velfærdspolitik.

Vil man have et samlet overblik over dens skæbne, er denne bog et udmærket sted, at få de fornødne informationer. Klar og kronologisk.

I 1999 blev ordningen ændret af SR-regeringen, således at den krævede medlemskab af en A-kasse i 25 år ud af de seneste 30. Ændringen var et resultat af en aftale med de borgerlige minus DF om finansloven, Mange så dette som en forringelse, og ændringen gav anledning til voldsom debat i Socialdemokratiet, idet daværende statsminister Nyrup havde stillet en folkelig garanti for efterlønnen under valgkampen i 1998.

Løftebrud blev det kaldt.

I 2006 blev ordningen endnu engang ændret i forbindelse med den såkaldte Velfærdsaftale. Dette forlig skete mellem VKO og RS og resulterede i, at efterlønsalderen i perioden 2019-2022 skulle hæves til 62 år. Desuden

indeholdt reformen en indeksering, således at efterlønsalderen skulle hæves yderligere, hvis middellevealderen steg. Folkepensionsalderen skulle i denne forbindelse hæves tilsvarende, således at en efterlønsperiode på 5 år kunne bevares.

I 2011, under VK-regeringen, blev der indgået forlig med O og R om igen at ændre efterlønnen. Reformen denne gang indeholdt en fremrykning af den forøgelse af efterløns- og folkepensionsalderen på 5 år, der allerede tidligere var aftalt i Velfærdsforliget fra 2006. Derudover indeholdt reformen en bevarelse af en 3-årig efterlønsordning, men en kraftig skærpelse af modregningsreglerne for pensionsopsparing, og en seniorførtidspension for nedslidte. Efter folketingsvalget i 2011 og regeringsskiftet konstaterede den nye statsminister Helle Thorning-Schmidt, at der kunne konstateres et flertal i Folketinget bag tilbagetrækningsreformen. Den blev derpå vedtaget af et stort folketingsflertal, nemlig ud over de oprindelige forligspartier også de nye regeringspartier Socialdemokraterne og SF. Dertil skal læges Liberal Alliance, som også stod bag vedtagelsen.

Vedtagelsen af forringelserne på efterlønnen har skabt stor skuffelse blandt mange vælgere i både S og SF, hvilket også har gjort, at disse to partier siden valget har stået meget svagt i meningsmålingerne.

Som det fremgår af denne anmeldelse, er der tale om en bog af en anseelig størrelse, og hvis man så samtidig også har ambitioner om at læse de fem første bind i serien (se anmeldelserne i www.historieonline.dk), vil man kunne overbevise sig selv om, at det ikke er noget som almindelige fritidslæsere, som anmelderen faktisk er, normalt kaster sig over.

Derfor ses der også frem til at registerbindet udkommer, således at man kan indtage denne omfattende bogserie i mindre og målrettede dosser.

Værket er fyldt med så meget faktuel stof, at det med garanti bliver den faglige reference, som man søger tilbage til, når man skal sætte sig grundigt ind i de sidste 200 års social- og velfærdshistorie.

Dette værk overgås ikke af andre.

Derfor er konklusionen, at det alt i alt er et imponerende bogværk, der er nået til vejs ende, og som skal anbefales enhver, der vil vide mere.

Men husk: Man skal have god tid.

4. Kontanthjælpens veje og vildveje

*Anmeldelse af Bent Jensen: Hvad ved vi om modtagerne af kontanthjælp?
En oversigt over publiceret forskning om kontanthjælpsmodtagere i
perioden 2007-14, Syddansk Universitetsforlag 2014*

Offentliggjort i www.dknyt.dk

Bent Jensen fra Rockwoolfondens Forskningsenhed har skrevet en lille og relativt let læst forskningsoversigt over kontanthjælpsundersøgelser, der dækker perioden 2007-14.

Bogen er på mange måder nyttig i den aktuelle politiske debat, både fordi vi lige har været igennem en kontanthjælpsreform, men lige så meget fordi, at især den nuværende borgerlige opposition snakker om at ville genindføre de såkaldte fattigdomsydelser i form af fx starthjælp, introduktionsydelser, kontanthjælpsloft og 300/450-timers regler, hvis de kommer tilbage til regeringsmagten.

Ordninger som den nuværende socialdemokratiske ledede regering afskaffede, da den kom til magten i 2011.

Så ud over, at bogen kan give en historisk visdom, vil den i høj grad også kunne bruges til at antyde, hvad der kan ske, hvis oppositionen får magt, som den har agt.

Tydeligt lovkrav

Der kan sikkert heller ikke herske tvivl om at de problemstillinger, som Bent Jensen her på en meget oversigtlig og forståelig måde præsenterer, må indgå i det såkaldte Carsten Koch-udvalg, der arbejder med anden del af et forslagskatalog til at styrke indsatsen ift. ledige, der har problemer ud over ledighed. Dette arbejde forventes at blive afsluttet i starten af 2015.

Den foreliggende bog er et godt forberedelsesmateriale.

Udgangspunktet er, at alle der ønsker at modtage kontanthjælp, er forpligtet til at udnytte og udvikle deres arbejdsevner, og skal tage imod tilbud om at arbejde eller tilbud efter lov om en aktiv beskæftigelsesindsats.

Herom er lovkravet ganske klart og tydeligt. Der, hvor problemerne opstår, er når personen eller familien har mange andre problemer end arbejdsløshed, fx fysisk eller psykisk sygdom, misbrugsproblemer eller andre sociale komplikationer.

Hvor andre ikke vil bo

Uanset hvordan man end vender og drejer kontanthjælpsstatistikkerne, kan man konstatere, at blandt langtidsmodtagerne af kontanthjælp, er indvandrerrægtepar, enlige kvindelige forsørgere af dansk oprindelse, og enlige mænd af dansk oprindelse stærkt overrepræsenteret. Man kan også

konstatere, at denne gruppe i høj grad består af unge, dårligt uddannede og folk med dårligt helbred. Blandt gifte, hvor begge er på kontanthjælp ser man også, at to ud af tre par er ikke-vestlige indvandrere eller efterkommere.

Et andet karakteristika er, at kontanthjælpsmodtagere er koncentreret i de store byer og i det, som kaldes udkantsområderne. Førstnævnte i den almene boligsektor, sidstnævnte i faldefærdige udlejningshuse, som andre ikke vil bo i.

Kontanthjælpsgruppen er steget betragtelig under den økonomiske krise. I 2007 var der ca. 200.000 modtagere, svarende til omkring 130.000 helårspersoner. I 2012 bestod gruppen af omkring 250.000 modtagere, svarende til ca. 165.000 helårspersoner.

Der har i det meste af perioden eksisteret såkaldte match-grupper, som kommunerne rubricerede kontanthjælpsmodtagerne i. Uanset hvilken opdeling man anvender, kan mindre end en fjerdedel af kontanthjælpsmodtagerne betegnes som jobklare.

Fattigdoms-viden samlet

I 2014 blev matchgruppeinddelingen ændret. Men det gjorde virkeligheden imidlertid ikke. Derfor forholder det sig sådan, at det helt overvejende antal af kontanthjælpsmodtagere er rigtig, rigtig langt væk fra at kunne påtage sig et arbejde her og nu.

I takt med den øgede satsning på aktivering og overgang til selvforsørgelse er der fra politisk hold kommet større fokus på de svageste kontanthjælpsgrupper - de såkaldte ikke-arbejdsmarkedsparate.

Bent Jensens forskningsoversigt henviser til, at det er en gruppe, der er kendetegnet af en meget lav lønindkomst, om overhovedet nogen, meget lille erhvervs erfaring, og igen om overhovedet nogen, og en meget svag sundhedstilstand.

Bent Jensen har også samlet den eksisterende viden om fattigdom, og forklarer de forskellige metoder til opgørelse af dette begreb på en ganske forståelig måde.

Mange rigtige metoder

Antallet af relativt fattige kan opgøres efter indkomstmotoden, budgetmetoden eller afsavnsmetoden.

De forskellige metoder gennemgås med et kritisk syn på deres svagheder. For intet begreb er bedre end dets definitioner, og her er der et betragteligt spillerum. Det gør også, at fattigdom - både absolut eller relativt - kan opgøres på flere forskellige 'rigtige' måder. Det handler meget om, hvad det er, som man vil bruge fattigdomsbegrebet til.

Den nuværende socialdemokratisk ledede regering præsenterede i 2013 en officiel metode til opgørelse af den relative fattigdom. Regeringens ekspertudvalg fandt frem til, at man kunne betegne en person som relativ fattig, hvis vedkommende tre år i træk kun har haft en disponibel indkomst på under 50 pct. af medianindkomsten, og en mindre likvid formue på under 100.000 kr. Definitionen gælder ikke for studerende, og indkomstgrænsen bliver også reguleret alt efter hvor mange personer, der er i husholdningen (den såkaldte ækvivalentmetode).

Der findes derfor en række alternative opgørelsesmetoder, der bl.a. bliver brugt af EU og OECD.

Udsatte har gæld

Men næsten uanset hvordan man betragter fattigdomsbegrebet, eller bruger den ene eller anden metode, er det kendetegnende ved stort set alle undersøgelser, at kontanthjælpsmodtagere på de mindste ydelser ryger ind under fattigdomsbegrebet. Derfor så man også, at antallet af fattige - især familier med børn - blev reduceret fra 2011 til 2012, da den nytiltrådte socialdemokratisk ledede regering i 2011 afskaffede de særligt lave kontanthjælpsydelser.

Uafhængigt af opgørelsesmetode kan man konstatere, at fattigdom er særligt udbredt blandt ikke-vestlige indvandrere. Fattige indvandrere har helt generelt haft svært ved at komme ud af fattigdommen, og problemet har faktisk været stigende op gennem nullerne.

De fattige - uanset hvordan de er defineret - er typisk kendetegnet af, at mange af dem har en dårlig tilknytning til arbejdsmarkedet, at de er dårligt uddannede, og for de unges vedkommende, at deres forældre typisk også har været på kontanthjælp eller førtidspension. Ligeledes kan man se, at de socialt udsatte ofte har gæld til det offentlige, familien eller venner.

Mange af stramningerne, dvs. nedsættelserne på ydelsessatserne på kontanthjælpsområdet, er politisk begrundet i, at det skal fremme jobsøgningen, og dermed muligheden for selvforsørgelse.

Løntilskud har en vis effekt

Forskning viser imidlertid, at effekten af lavere kontanthjælpsydelser, bortset fra starthjælp, langt fra er entydige. Dette vidner om, at kontanthjælpsmodtagernes problemer ikke kun er knyttet til arbejdsløshed. Problemerkredsen omfatter psykiske lidelser, hjemløshed, sociale problemer, somatisk sygdom og misbrug.

Derfor er det ikke overraskende at konstatere, at virkningerne af de nedsatte ydelser er yderst minimale, der hvor man overhovedet har kunnet konstatere en effekt.

På aktiveringssiden har en undersøgelse vist, at løntilskud i private virksomheder har en vis effekt, mens det er mere usikkert, hvordan anden form for aktivering virker. Det være sig uddannelse eller midlertidig

beskæftigelse i det offentlige. På positivsiden hører, at deltagelse i sprogkurser i dansk for indvandrere efterfølgende øger jobmulighederne.

Den positive effekt af løntilskud i private virksomheder bliver i en anden rapport metodemæssigt kritiseret, da det ser ud til, at den konstaterede positive beskæftigelseseffekt alene opnås ved, at sagsbehandlerne sætter de bedst egnede forrest i køen, når det handler om aktivering i private virksomheder. Hermed bliver den påståede positive effekt i forhold til andre aktiveringsformer af mere tvivlsom karakter.

Flygtninge hurtigere i job

En markant undtagelse er, at starthjælpen ser ud til at have en dokumenteret beskæftigelsesfremmende effekt: Flygtninge, som alene var berettiget til starthjælp, kom mærkbart hurtigere i job. Godt for dem, men yderligere fattigdomsskabende for de mange, der trods alt alligevel ikke fandt noget job.

Helt generelt viser den forskning, som Bent Jensen har fundet frem, at de offentlige sagsbehandlere har haft svært ved at udvikle egnede beskæftigelsestilbud til ledige med mange og sammensatte problemer. Hvis projektet overhovedet skal kunne lykkes, vil det kræve, at beskæftigelsesindsatsen i højere grad end i dag tager afsæt i kontanthjælpsmodtagerens synsvinkel, og bliver inddraget som en slags medproducent i forløbet. En rapport nævner ligefrem, at sagsbehandlerne ageren og attitude spiller en rolle for succes eller det modsatte.

Alt peger dog på, uanset indsatsen, at de allerdårligste kontanthjælpsmodtagere (tidligere matchgruppe 5) realistisk set aldrig har udsigt til at komme i beskæftigelse.

Realistisk set må man nok erkende, at de svageste kontanthjælpsmodtagere kun i begrænset omfang kan vende tilbage til arbejdsmarkedet. Det skyldes to samtidige ting. På den ene side har personerne sjældent de fornødne kompetencer, og for det andet forsvinder de job, som de realistisk kan bestride - enten ved at de lukker, eller at de flytter til udlandet.

Indsats uden effekt

En af forskningsrapporterne ender faktisk op med et forslag om ikke at sætte aktiveringsprogrammer i værk over for hele populationen af tunge kontanthjælpsmodtagere, da erfaringen siger, at det ikke har nogen effekt.

I modsætning til kontanthjælpsens lidt usikre beskæftigelseseffekter, er kontanthjælpen påvirkning af levevilkårene både mere direkte og tydelige. De undersøgelser, der er foretaget, er ret entydige. Man kan se en højere søgeaktivitet blandt dem, der bliver ramt af kontanthjælpsreduktionerne, men det er også meget tydeligt, at en nedsættelse af kontanthjælpsydelse direkte øger fattigdommen for dem, der ikke er så heldige at finde arbejde, og det er stadigvæk hovedparten.

Især indvandrere og efterkommere er i stor stil ramt af disse ydelsesreduktioner - uden realistisk udsigt til at finde et job.

En analyse af, hvilke undergrupper der trods alt klarer sig bedst i forhold til beskæftigelse, viser bl.a. markante kønsforskelle, idet der er en betydelig større andel af mænd end kvinder, som opnår ordinær beskæftigelse eller uddannelse.

Knaphed giver stress

Nogle undersøgelser peger på, at nedsatte kontanthjælpsydelse ud over at skabe økonomisk fattigdom, også øger distancen til selvforsørgelse, da det i negativ forstand påvirker modtagernes handlinger og aktivitet fx kriminalitet og sygdom. Det er en relativ kendt sag, at mange kontanthjælpsmodtagere har helbredsproblemer, og at de ikke bliver forbedret af mindre økonomisk råderum. De lave satser skaber mere modløshed og opgivenhed end øget lyst til at søge arbejde. Den økonomiske knaphed kan skabe både finansiell og livsbetingede stress.

Lave ydelser over en længere periode har konsekvenser, som skaber fattigdom - herunder social eksklusion og forringelse af børnenes livschancer.

Bent Jensens lille forskningsoversigt slutter af med at omtale to rapporter, der ud fra forskellige perspektiver analyserer arbejdet i kommunernes forvaltning med mennesker på kontanthjælp. Hovedkonklusionen i begge rapporter er, at kommunerne endnu har meget at lære, inden at de er i stand til at behandle, og skabe reelle jobmuligheder for den meget brogede personkreds, som kontanthjælpsmodtagerne i virkeligheden er.

Denne lille bog er virkelig værd at ofre en eftermiddag på. Den er lille og hurtigt læst. For enhver der beskæftiger sig med sociale- og beskæftigelsesmæssige forhold i den kommunale verden, bør ud fra en faglig interesse stifte bekendtskab med den.

5. Indvandrere under radaren

Anmeldelse af Torben Tranæs og Bent Jensen: Den illegale indvandring til Europa- og til Danmark. Årsager, omfang og betydning. Gyldendal 2014

Offentliggjort i www.dknyt.dk

I de senere år er der kommet øget politisk fokus på den illegale indvandring. Den politiske debat på dette område har været stærkt polariseret, og har svinget fra højrefløjspåstande om, at velfærdsstaten blev totalt undermineret, til venstrefløjspåstande om, at illegal indvandring til Danmark er et ubetydeligt og stærkt overdrevet samfundsproblem.

Karakteristisk for denne del af debatten har været, at den mest af alt er foregået ud fra en fælles uvidenhed om områdets virkelige tilstand. Der har mere været udtrykt følelser og holdninger end udvekslet faktuel viden omkring dette væsentlige samfundspolitiske tema.

Endnu engang har Rockwoolfondens Forskningsenhed kommet de uoplyste til undsætning. Med en lille let læst bog, frembringer den en flig af ny viden. Den samler i hvert tilfælde den viden, der i dag er på området. Det er ikke meget, men den er til gengæld vigtig.

I elleve små kapitler samt en sammenfatning bliver læseren på pædagogisk vis guided igennem årsager, omfang og betydning af den illegale indvandring.

For det første bliver begrebet indkredset. En illegal indvandrer er en person, der på et givet tidspunkt opholder sig i landet uden legalt opholdsgrundlag, dvs. at personen har krænket landets udlændingelovgivning. Den illegale indvandring har mange fremtrædelsesformer. Man taler her både om illegale efterkommere, illegale arbejdere, trafficking og menneskesmugling. Det er ikke altid lige let at holde begreberne adskilt, da der er en flydende overgang mellem de forskellige kategorier.

Pull og Push

Den illegale indvandring er styret af to effekter: Pull-faktorer og Push-faktorer.

Den første faktor er domineret af modtagerlandets ønske om at importere billig - og ulovlig - arbejdskraft.

Den anden faktor er drevet af afgiverlandets ofte ekstreme fattigdom, stor befolkningstilvækst, politisk, etnisk og religiøs forfølgelse samt udtalt krænkelser af elementære menneskerettigheder.

Livet som illegal indvandrer er ofte forbundet med en stor økonomisk belastning for at nå frem til modtagerlandet, for ikke at tale om, at den direkte livsfare, der er knyttet til at være flygtning mod fjerne mål. Det

oplyses fx, at der i perioden 2000 til 2013 er blevet registreret mere end 22.000 omkomne i forsøget på illegalt at komme ind i Europa. Her er der som bekendt kun tale om, de personer, der er blevet registreret, og især på dette område må det formodes, at tallene i virkeligheden er meget større. Når man så samtidig påtænker, at flygtningestrømmen fra bl.a. Syrien er vokset markant i 2014, er dødsraterne ved illegal indvandring sandsynligvis i disse år stærkt stigende.

Statistikkerne taler om, at 'mørketallet' (de uoplyste) på dette område er meget stort.

Bogen giver også et kort historisk rids over den tidlige europæiske illegale vandring. Ikke overraskende er der ikke tale om et pludseligt opstået fænomen. Det er dog relativt nyt, at de illegale indvandrere i stigende grad fra 1960'erne kom fra fattige lande uden for Europa. Her var indvandrerer typisk en enlig, ung og ufaglært mand. Senere fulgte familien så med.

Som narko

Et af kapitlerne handler om indrejsepresset på Europa fra illegale indvandrere. Det har taget til i omfang siden 1990'erne. Måden at komme ind på følger et af tre mønstre: illegal grænseoverskridelse, indgivelse af grundløse asylansøgninger eller simpelthen ophold efter udløbet af et legalt visum. Ethvert forsøg fra myndighedernes side på at lukke et hul for indvandring et sted, resulterer nærmest øjeblikkeligt i, at der dukker nye huller op et andet sted.

Dette er også drevet af stærkt kriminelle økonomiske interesser, da det anslås, at 'menneskesmugling' på forskellig vis næsten er lige så indbringende som narkosmugling.

Et andet kapitel handler om myndighedernes mange tiltag til at begrænse den illegale indvandring. Kapitlet omtaler også EU-lovgivningen på dette område. Kontrollerne er blevet klart forbedret, men presset på Europa er tilsvarende vokset, så alt peger på, at antallet af illegale indvandrere er vokset stærkt i de senere år.

For at få nogenlunde hold på debatten om illegale indvandrere er der et stort ønske fra mange sider om at få problemet kvantificeret. Desværre findes der ingen officielle opgørelser, og de opgørelser der findes, er behæftet med en betydelig statistisk usikkerhed.

Smittefare

Rockwoolfondens Forskningsenhed har så i mangel af bedre, fundet de internationale studier frem, der trods alt foreligger på området. Der findes i princippet to indsamlingsmetoder. Den direkte og den indirekte metode. Den direkte metode bygger på folketællinger og eksisterende registre. Den indirekte metode bygger, som navnet antyder, på at andre kilder, typisk stikprøver og interview, ligger til grund for opgørelserne.

USA er det land der har størst erfaring med den direkte metode, og det er også herfra, de i statistisk forstand mest sikre oplysninger foreligger.

I Europa er det kun Spanien, der antydningvis kommer op på samme niveau. De andre europæiske landes opgørelser bygger på forskellige indirekte metoder, hvilket også gør, at fortolkning af deres resultater skal tages med et betydeligt forbehold.

Rockwoolfondens Forskningsenhed gør sig også nogle overvejelser om de illegale indvandreres påvirkning af velfærdsstaten. Det bliver diskuteret om den illegale indvandring påvirker den nationale suverænitet. Det kan naturligvis ikke afvises, når og hvis indvandringen er stor. Der er også en fare for, at nationens sundhedstilstand vil kunne påvirkes negativt qua smittefare mm.

Derimod er der rimelig evidens for, at de nationale velfærdsordninger fungerer neutralt i forhold til illegal indvandring, da disse personer har meget lidt eller ingen kontakt med de offentlige myndigheder. Omkring kriminalitet kan der konstateres to forskningsmæssige retninger, og de er langt fra entydige. En undersøgelse siger, at kriminaliteten blandt illegale personer er mindre end gennemsnittet, da de gerne vil være uden for myndighedernes og politiets synsfelt. En anden undersøgelse når til det modsatte resultat, at illegalitet ofte fører til, at kriminalitet er eneste udvej for materiel overlevelse.

3-D arbejdsmarked

Bogen påpeger også, at illegal indvandring kan have en negativ betydning for det legale arbejdsmarked, da illegale indvandrere i sagens natur ikke kan gøre krav på legale løn- og ansættelsesforhold. I flere lande (måske også i Danmark?) ser man i stigende grad det såkaldte illegale 3-D arbejdsmarked (Dirty, Dangerous and Degrading), der helt naturlig presser det legale arbejdsmarked. Men selv dette marked er blevet presset af de nye EU landes meget billige legale arbejdskraft.

Bogen forsøger at komme med et kvalificeret skøn over den illegale indvandring i Danmark. Det er ikke en helt let sag, da der ikke findes officiel statistik på området. Derfor har Forskningsenheden også foretaget deres egne indirekte beregninger på grundlag af bl.a. politiets registre.

De fremlagte skøn står og falder med den antagelse, hvor lang tid en illegal indvandrer forventes at opholde sig her i landet ('udskiftningsraten').

Forventes det at de illegale indvandrere tager lange ophold her i landet, bliver skønnet højt. Forventes det derimod, at de illegale indvandrere blive skiftet relativt ofte ud, så er skønnet i den lavere ende.

Hvis udskiftningsraten kun er 25 pct. (langtidsophold) er skønnet, at antallet af illegale indvandrere er steget fra lidt over 21.000 personer i 2008 til lidt under 50.000 personer i 2013.

Stejl stigning siden 2010

Hvis udskiftningsraten sættes op til 50 pct. eller 70 pct., så viser det statistiske skøn, at antallet af illegale indvandrere i 2013 lå på mellem 20 til

33.000 personer. Uanset niveau viser alle beregningerne, at der siden 2010 har været en stejl stigning i den illegale indvandring til Danmark.

Trods bogens noget triste og alvorlige indhold, har det været en fornøjelse at læse den. Bogen er overskuelig, og forfalder ikke til endeløse detaljer. Den går lige til biddet, og giver en klar og faktuel fremstilling af problemernes årsag og fremtrædelsesform.

Den giver kort og god indsigt i et af de helt store samfundsmæssige problemstillinger.

Den burde derfor være pligtlæsning for alle, der deltager i den offentlige indvandrerdebat.

For kommunalpolitikere må der endog foreligge en særlig forpligtigelse, da det er denne sektor, som mest direkte er berørt af effekterne af den illegale indvandring. Bogen burde derfor i den ideelle verden være et effektivt værn mod folk, der taler før end de tænker.

6. Forbrydelse og straf - hele vejen rundt

Anmeldelse af Bent Jensen, Ditlev Tamm og Torben Tranæs: Forbrydelse, straf og afsoning i Danmark, Gyldendal 2015

Offentliggjort i www.dknyt.dk

Rockwool Fondens Forskningsenhed kan bare det der med at formidle komplicerede samfundsforhold på en let forståelig måde. Vanskelige problemstillinger og uigennemtrængelige beregninger bliver gjort tilgængelige og forståelige i en form, hvor enhver med interesse for samfundsforhold kan blive orienteret på et solidt fagligt niveau. På den måde bidrager Forskningsenheden med at forbinde borgerne, politikerne og forskningsverden på en frugtbar måde. I Forbrydelse, straf og afsoning i Danmark kommer bogens tre forfattere godt rundt om en række problemstillinger, der er knyttet til kriminalitet og livsvilkår. Bogen sammenfatter en række undersøgelser, der i forskellig form er udkommet tidligere. Her resultaterne samlet og bundet sammen, hvilket gør det muligt på relativ kort tid at komme rundt om en række væsentlige lov- og kriminalitetsmæssige problemstillinger.

Bogen indledes med en relativ fyldig gennemgang af strafferettens historie. Fra barbari og hævn til modernitet og rationelle straffemetoder. Det er helt tydeligt, at synet på kriminelle handlinger har ændret sig markant over tid. Sæderne er så at sige blevet mildnet hen over årene. I dag ser vi bortset fra voldtægt ret mildt på seksuel adfærd, og en række handlinger, som tidligere var kriminaliseret, hører i dag til normaliteten.

Et kapitel i bogen er helliget de senere års reformer af straffeformer og udmåling. Nye straffeformer og begreber er opstået siden 1990. I 1992 blev det muligt at pådømme mildere straffede personer Samfundstjeneste, og senere i 2005 blev paletten udvidet med elektroniske fodlænker.

Overrepræsentation i belastede områder

Det er jo altid en stående diskussion, om vi har en stigende kriminalitet. Bogen påviser, at kriminaliteten kun steg svagt fra 1930'erne og frem til 1960'erne. Her undtaget besættelsestiden. Derpå fordobledes kriminaliteten i løbet af 60'erne. Som forklaring gives, at her kom de store årgange fra anden del af 1940'erne over den kriminelle lavalder. Fra 1990'erne begynder kriminalitetskurven igen at vende. Det skal dog med, at statistikken på området er præget af de såkaldte mørketal, da ikke alle forbrydelser anmeldes.

Et andet offentligt hot-issue i kriminalitetsdebatten er de ikke-vestlige indvandrere og efterkommeres forhøjede kriminalitet. Bogen påviser ret overbevisende, at især unge drenge og mænd, der er efterkommere fra ikke-vestlige lande, har en betydelig overrepræsentation af kriminalitet - og det er endog tal, der er renset for alder og social-økonomiske faktorer.

En sidediskussion i kriminalitetsdebatten er, om sociale ghettoer bidrager

særskilt bidrager til kriminaliteten. Bogen når frem til den konklusion, at det har en stærk betydning, hvor stor en andel af unge i lokalområdet der har en dom. Jo højere en frekvens for voldsdomme de unge har i det område, indvandrerbarnet er vokset op i, desto mere kriminelt aktiv er den opvoksende generation.

Årsagen går begge veje

Rockwool Fonden har ved flere lejligheder undersøgt graden af samfundets uformelle straf af de kriminelle. For ét er at de kriminelle får en formel straf i form af fængsel eller lignede. Noget andet er, at de ofte også efterfølgende uformelt bliver straffet i form af væsentligt ringere indkomst- og levevilkår end før strafafsoningen. Ikke overraskende er det de længerevarende straffe, der medfører de største efterfølgende indkomst-, venne- og familietab. Derfor ser man også, at et øjeblik tab af kontrol, der eksempelvis resulterer i en voldsdom, kan skade et ungt menneske i mange år fremover.

Bogen stiller et andet centralt spørgsmål: Skaber ledighed kriminalitet? Et er sikkert, og det er, at der er en relativ stor samvariation mellem ledighed og kriminalitet, men det er stadig usikkert, om det er den kriminelle adfærd hos den enkelte, der fører til arbejdsløshed, eller om det er arbejdsløsheden, der fører vedkommende ud i kriminalitet. Bogens konklusion er vel, at årsagen går begge veje. Noget peger på, at arbejdsløshed i nogle tilfælde fører til øget kriminalitet, hvilket også understøttes af, at folk der kommer i arbejde, begår mindre kriminalitet.

På den anden side kan det forhold, at man har en kriminel fortid, gøre det vanskeligt at finde og få et ledigt job. Begge hypoteser prøves af i bogen. Bogen tager også fat i nogle af effekterne af de nye straffereformer i form af samfundstjeneste, aktivering og fodlænker. Langt hovedparten af de erfaringer, der er høstet inden for disse straffereformer, er positive. Folk mister generelt mindre indkomst efter strafafsoning, og de bliver også i mindre grad afhængige af offentlige indkomstoverførsler - sammenlignet med personer der kommer i det sorte hul. Resultaterne af de nye straffereformer på tilbagefald til kriminalitet (recidiv) er lidt mere usikkert.

Lov og moral

Bogen slutter af med en lovmoralgennemgang. Alt i alt opfører danskerne sig generelt meget lovmedholdelige. Især hvis de opfatter lovene som 'naturlige' og fornuftige. Der har over tid været nogle mindre krusninger i borgernes lovmoral. Men helt overordnet har borgerne som regel ingen accept af lovbrud. På nogle områder er lovmoralen dog blevet slækket. Der nævnes bl.a. det at oplyse om parkeringsskader - og man tager også ret afslappet på at man modtager sociale ydelser, som man ikke har krav på.

Omvendt er moralen inden for spritkørsel og skattesnyd blevet skærpet i de senere år. Et andet træk er, at lovmoralen stiger med stien alder. Om det så hænger sammen med den aldersbetingede stigende intolerance melder historien ikke noget om. Det man ved fra forskellige undersøgelser, er, at den lavere lovmoral unge mennesker traditionelt har, aftager med alderen,

så de ender, der hvor deres forældregeneration befinder sig.

Så myten om, at ungdommen fører til sædernes forfald, har intet empirisk belæg i virkeligheden. Så vil man forstå nogle væsentlige træk ved forbrydelse, straf og afsoning i Danmark er denne bog et godt sted at begynde.

7. Fra kvindelig valgret til kvindelig arvefølge

Anmeldelse af Jytte Larsen: Også andre hensyn. Dansk ligestillingshistorie 1915-1953, Aarhus Universitetsforlag 2015

Offentliggjort i www.historieonline.dk

Denne ligestillingshistoriske afhandling starter med, at alle voksne kvinder får tilkæmpet sig en grundlovssikret valgret i 1915, og slutter med en grundlovsændring, der bl.a. giver det danske monarki en betinget kvindelig arvefølge i 1953.

Bogen er opdelt i fire kapitler, der på en udmærket, kronologisk og veldokumenteret måde, beskriver de forskellige faser i periodens ligestillingshistorie. Fire årtier, hvor den første generation af kvindelige politikere, trods deres ringe antal, fik stor betydning for det stort set lige ligestillingssamfund som Danmark er i dag.

Kapitelteksterne er i sig selv ret informationsbærende:
Den store ligestillingspolitiske skiftedag – 5. juni 1915.
Det første valg i 1918.
Lighed for loven 1919-1925.
Nye ligestillingspolitiske standarder 1945-1953.

Det er helt åbenbart, at den første frie Danske Grundlov af 1849 i demokratisk forstand var stærkt amputeret, da både folkehold og fruentimmere var udelukket af valghandlingsfællesskabet.

Det blev der først rettet op på ved grundlovsændringen i 1915, hvor vælgerkorpset blev udvidet med ikke mindre end 133 pct., hovedsagelig kvinder, der udgjorde 91 pct. af alle nye vælgere og 52 pct. af samtlige vælgere.

Vejen til kvindelig valgret havde været både lang og sej, og var sket i forskellige tempi. Kampen for denne demokratiske retting havde heller ikke været uden tilbagefald og skuffelser.

Flere kvinder og få mænd havde lige siden de formuende mænds grundlov i 1849 arbejdet på at ændre tingenes tilstand. Det var en kamp mod både indgroede kulturelle og religiøse værdier, der i høj grad var præget på mændenes præmisser.

Spørgsmålet om hvorvidt kvinder skulle have valgret og være valgbare kan i hvert tilfælde føres tilbage til 1886, da Venstre i Københavns Borgerrepræsentation rejste problemstillingen. Forslaget var dog en del af et bredere forslag, der også indebar forslag om forholdstalsvalg. Men der skulle gå mange år inden at det reelt blev materialiseret i form af en lovændring i 1908, der gav danske kvinder lige og almindelig valgret til kommunalbestyrelserne.

Skillelinjen var nu ikke kun mellem mænd og kvinder, men også mellem kvinders klasse-mæssige placering i samfundet. Der var stor forskel på kvindekampens betydning i den borgerlige og socialistiske lejr. For borgerklassen handlede det meget om frihed til at kunne

realisere sig selv, for arbejderklassens kvinder handlede det lige så meget om, at frigøre sig fra lønarbejdets undertrykkelsessystem. For borgerkvinderne handlede det om individuelle frihedsrettigheder. For arbejderkvinderne om sociale rettigheder. Denne forskellige tilgang til kvindespørgsmålet gjorde også, at kampen for kvindelig valgret foregik i to parallelle forløb.

De dominerende i kampen var helt ubestridt Det Radikale Venstre, men også Socialdemokraterne var efter tidens forhold godt fremme i skoene. Det kunne man ikke sige om Venstre og De konservative. Venstre gik fodslæbende med, mens De konservative kun modstræbende erkendte tidens krav.

Reelt foregik kvindekampen i to forskellige organisationsrum. I kvindebevægelsen (med flere organisationer), hvor det var de radikale, der var toneangivende, og i fagbevægelsen, hvor det var socialdemokraterne, der udstak linjen.

Kvinderne på de to kamppladser formåede trods store modsætningsforhold, at danne en slags enhedsfront, der havde den kvindelige valgret som slutmål.

Der var ingen realistisk mulighed for at danne et egentligt kvindeparti, selv om flere kvinder talte for det. Alle de dominerende i datidens kvindebevægelse var enige om, at kampen for kvinders politiske rettigheder skulle foregå i de respektive partier. Det var derfra kvindepolitikken skulle udgå.

Kvindens valgdeltagelse startede i menighedsrådene i 1903, gik over valgt til værgeråd i 1905 og kommunalvalg i 1909, folkeafstemning om De Vestindiske Øer i 1916 for at ende op med muligheden for at stemme til selve Rigsdagsvalgene i 1918.

De partipolitiske programmer begyndte også så småt at indskrive en udvidelse af de politiske rettigheder til kvinderne. Nogle mere progressivt end andre. Men hvorom alting er, så beholdt mændene en stensikker hånd om selve partiorganisationerne.

Det hører også med til historien, at det ikke var alle kvinder i det danske samfund, der var med i kampen. Mange medsøstre var præget af solid passivitet. Mændenes magt over familierne var som regel stadig intakt.

Grundlovsændringen i 1915, der indeholdt den kvindelige stemmeret, kom hurtigt igennem som led i et bredt forlig mellem de fire gamle partier. Der skulle, pga. af 1. Verdenskrig, alligevel gå tre år inden at kvinderne kunne praktisere deres stemmeret til Rigsdagen i 1918.

I forbindelse med selve grundlovsændringen fik kvindeorganisationerne, under stor pressedækning, stablet et stort "takketog" på benene, der gik til kongen. Om der reelt var tale om et takketog, eller en sejrsmarch, sendte efterfølgende mange kvindepolitiske efterskæv ind i ligestillingsdebatten: "Kvindetoget er gledet ind i nationalhistorien som højdepunktet i fejringen af 1915-grundloven på et minimalt forskningsgrundlag, og det er først i de

senere år, man finder undersøgelser med et dobbelt fokus på den kvindesaglige og den generelle politiske kontekst” (p. 82).

Det første valg til Rigsdagen i 1918, var ud fra et kvindesagspolitisk synspunkt en fæl skuffelse. Trods en udvidelse af antallet af folketingsmedlemmer blev der kun indvalgt 4 kvindelige medlemmer, der svarede til en kvinderepræsentation på kun 3 pct. Og mest overraskende var det, at der overhovedet ikke blev plads til nogle Venstrekvinder, hvilket godt kunne skyldes, at man stadig havde flertalsvalg i enkeltmandskredse på landet, i modsætning til byerne hvor der var blevet indført forholdstalsvalg. Kvinderne på landet, hvor Venstre traditionelt stod stærkt, havde ikke en chance for valg i direkte konkurrence med en mandlig kandidat. De valgte kvinder fra de andre partier har sikret sig en plads, da disse partier havde sat en ”pyntekandidat” op, der så kunne vinde et tillægsmandat. Mandsdominansen var og forblev massiv.

Meget bedre gik det ikke til Landstingsvalget i 1918. Her blev valgt fem kvinder, men da tinget var mindre end Folketinget, blev kvindeandelen løftet op på 7 pct. Her kom Venstre ind med tre kvinder, mens De Konservative denne gang trak en nitte.

Disse uendeligt dårlige kvindevalg fortsatte helt frem til efter 2. Verdenskrig, med en absolut bundskrabber ved Folketingsvalget under krigen i 1943, hvor der kun blev valgt 2 kvinder, svarende til en kvindeandel på kun 1 pct.

Mændenes sikre greb om den politiske magt ses også tydeligt af den manglende kvindelige repræsentation på ministergangene. Perioden tæller kun 4 kvindelige ministre – og heraf kun en i to år frem til efter afslutningen af 2. Verdenskrig. Først fra og med 1947 blev kvindelige ministre en fast del af et ministerhold – og altid i undertal.

Først i 1950 fik Danmark den første kvindelige parlamentsformand – og så var det i øvrigt også den første i verden.

Mens det tydeligt kneb på den politiske front, så det heller ikke overbevisende ud, når man så på lighed for loven. Der var langt fra politisk lighed til lighed for loven - for slet ikke at tale om lige adgang til arbejdsmarkedet. I perioden 1919-1925 blev der trods alt gennemført en række ligestillingspolitiske tiltag.

I oversigtform kan nævnes, at der i princippet blev indført ligeløn i 1919 for statens tjenestemænd. Lidt senere i 1921 blev der sikret lige adgang for kvinder og mænd i tjenestestillinger og hverv. Dog var både militæret og kirken undtaget. Undtagelser der var nødvendige for at få bl.a. De Konservative med på vognen. Der skete også en vis liberalisering af ægteskabers indgåelse, og ikke mindst opløsning og skilsmisse. Det skete i 1922. Fælles forældremyndighed blev også gennemført i 1922. Den gensidige forsørgerpligt og fælles formuerådighed blev gennemført i 1925.

Disse forskellige love og de bagvedliggende kommissionsarbejder bliver grundigt gennemgået i bogen – også de forskellige kvindepolitiske særstandpunkter bliver også godt belyst i bogen.

Nybruddet i den kønspolitiske dagsorden efter 2. Verdenskrig indgår også i den nye ligestillingshistorie.

Social- og familiepolitikken mere betydende placering i den kvindepolitiske diskurs sættes ind i en samfundsmæssig relation. Men især to forhold har en central placering i bogens fremstilling: FN's kvindekommision og den nye Grundlov af 1953.

FN's kvindekommision (CSW) blev oprettet i 1946 under FN's Økonomiske og Sociale Råd (ECOSOC) med henblik på at udarbejde anbefalinger og rapporter om styrkelse af kvinders rettigheder i politisk, økonomisk, civil, social og uddannelsesmæssig sammenhæng. Kommisjons første formand var en dansk kvinde, og det fik væsentlig betydning for det kvindepolitiske arbejde i Danmark med meget markante kvindepolitiske anbefalinger til følge.

Der var i den danske befolkning et kraftigt ønske om at slippe af med det tidligere stærkt konserverende tokammersystem, og der var også behov for at ændre det lovgivningsmæssige grundlag for at kunne afgive national suverænitet. Dette pegede mod at ændre Grundloven. Men det der i sidste ende blev afgørende, var alligevel, at den danske befolkning ikke under nogen omstændigheder ville risikere at få arveprins Knud, eller dennes familie, til at overtage Tronen. Det betød at Grundloven *skulle* ændres. Og med Tronfølgerloven i halen fik den folkelig medvind. Danskerne er meget stolte over, at kronen nu kan overtages af en kvinde, men helt ligestilling er der ikke indført, da drengbørn har fortrinsretten. Dermed har Danmark fra 1953 kun en betinget kvindelig arvefølge.

Det er lykkedes Jytte Larsen på et solidt empirisk grundlag, at give en grundig gennemgang af dansk ligestillingshistorie i denne brydningstid. Rigtig mange af de temaer, der dengang blev diskuteret, er stadig centrale i dagens kvindepolitiske kamp.

Med disse ord skal bogen anbefales Historie on-lines læsere – også til den mandlige del af læserskaren.

8. Underdanmarks handlingsstærke

Anmeldelse af Zornig, Lindholm og Turéll: Underdanmarks jægersoldater - om at hjælpe brændte børn til at bryde mønsteret, Gyldendal 2015

Bogen er et stærkt vidnesbyrd om, at det for nogle er muligt, trods alle odds i mod sig, at bryde ud af barndommens familiemæssige svigt.

Der er her tale om en samtalebog med ti voksne supermønsterbrydere, der har rejst sig fra en barndom præget af forældrenes vold, håbløshed og/eller misbrug, til at blive hele voksne mennesker med udpræget succes inden for erhvervsliv, videnskab eller politik.

Det er såkaldte sociale mønsterbrydere, som statistikken desværre ser alt for få eksempler på.

Derfor er det også interessant at se, hvad det er, der har gjort dem til det, de er i dag.

Hvilke faktorer har udløst at lige netop dem, og ikke de andre, blev mønsterbrydere?

Og hvilken social og mental bagage bærer de stadig rundt på i dag?

Det er nogle af de spørgsmål, som de tre forfattere forsøger at give et svar på.

Det gør de ganske kompetent, og man kommer godt rundt om ti meget personlige fortællinger. Ti meget spændende og indlevende beretninger, der på elegant vis er flettet ind i hinanden – alt efter hvilke tema, der er oppe at vende i bogen.

Det kan være stærke minder fra personernes tidlige barndom, om forældre der måske havde viljen, men slet ikke evnen til at tage sig ordentlig af deres børn. Det kan såmænd også være barnets egen skam over livet inden for familiens egne fire vægge. Det kan derudover i udtalt grad være løgnen som værn mod hverdagens fortrædeligheder. Tydeligt er det også, at den manglende synlighed ved at være barn i hjemmene har været yderst udbredt.

Ja, i det hele taget den manglende kærlighed i deres opvækst.

Fælles for mønsterbryderne har været, at de alle sammen havde en vilje ud over det almindelige til at ville bryde ud af forældrenes selvdestruktive roller.

Om viljen havde været tilstrækkelig får man ikke svar på, for fælles for disse mønsterbrydere har været, at de også havde et godt hoved, og at de forstod at bruge det. For uanset deres forskellige adfærdsmønstre var mønsterbryderne alle sammen intelligente børn, kvikke i optrækket. De fleste havde usædvanligt nemt ved at tilegne sig viden.

Temaerne i bogen er mange, men forfatterne, eller for den sags skyld interviewpersonerne, forfalder ikke til flæberi. Historierne bliver sat ind i en socialpolitisk sammenhæng, og der forsøges hele tiden at blive trukket tråde op til nutiden, for at se om ting blev gjort godt nok, eller om indsatser – eller mangel på samme – ville have gjort en forskel.

Et helt generel træk ved de portrætterede mønsterbrydere er, at de i dag er yderst taknemmelige over for de voksne, der på et tidspunkt i deres unge liv så bag deres usympatiske adfærd og mødte dem med forståelse og åbenhed. Mødet med en "vigtig anden", en voksen person der på et eller andet tidspunkt tager barnet eller den unge til sig uden fordomme, spiller en helt afgørende rolle for ni ud af ti mønsterbrydere. En voksen der kan se igennem lyvebarnet, snotungen, slås- og konfliktbarnet, trodsbarnet samt alle de andre negative adfærdsformer. En voksen der møder barnet uden ynke, klynke og bebrejdelser, men som kan se igennem barnets ubehagelige og adfærdsmæssige skjold, og ind til både talent og passion. Denne voksne kan barnet respektere og se op til. Det er den relation, der er en af drivkræfterne bag viljen til mønsterbrud.

Det er ikke videnskab, men yderst relevant, når nutidige sociale indsatser skal vurderes på grundlag af konkrete og historiske erfaringer.

Det må da være muligt, at lære af fortiden. Om ikke andet så for at undgå fortidens fejl.

Ud over hårrejsende historier fra interviewpersonernes barn- og ungdom, er der meget godt at hente fra deres videre færden ud i livet. Flere har dog en del brudte forhold i bagagen, da deres indbyggede overlevelsesinstinkt har været særligt dominerende. På den måde kan der godt ligge noget socialdarwinistisk Survival of the Fittest i en del af de levnedbeskrivelser, der bliver præsenteret i bogen.

Men hvorefter alting er, så kæmper flere af mønsterbryderne stadig med deres indre dæmoner, hvilken skikkelse, de så end kommer i.

Et fællestræk ved flere af mønsterbryderne er, at de er mestre i selvledelse. Bogen sammenligner dem faktisk med succesfulde topledere i erhvervslivet.

De har mange af de samme personlige egenskaber: De er strategiske, de har en stor risikovillighed, stor vedholdenhed, stærke og kompromisløse værdinormer, stærk i kommunikation og personlighed, behersker stor arbejdskapacitet og ikke mindst er de gode til at forfølge det mål, som de har sat sig.

Bogen slutter af med at reflektere over, hvordan man kan inddrage den viden som mønsterbryderne leverer, for at få flere børn til at gennembryde lydmuren – fra udsat til udset.

Opgaven er kort fortalt at hjælpe brændte børn til at bryde mønsteret. Det er ikke nogen helt let opgave, og udviklingen går for tiden i den gale retning, for det ser ud til, at mønstrebryderne bliver færre i antal.

Det skyldes nok, at andre brændte børn ikke nødvendigvis har den samme viljestyrke og evne til at bide tænderne sammen og stå igennem. Som forfatterne i bogen skriver: Hvis de bliver mødt med misbilligelse og afvisning i skolen eller i andre fællesskaber uden deres hjem, hvor de ikke får omsorg, ikke får opbygget et normalt

selvværd, ikke får normer indprentet, risikerer de at knække og opgive drømmen om og kampen for et normalt godt liv, som de jo inderst ved, at de ikke er født med en ret til.

Udgangspunktet for at få fanget dem ind, og rettet op kræver ganske meget af omgivelserne – både de officielle myndigheder, men også frivillige organisationer og enkeltpersoner fx naboer, kan spille en helt afgørende rolle i dette arbejde.

Men det kræver at man bliver mindre håndskey i de professionelle rækker. Som det nævnes, bliver det helt livsafgørende, at lærerne i skolen og pædagogerne i fritidstilbuddene formår at se og forstå de brændte børn og potentialet i dem, for der er som regel ikke andre til at hjælpe dem.

Målet må være, at vi skal behandle dem socialpædagogisk med fokus på læring og kærlighed i lange forløb hen mod et bæredygtigt voksenliv og med en klippefast tro på, at de kan, fremfor at behandle dem socialpsykiatrisk, hvor vi sygeliggør deres adfærd.

Bogen forsøger at afkode de bagvedliggende årsager til et mønsterbrud, i håb om at læren fra disse historier kan overføres til børn, der vokser op i dag med et socialt handicap, hvor omsorgssvigt og normløshed spiller en central rolle.

Der skal sætte langt mere målrettet ind på at spotte familier, der udvikler social mistrivsel, og der skal sættes massivt ind med familievejledning på mange planer. Og hvis det ikke er nok, er forfatterne ikke blege for at anbefale, at et barn i kortere eller længere tid skal fjernes fra hjemmet. Men alt andet skal forsøges først.

Det altafgørende for udsatte børn i mislykkede familier, er at der findes andre voksne end forældrene, som kan hjælpe dem med at opbygge, hvad hjemmet har nedbrudt. For alle børn har brug for hjælp til at finde deres talent, deres ild og deres passion. For sandheden er, at brændte børn har brug for *mere* hjælp end andre børn.

Konkret peger forfatterne på, at de sociale myndigheder bør stille forældrekurser til rådighed fra fødslen og sætte ind med helhedsorienterede sociale familieindsatser, når der spores familier med udfordringer.

Igen og igen nævnes vigtigheden af at høre barnet selv, men også at et brud med den negative sociale arv ikke kan ske uden en støtte fra andre voksne personer. Den ”vigtige anden” har en helt central rolle i muligheden for børns mønsterbrud.

Bogen er ud over at være en spændende socialpolitisk fortælling om ti mønsterbryderes liv, også en nødvendig påmindelse om at ikke alle børn i dette samfund lever lige lykkeligt.

Det bør de offentlige forvaltninger, og ikke mindst www.dknyt.dk's læsere, skrive sig bag ørerne.

Med disse ord skal denne bog anbefales på bedste vis.

9. Ritt – en markant mønsterbryder

Anmeldelse af Ritt Bjerregaard: *Ritt. Erindringer*, Politikens Forlag 2015

Offentliggjort på www.dknyt.dk

Ritt Bjerregård har med garanti været en af de mest markante og kontroversielle politikere i efterkrigstidens Danmark.

Nu er hun gået på pension og har skrevet sine erindringer. Det er en historie om social mønsterbrud af de helt store. Med et godt hoved, flid og uddannelse har hun på relativt få år bevæget sig fra at være en lille pige fra Vesterbros sidegader til at bestride nogle af landets største politiske poster i form af minister, EU-kommissær og overborgmester.

Nye udfordringer og mønsterbrud har kendetegnet hendes DNA. Dette parret med meget veludviklede og stærke kvindepolitiske standpunkter, har gjort hende til en agtet - og nogle gange også foragtet - kvinde. Alle uanset politisk standpunkt har haft en mening om Ritt.

Derfor er det også med stor interesse, at man går om bord i hendes erindringer. Kan man gennem hendes erindringer komme nærmere en viden og forståelse af hende som person?

Både ja og nej.

Der er meget lidt om hendes politiske virke, selvom man må formode, at det må have fyldt en del i hendes privatliv. Det bliver kun til nogle spredte hips rundt omkring i bogen, og mest i form af nogle kritiske breidsider til hendes gamle parti. De er blevet for lidt sociale og for meget liberale. Så meget at hun flere steder skriver, at hun faktisk har lidt svært ved at kende det parti, som hun i en ung alder meldte sig ind i for på demokratisk vis, at ændre samfundet i en mere social og retfærdig retning.

Bogen går grundig til værks. Der trækkes tråde tilbage til bedsteforældre, og deres livsvilkår. I det lange perspektiv kan man tydeligt se, at det tidligere århundrede i høj grad blev kendetegnet af en stærk social og økonomisk opstigen for rigtig mange arbejdere. De var over tid i stand til at smide deres trællesind af deres skuldre. Men det foregik langt fra smertefrit eller i lige linje.

Især har Ritt Bjerregaard et meget skarpt syn på kvindernes rolle, der i al væsentlighed frem til ungdomsoprøret i 1960'erne var underlagt mandens økonomiske og mentale overherredømme.

Det forarger direkte Ritt Bjerregaard at se sin mor underkuet af en ellers forstående og kærlig far. Rollemønsteret var givet i hendes familie. Det stod ikke til at ændre. Manden bestemte, og kvinden reagerede.

Mest privat - mindre politisk

Det gjorde Ritt op med i sit voksenliv. Selv ønskede hun at handle og tænke selvstændigt, da hun blev gift og stiftede familie uden børn. For hende bestod et parforhold af to selvstændige individer, der levede sammen, men som også kunne indrette sig selvstændigt samt tænke og handle hver for sig.

Kvinden skulle både være psykisk men også økonomisk uafhængig af manden. Denne meget stærke kvindepolitisk vinkel har præget Ritt Bjerregaard i hele hendes liv.

Hendes ægteskab med historikeren Søren Mørch har ikke været af den traditionelle slags. De har givet hinanden plads til sideløbende med deres mere etablerede parforhold at have længerevarende kæresteforhold kørende.

Hvis man leder efter hvilke politiske og strategiske overvejelser Ritt Bjerregaard løbende gjorde sig i privatsfæren, mens hun udøvede nogle af sine mange politisk valgte hverv, så er man gået forgæves med denne bog.

Bogen er på den måde en helt ordinær levnedbeskrivelse af en mønsterbryder. Der er en beskrivelse af hendes familiebaggrund, hendes kontroverser med forældrene, hendes kamp for uddannelse og anerkendelse, sluttende med en beskrivelse af et ikke helt ordinært ægteskab.

Men samtidspolitisk er der intet nyt at hente.

10. Velfærd

Anmeldelse af Jens Bonke: Velstand og velfærd – hvor rige og tilfredse er danskerne?, Rockwoolfondens Forskningsenhed og Danmarks Statistik, 2015. Pris 100 kr. – findes også gratis på nettet

Offentliggjort på www.dknyt.dk

Seniorforsker på Rockwoolfondens Forskningsenhed Jens Bonke har med denne lille bog forsøgt at belyse sammenhængen mellem økonomisk velstand og oplevet velfærd.

Det er ikke nogen helt let øvelse, at omsætte benhårde økonomital til måling af oplevet tilfredshed med livet.

På det økonomiske felt er der efterhånden udviklet alment anerkendte målemetoder for velstand. Den højeste form for den slags målinger er nationalregnskabets bruttonationalprodukt (BNP). Når det stiger, antager de fleste, at vi alle sammen får det bedre.

Det er nu ikke helt rigtigt, men det er heller ikke helt forkert.

Et stigende bruttonationalprodukt giver helt klart mulighed for, at man bedre kan indfri en hel række velfærdsmål, så som bedre adgang til sociale ydelser, uddannelse og sundhed. Og stigende indkomster i familierne gør det også muligt, at købe sig til en række behagligheder, der samlet set øger det enkelte menneskes velfærd.

På den anden side er tilfredshed med livet også afhængig af en række andre forhold som oplevelsen af sit eget helbred, sine relationer til sin partner og børn, om hvordan man oplever tryghed der hvor man bor osv.

De sidste forhold belyses ikke, eller meget dårligt, gennem de traditionelle nationalregnskabsmaal.

Derfor er Jens Bonkes bog om Velstand og velfærd en kærkommen mulighed, for at sætte sig mere grundigt ind i relationen mellem nationalregnskabsmæssige milepæle og subjektive opfattelser af hvordan livet opleves af det enkelte menneske.

Bogen er godt struktureret. Den belyser følgende temaer:

- Måling af velfærd
- Velstand og velfærd – indkomster og tilfredshed
- Tilfredshed i almindelighed og på forskellige områder, og mellem land og by
- Tilfredshed med arbejde og fritid, ledighed og tilfredshed i almindelighed
- Tilfredshed med partner og børn
- Tilfredshed med mentalt og fysisk helbred, trivsel og stress
- Tilfredshed med søvn

Den sværeste kode at knække i bogen er, at få rigtig hold på det målebegreb, som Jens Bonke bygger op omkring definitionen ”tilfredshed”. Begrebet er faktisk svær at begribe som målestørrelse, selvom Jens Bonke gør sig meget umage – bl.a. ved at referere til en omfattende international litteratur på området.

Bogen viser at indkomst og tilfredshed er tæt forbundne kar. Stigende personlig indkomst resulterer i stigende tilfredshed, men dog i en aftagende grad, forstået på den måde, at den sidst tjente krone ikke giver lige så meget tilfredshed som den først tjente. Interessant er det også at se, at det ikke kun er her-og-nu indkomsten der tæller, men også forventningerne til den fremtidige indkomst spiller en rolle. Dermed spiller optimisme også en positiv rolle for oplevelsen af tilfredshed.

Ikke overraskende viser Jens Bonke, at tilfredshed med livet hos arbejdsløse er mindre end for personer i beskæftigelse. Dette resultat bekræfter det forhold, at tilfredshed med livet også bliver påvirket af ikke-økonomiske faktorer, fx folks arbejdsmæssige og sociale relationer. Især er mænd særligt negativt påvirket af, at være sat uden for det aktive arbejdsmarked.

De sociale relationer spiller i det hele taget en betydelig rolle for oplevelsen af folks tilfredshed. Boligforhold og fritid er også væsentlige elementer i folks tilfredshedsregnskab.

Til gengæld ser det ud til, at der kun er en svag sammenhæng mellem arbejds- og familieliv set i relation til folks almindelige tilfredshed.

Interessant er det også at se, at de fleste mennesker er meget tilfredse med deres parforhold. Samtidig mener mere end ni ud af ti, at deres forhold vil være resten af livet. Det sidste stritter dog lidt imod skilsmissestatistikkerne, men never mind, så gælder det for begge køn, at jo mere omsorg, de modtager eller yder fra deres partner, desto mere tilfredse er de med deres parforhold.

Jens Bonkes undersøgelse bekræfter endnu engang at der er en klar sammenhæng mellem mentalt helbred og indkomst, idet dem med de laveste indkomster har et mentalt helbred, der er væsentlig dårligere, end dem med høje indkomster. Derfor kan der også konstateres en positiv sammenhæng mellem helbredet og tilfredshed med livet i almindelighed.

Alle ved at en god nats søvn er lykken. Dette bliver også tydeligt bekræftet af denne undersøgelse. For søvnproblemer forekommer ofte sammen med andre problemer som fx et dårligt mentalt helbred. Ligeledes spiller folks økonomi også en vis rolle for folks søvnkvalitet – og dermed tilfredshedsoplevelse.

Jens Bonkes bog er på mange felter et godt pionerarbejde inden for dansk velfærdsforskning. Helt givet er det, at vi i fremtiden skal have større fokus på andre forhold end de rent økonomiske, når man skal vurdere folks velfærd og tilfredshed med livet.

11. Sort fortid

Anmeldelse af Timothy Snyder: Sort Jord. Holocaust som historie og advarsel. Gads Forlag 2016.

Offentliggjort på www.historie-online.dk

Bogen handler først og fremmest om jødeforfølgelse og jødeudryddelse under Anden Verdenskrig, men den handler i lige så høj grad om, hvad der driver og strukturerer ondskaben i menneskehavet. Det er forfatterens overbevisning, at lignende situationer kan opstå i fremtiden - under de rette forhold og betingelser!

Bogen forener på en god måde både historiske, sociologiske og politologiske fagdiscipliner. Bogen, der bygger på et meget omfattende kildemateriale, er provokerende men også meget detailtung.

Bogen indledes med en analyse af, hvordan Hitler i virkeligheden opfattede verden. Denne relativt grundige udredning er helt central i forståelsen af, hvad der senere hændte.

Hitler mente, at menneskearten var inddelt i racer, men han afviste, at jøderne var en sådan. Jøderne var ikke en lavere race, men slet og ret en ikke-race eller en modrace. Hitler opererede ikke med gode eller dårlige mennesker, men at de af biologiske årsager var blevet fordærvet af den jødiske civilisation. For Hitler var mennesker dyr, og at enhver udøvelse af etiske eller moralske overvejelser var et tegn på jødisk fordærv. Opstilling af, og en stræben efter, et universelt ideal var afskyeligt. Det eneste der var rigtigt, var troskab mod racen. I dette lys var medvirken til masse mord en god handling, idet den tilførte racen en indre harmoni og førte til enhed med naturen. Den totale idé om livet som en racernes kamp gav Hitler, i sin egen selvforståelse, den fulde fortolkningsret til enhver begivenhed.

Tydeligere kan politisk totalitarisme ikke udtrykkes.

Ideen bag det tyske Lebensraum er udmærket udfoldet i det efterfølgende kapitel. For Hitler var briternes støtte til frihandel alene et dække for britisk verdensherredømme. I konsekvens af Tysklands totale kapitulation ved afslutningen af Første Verdenskrig så Hitler sig inddæmmet af tysk tab af kolonier og fremtidige udfoldelsesmuligheder. Han så den aktuelle opdeling af verden som en fare for tysk økonomi. Den tyske befolknings velstand og overlevelse var afhængig af en udvidelse af de tyske territorier, da landet efter Hitlers opfattelse ikke kunne brødføde sig selv under de eksisterende grænsedragninger. Han anerkendte ikke, at landbrugsvidenskabelige metoder kunne have løst det problem. Hitler så derimod USA's erobring af Det Vilde Vesten som en ledetråd for tysk ekspansionisme, hvor den overlegne race så at sige bekæmper og likviderer den underlegne race.

Fokus var mod øst. Det var forsøgt tidligere, men måtte opgives, da Tyskland i 1918 tabte krigen, og dermed måtte afstå ideen om et nyt

østeuropæisk rige – faktisk uden at have tabt området på slagmarken. Ukraine var faktisk en tysk koloni et halvt års tid i 1918!

Hitler mente, at tilintetgørelsen af Sovjetunionen, der var inficeret af jøderne, ville gøre for det muligt for det rette herrefolk at udsulte de rette undermennesker af de rette årsager. Når tyskerne havde erstattet jøderne (kommunister forstås?) som koloniherrer, kunne fødevarerne fra Ukraines sorte jord (bogtitlen?) dirigeres væk fra de unyttige sovjetiske befolkninger (slaverne?) til taknemmelige – racerene – tyske byer og et underdanigt (besat?) Europa.

Det syntes, som om den jødebolsjevikiske myte kom til at levere den manglende brik i Hitlers plan, idet den forenede det lokale med det globale med løftet om en sejrrig kolonikrig mod slaverne og en gloværdig antikolonial krig mod jøderne. Man havde den forestilling, at et enkelt angreb på en enkelt stat, her Sovjet, ville kunne løse alle Tysklands problemer på en gang. Et enkelt angreb der ville få fjenden til at vælte som dominobrikker, og dermed åbne vejen for det sejrige Tyskland.

Kapitlet Berlin, Warszawa, Moskva redegør relativt detaljeret om de forskellige indenrigs- og udenrigspolitiske positioner, som de tre lande indtog inden udbruddet af Anden Verdenskrig. Især oprettelsen af den polske stat voldte naboerne problemer, da staten af selv samme naboer blev betragtet som ufrivillig afgivelse af territorium fra deres side.

Især er forfatterens analyse af de interne magtkampe i Polen yderst interessante for danske læsere, da denne del af historien er rimeligt underbelyst i dansk forskningslitteratur – blandt andet det forhold, at Polen som en relativ ny nationalstat lagde stor vægt på at få del i Ukraines landområder, og at staten hele tiden selv følte sig truet af USSR, der havde lagt beslag på Ukraine. Forholdene mellem de to stater blev yderligere skærpet efter kollektiviseringen af det ukrainske landbrug, der førte til massive flygtningestrømme ind i Polen. Fra mange sider i det ukrainske folk var der faktisk et krav til Polen om, at de skulle komme så hurtigt som muligt og befri dem fra deres elendighed og undertrykkelse.

I dette mismask af forskellige nationale interesser og uoverensstemmelser på kryds og på tværs blev der imidlertid indgået nationale aftaler både fra sovjetisk og tysk side med Polen. Aftaler der i sin grundsubstans var ustabile.

Warszawa så aftalerne som en slags anerkendelse af status quo. Moskva så derimod aftalerne mellem Tyskland og Polen som udtryk for, at USSR og Polen aldrig kunne blive allierede. De handlede også derefter. De meget store polske mindretal, der levede på den sovjetiske side af grænsen, blev i stort tal systematisk deporteret til andre områder i USSR eller direkte likvideret. Tyskerne på sin side så aftalerne som et kærkommet første forsøg på en fælles front vendt mod USSR.

Men det skulle vise sig, at blive meget, meget værre.

I kapitlet om løftet om Palæstina gennemgår Snyder det kludetæppe af holdninger og aftaler, der eksisterede i Europa om det såkaldte jødespørgsmål. I kort form kan man sige, at Storbritannien gik ind for en jødisk statsdannelse (på et ikke nærmere defineret tidspunkt langt ude i fremtiden), men gik ellers imod yderligere jødisk integration. Tyskland var i det hele taget modstander af en jødisk statsdannelse, men ønskede alligevel, at jøderne skulle forlade Tyskland hurtigst muligt til en fjern og ikke nærmere defineret lokalitet. Polen, der suverænt havde den største andel af jøder i sin befolkning, ønskede både en kraftig udvandring af jøder fra Europa, men støttede også aktivt oprettelsen af en jødisk stat i Palæstina.

Der kom i Europa faktisk mange fantasirige forslag frem, hvortil man kunne deportere jøderne. Øen Madagaskar, en fransk kolonibesiddelse i Det Indiske Ocean var blevet foreslået, men slog aldrig an blandt jøderne selv.

Den tiltagende nazistiske undertrykkelse førte til, at tyske jøder udvandrede til Palæstina, hvilket førte til arabiske optøjer, der også radikaliserede de jødiske indvandrere. Disse jøder fik positiv opbakning fra Polen, der havde et stærkt ønske om at skaffe sig af med så mange jøder som muligt.

I Tyskland var situationen den, at omkring 130.000 jøder udvandrede i årene efter Hitlers magtovertagelse. Omkring 50.000 af dem slog sig ned i Palæstina. Langt flere ønskede at forlade Tyskland, men blev nægtet indrejse i de fleste europæiske lande, hvilket for de flestes vedkommende betød tilbagesendelse til den visse død.

Jødehadet var dog ikke kun et tysk fænomen – slet ikke. Store dele af den romersk-katolske kirke, både i Polen og andre steder i Europa, blev ved med at forklare, at jøderne var ansvarlige for modernitetens ondt i almindelighed og for kommunismen i særdeleshed.

Kapitlet om statsødelæggelserne er måske Timothy Snyders mest originale bidrag til fortolkningen af jødeudryddelsen under Anden Verdenskrig. I kort form går det ud på, at hvis en stat bliver tilintetgjort af en fremmed magt, vil der opstå et magt- og rettighedstomrum, der kan anvendes til at tilintetgøre uønskede minoriteter. Deres fundamentale rettigheder blev så at sige ophævet.

Hitler lagde ud med at statstilintetgøre sine nabolande gennem ord.

I marts 1938 blev Østrig presset ind i Hitlers Anschluss. Med Münchenaftalen i september 1938 mellem Storbritannien, Italien, Frankrig og Tyskland indlemmede Hitler i oktober samme år de Sudetertyske områder i Tjekkiet uden kamp. I marts 1939 besatte Tyskland så resten af Tjekkiet og omdannede det til et tysk protektorat. Samtidig blev Slovakiet udråbt til en selvstændig stat under tysk beskyttelse. I alle disse lande blev situationen for jøder og andre minoriteter dødt forværret – både gennem tysk intervention, men i høj grad også gennem lokalbefolkningens kollaboration.

Sidenhen blev der grebet til fysisk statstilintetgørelse gennem direkte militær kamp og besættelse. Det skete som en følge af den hemmelige

tillægsprotokol, der blev indgået samtidig med den Tysk-sovjetiske Ikke-angrebspagt mellem Tyskland og Sovjetunionen, underskrevet i august 1939. Parterne forpligtede sig heri til neutralitet i tilfælde af krig med tredjelande. Aftalen gav Tyskland frie hænder til at angribe Polen, hvilket skete 1. september 1939. Aftalen indeholdt også en opdeling af Østeuropa i en tysk og en sovjetisk interessesfære; den gjorde Finland, Estland, Letland og det østlige Polen til sovjetisk interesseområde, mens det øvrige Polen skulle være tysk.

Hermed var der både for Tysklands og Sovjetunionens vedkommende åbnet op for med våbenmagt at påbegynde en statstilintetgørelse i uhørt omfang. Polen blev delt, og på det nærmeste likvideret.

Snyder mener ligefrem, at Hitler og Stalin var lige gode om det. De var lige barbariske. Hitler forfulgte og udryddede de polske jøder. Stalin dræbte eller forflyttede millioner af annekterede borgere til Gulag. Begge lande bidrog lige gerne til at likvidere den polske hær og de ledende politiske klasser i Polen. Intet kunne beskytte dem, da deres tidligere stat overhovedet ikke blev anerkendt.

Kapitlet om dobbeltbesættelsen ruller alle rædslerne ud. Det meste og det mest uhyggelige omkring jødeudryddelsen skete i Østeuropa. Snyder kommer her i noterne med en sønderlemmende kritik af andre Holocaust-forfattere, da de ofte ikke selv beherskede østeuropæiske sprog. Dermed er, stadig efter Snyders mening, megen af den eksisterende holocaust-forskning fordrejet og underbelyst – især fordi historikerne langt fra dækker det fulde og sande billede af jødeudryddelsen under Anden Verdenskrig. De fleste jøder blev ikke dræbt i KZ-lejrene, men på deciderede drabsmarker i Polen, og senere i Ukraine, Hviderusland og selve Rusland.

Den store udryddelse af jøderne kunne foregå ved først at gøre dem statsløse. Da Hitler indgik sin alliance med Stalin, gik han systematisk i gang med at ødelægge stater per stedfortræder. Først Polen i 1939, og siden de besatte områder af Sovjetunionen i 1941.

Næsten alle de omkring to millioner polske jøder, der kom under tysk herredømme i 1939, omkom. Det samme gjaldt for de to millioner, der kom under sovjetisk herredømme i 1939 og 1940. De jøder som til at begynde med var kommet under sovjetisk herredømme, var endda de første, der blev myrdet i stort tal af tyskerne.

I 1940 drev indførelsen af sovjetsystemet i Østeuropa, samtidig med at Tyskland erobrede Vesteuropa, jøderne ud i en umulig situation. Jøderne led lige så meget eller mere end andre grupper under det sovjetiske herredømme. De mistede meget pga. afskaffelsen af polsk lovgivning. De mistede selvstyre og retten til deres religion.

Med besættelsen af Polen flygtede jøder i tusindvis til de baltiske lande, men kun for en stakket frist – indtil tyskerne påbegyndte deres angrebskrig mod Sovjet i 1941. Igen blev de statsløse indhentet.

Kapitlet om det større onde handler bl.a. om, hvorfor og hvordan Tyskland i løbet af kun seks måneder efter deres invasion af Sovjetunionen kunne udvikle en teknik til at dræbe jøder i store antal og myrde omkring en million jøder. Her spillede de såkaldte Einsatzgrupper en helt afgørende rolle i disse myrderier. Men det er vigtigt at notere sig, skriver Snyder, at Einsatzgrupperne absolut ikke var alene om disse barbarier. Almindelige tyske soldater, sammen med tysk politi og lokale kollaboratører, dræbte også et stort antal jøder og deltog for øvrigt ivrigt i større masseskyderier i 1941.

Snyder mener derfor, at det er omgåelse af sandheden at påstå, at store dele af den tyske befolkning overhovedet ikke kendte den massive jødeudryddelse. I Sovjetunionen fandt jødedrabene sted i fri luft, foran befolkningen, og nok så interessant med bistand fra unge mandlige sovjetborgere. Det, der fandt sted i anden halvdel af 1941, var en accelererende modkampagne, der tog en million jøders liv. Ingen midler til drab blev unddraget. Tyskernes tøven med hensyn til at myrde kvinder og børn motiverede dem til at rekruttere lokale folk. Det samme gjaldt omkring rekruttering af tysk hjælpepolitik i de besatte områder. Her meldte lokale kollaboratører sig i stort tal.

Hundredetusinde af jødiske børn, kvinder og mænd blev skudt bag frontlinjen, samtidig med at den tyske hær forsøgte at bekæmpe Den Røde Hær. Krigen mod jøderne blev vundet, samtidig med at krigen mod USSR blev tabt.

I kapitlet om tyskere, polakker, sovjetborger og jøder beskrives deportationerne og myrderierne i de tyskebesatte områder i øst. Det kræver dog, at man holder tungen lige i munden for at hitte rede i hvilke dele af Polen, der var besat af henholdsvis tyskerne og russerne, og hvilke dele af Ukraine der før krigen henholdsvis tilhørte Polen og Sovjet.

I det dobbeltbesatte vestlige Ukraine kunne tyskerne efter juni 1941 udnytte ukrainernes forhåbninger om en nationalstat. De forsøgte at udnytte frustrationen fra to årtiers polsk og to års sovjetisk herredømme.

Tyskerne forsøgte alle steder at få medløb i deres antisemitisme. Ligesom andre steder skabte stigmatiseringen af og mordet på de lokale jøder en bro mellem besætterne og de besatte. Senere, da sovjetmagten vendte tilbage, skiftede folk igen side.

Hitler havde faktisk den forestilling, at en lynkrig mod Sovjet meget hurtigt ville få systemet til at bryde sammen. Formålet med invasionen var efter Den Røde Hærs sammenbrud, at fødevarer fra dele af det vestlige Sovjetunion, især Den Ukrainske Sovjetrepublik, skulle brødføde Tysklands civile. Oven i det var det hensigten, at omkring 30 millioner sovjetborgere skulle sulte ihjel i vinteren 1941, heriblandt seks millioner indbyggere i Sovjetisk Hviderusland. Som bekendt slog planen fejl, men alligevel var der et utal af sovjetborgere der sultede ihjel. Tre millioner krigsfanger. En million Leningradborgere, og titusinder i Kharkiv og Kijev. Den russiske produktion kunne knapt nok brødføde den tyske hær, og ganske få fødevarer kunne sendes til Tyskland.

Kapitlet om Auschwitzparadokset er på flere punkter afvigende fra den traditionelle historiefortælling. Snyder definerer paradokset på følgende måde: De jøder under tysk kontrol, som skulle sendes til Auschwitz, havde større sandsynlighed for at overleve, end de jøder under tysk kontrol, der ikke skulle sendes til Auschwitz. Snyders forklaring er, at langt de fleste drab på jøderne skete ved masseskydning og derefter ved kvælning vha. udstødningsgas fra forbrændingsmotorer. Først i 1943 og 1944 blev Auschwitz det største drabssted for jøder.

Snyder forklarer dette paradoks ud fra en tese om, at de massive drab kun kunne finde sted i det omfang pga. at tyskerne havde nedbrudt de eksisterende stater. Der hvor der ikke skete et statsnedbrud – fx i Danmark – var jødernes overlevelsesmuligheder meget større.

Snyder sammenligner i denne forbindelse Estland og Danmark. I Estland blev omkring 99 procent af jøderne, der var til stede, da tyskerne ankom, dræbt. I Danmark overlevede omkring 99 procent af de jøder, der havde dansk statsborgerskab.

Den væsentligste forskel mellem de to lande var, at russerne før tyskerne ankom, havde statsopløst landet, mens Danmark fungerede som en betingede uafhængig stat under hele besættelsen.

Det skal dog noteres, at forfatterens viden om danske forhold før og under krigen ikke hører til hans faglige spidskompetencer.

Snyder mener samtidig, at den traditionelle Auschwitz-historie er med til at underkende, at jødedrab ikke kun var noget, der foregik i koncentrationslejrerne. Befolkningerne både i Tyskland, Polen og Sovjet måtte have vidst mere end de historier, der i stort omfang kom frem efter krigen – og som er kernen i Holocaust-fortællingerne.

Kapitlet om suveræniteten og overlevelse vurderer jødernes statstilhørsforhold, eller mangel på samme, i forbindelse med deres overlevelseschancer.

De jøder som var borgere i stater, der var allierede med Tyskland, levede og døde i overensstemmelse med visse regler. De jøder der opretholdt deres statsborgerskab fra før krigen (fx danske jøder) levede som regel, og de der ikke gjorde det, døde som regel. Jøderne mistede som regel deres statsborgerskab ved regimeskift eller besættelse snarere end ved lov (fx jøder fra Estland og Polen). Sandsynligheden for at dø som statsløs var uhyggelig høj.

Kapitlet om de grå redningsmænd handler om de mange ikke-jøder der med risiko for eget liv hjalp jøderne til at undgå den skæbne, som tyskerne havde tiltænkt dem. Historierne er mange – og hjertegribende.

Næste- eller gæstekærlighed får efter at have læst dette kapitel nye dimensioner. Der er tale om historiens anonyme hverdagshelte!

Kapitlet om forkæmpere for Gud og mennesker handler især om hvordan Sovjetunionen efter krigen "nyordnede" Polen i deres forståelse af en socialistisk stat. Da Den Røde Hær rykkede frem som befrier for tyskernes herredømme, havde den ikke så lang tid forinden besat Polen, som allieret med Tyskland. Man skal heller ikke glemme, at flere af de sovjetiske partisaner havde været både dobbelte eller endda tredobbelte kollaboratører.

Tilbagevenden til normale tilstande efter krigen var ikke nogen let sag. Polakkerne havde, ligesom alle andre i den del af Europa, der havde været under tysk besættelse, overtaget jødisk ejendom. Fordi jøderne havde været så talrige i Polen, og fordi den jødiske andel af byejendomme havde været høj, medførte det en dramatisk transformation af hele samfundet.

Kapitlet om de retfærdige få handler om, hvordan mange personer reddede sig igennem krigen med livet i behold ved at modtage hjælp fra folk, der gik imod systemet.

Bogens sidste kapitel Vores verden er mest af alt Timothy Snyders advarsel til bogens læsere om, at den ondskab der blev set under Anden Verdenskrig under de rette betingelser kan opstå igen. Knaphed på fødevarer, globale økonomiske og økologiske katastrofer kan føre til, at nogle stater går efter at opløse andre stater. Her står det afrikanske kontinent med svage stater, der relativt let kan opløses og nedbryde udsatte borgeres rettigheder.

Kombinationen af svage ejendomsrettigheder, korrupte regimer og halvdelen af verdens uopdyrkede jord har ført til, at Afrika står helt centralt i Asiens forsyningsplanlægning. Parallellen til Tysklands forhold til Ukraine er meget nærliggende.

Faren fra Kina bør man heller ikke overse, fx råder Kina kun over en tredjedel så meget ferskvand per person som det globale gennemsnit, og en stor del af det stammer fra gletsjere, som er ved at smelte væk i den varmere luft.

Man skal i denne forbindelse være helt opmærksomme på, at stort set alle tyske krigsforbrydelser fandt sted i områder, hvor statsinstitutioner var blevet tilintetgjort. Forbrydelserne fandt sted i de såkaldte statsløse zoner.

Hvorom alting er, så påkalder Timothy Snyders bog Sort Jord både på modsigelser, korrektioner og tvivlsspørgsmål. Bogen kan givetvis ikke stå alene, når historien om jødeudryddelsen skal fortælles. Men det er trods alt en vigtig brik i en kompliceret mosaik. Skal alle påstande efterprøves, er det nødvendigt at dykke ned i de mere end 80 siders note- og biografimateriale, der følger med bogen.

Med disse ord skal bogen varmt anbefales til både fordybelse og refleksion.

12. Med lov skal land bygges

Anmeldelse af Kaare R. Skou: Lov & Land. En fortælling om Danmarks grundlove gennem 800 år. Gads Forlag 2016.

Offentliggjort i www.historieonline.dk

Med ”Lov & Land” har Kaare R. Skou skrevet en fremragende historisk og politologisk bog, intet mindre, om udviklingen i Danmarks forskellige forfatningstekster siden Jyske Lov fra 1241. Ja, der trækkes faktisk religiøse, statsretslige og juridiske tråde tilbage til før Jyske Lov, og bogen slutter af med den forfatningsmæssige udfordring, som briternes Brexit i 2016 har afstedkommet for hele EU-samarbejdet.

Med stor fortællerlyst, og en enorm historisk og politisk funderet ballast, guider Kaare R. Skou læseren i et letforståeligt sprog igennem mere end 800 års grundlovsfortællinger.

En detailrigdom og præcision, der imponerer.

Bogen slår fast at Jyske Lov, er den første grundsten i den danske forfatningsmur, da hverken den Skånske- eller Sjællandske Lov, som den Jyske Lov gjorde, beskrev magtfordelingen mellem de øverste samfundsorganers magtudøvelse i en statsdannelse.

Det er især præambelen, foromtalen, til Jyske Lov der påkalder sig Kaare R. Skous forfatningsmæssige interesse. Det er heri, at de berømte ord ”Med lov skal land bygges” findes. Det afgørende var, at man nu blev i stand til at sætte loven foran sædvanen. Det blev herefter muligt, at give ny lov, der ikke kun byggede på en religiøs fortolket sædvane.

Kongen bliver nu den nye lovgiver, men ikke frit svævende: ”Loven <skal> gøres efter alles tarv, at alle retsindige og fredsommelige og sagesløse kan nyde deres fred, og uretfærdige og onde kan ræddes for det, der er skrevet i loven, og derfor ikke tør fuldbyrde den ondskab, som de har i sinde.... Loven skal være ærlig og retfærdig, tålelig, efter landets sædvane, passende og nyttig og tydelig, så at alle kan vide og forstå hvad loven siger” (p. 38).

Men en forfatning i moderne forstand, var der i Jyske Lov langt fra tale om. Der var absolut ingen adskillelse mellem den lovgivende, den dømmende og den udøvende magt. Det hele lå hos Kongen. Den omtalte tredeling af magten, hører den demokratiske historiske æra til, og kom som bekendt langt senere på den forfatningsmæssige dagsorden, nærmere bestemt i 1849-grundloven.

Der skulle gå en lang og historisk brydsom periode med såkaldte håndfæstninger, hvor forskellige magtfulde stormænd på forskellig vis forsøgte at stække Kongens magtudøvelse. Den første håndfæstning blev påtvunget Erik Klipping i 1282. Denne håndfæstning blev efterfølgende fulgt op en ny håndfæstning når der kom en ny Konge til magten. Håndfæstningerne indeholdt diverse indskrænkninger af kongernes

magtbeføjelser, herunder præciseringer af de enkelte socialgruppers (stænders) privilegier.

Håndfæstningerne blev dog sjældent overholdt af kongerne, hvilket førte til at den ene håndfæstning efter den anden blev mere og mere omfattende, og mere og mere restriktive i sine ordvalg. Lige lidt hjalp det. Konger var konger, og gjorde som regel det de ville, og som de nu engang havde magt til. Simpel rå magt er nu engang stærkere end juridiske aftaler.

Kaare R. Skou har i sin bog et helt kapitel om håndfæstningernes indhold og efterlevelse – eller mangel på samme. Det er artig læsning om hvordan magtfuldkomne konger, stort set er uregerlige – uanset hvilke bindinger, man ønsker, de skal overholde.

Så gik det slag i slag, konge efter konge, håndfæstning efter håndfæstning indtil 1660 hvor landet mildest talt lå i ruiner efter Svenskerkrigene (endnu engang!). Kongen selv nød dog stadig stor popularitet, og på et Stændermøde i København blev det, på trods af modstand fra adlen besluttet at gøre tronen arvelig, og dermed give kongen enevældig magt. Under svenskekrigene havde den danske adel vist sig helt uduelig i krig, og kun borgervæbning havde reddet København. Enevælden blev i 1661 formaliseret gennem en slags forfatning, den såkaldte Suverænitetsakt. Denne akt ophævede dermed Frederik 3. håndfæstning, og blev i 1665 afløst af Kongeloven: ”Frederik 3. Var som nævnt noget så sjældent for danske konger som intellektuel, og han interesserede sig levende for udviklingen af regeringsformerne i Europa. På den baggrund er det ikke mærkeligt, at netop han som person kom til at spille en rolle for enevældens indførelse. Enevælde var den nye tids regeringsform” (p. 83).

Kongeloven af 1665, enevældens regeringsform og de deraf følgende reformer bliver taget under kyndig behandling i Kaare R. Skous bog.

Trods statslige reformer, presser demokratiet sig på. Strømninger ude i Europa, gør dem uomgængelige: ”Enevælden skiftede karakter efter de enkelte kongers temperament gennem de omkring 200 år, den varede. Den udviklede sig dog aldrig til et despotisk styre med retsulighed og angreb på den private ejendomsret” (p. 99).

De rådgivende stænderforsamlinger i perioden 1831-1848 blev den institutionelle enhed, der på fredelig vis gennemførte transformationen fra enevælde til folkestyre – dog ikke at forveksle med demokrati og parlamentarisme i moderne forstand.

I 1831 blev der i Statsrådet opnået enighed om, at der skulle oprettes fire stænderforsamlinger, som skulle ligge i hhv. Itzehoe for Holsten, Slesvig by for Slesvig, Viborg for Jylland og Roskilde for Sjælland og øerne. Ved at etablere fire forsamlinger fik man signaleret rigets enhed, og at alle rigets dele skulle behandles ens, hvilket lå i forlængelse af enevældens helstatspolitik. At det samtidig var en magtspredningsaktion fortalte man ikke. På samme måde skulle stænderrepræsentationen fordeles på tre lige store grupper: godsejere, grundejere i købstæderne og mindre landejendomsbesiddere. Dermed sikrede Kongen, at ingen af de folkevalgte

grupper kunne dominere. Det første Stænderforsamlingsmøde blev afholdt i oktober 1835, hvorefter man mødtes hvert andet år. I alt fik ca. 3 pct. af befolkningen stemmeret. Så det var så som så med det folkelige.

Hurtigt udviklede møderne sig til dybsindige diskussioner om, og på hvilke vilkår, folkestyret skulle udvikles. Kongen, og dennes regering, kæmpede inderligt i mod, men bolden var blevet givet op, og stod ikke til at bremse.

Opgøret mod enevælden var i gang. Som Orla Lehmann udtrykte det: ”Afgørelsens time nærmer sig med kæmpeskridt. Staten vil opløses, dersom Deres Majestæt ikke uopholdeligt opgiver deres trone med mænd, som er opgavens storhed voksne, og som kunne tilføre regeringen en energisk vilje og nationens bistand – mænd der kunne redde Danmarks ære og grundlægge landets frihed. Vi anråber Deres majestæt om ikke at drive nationen til fortvivlelsens selvhjælp” (p.130).

Stemningen fra de folkelige oprør ude i Europa havde bevæget sig ind over den danske grænse – dog i en mere fredelig form. Folket ville tages med på råd. Folket skulle dog i denne sammenhæng alene være begrænset til forstandige og formuende mænd.

Grundlovsdiskussionerne gjorde det uundgåeligt, at Kongen blev nødt til at indkalde stænderforsamlingerne til en Grundlovsgivende Rigsforsamling.

Både oplægget til 1849-grundloven og de detaljerede grundlovstekster, og de debatter de førte med sig, bliver mesterligt behandlet i Kaare R. Skous bog. Læseren bliver ganske overrasket over at se, hvor mange af tekstafsnittene der faktisk står uantastet den dag i dag. Grundtonen er den samme, men teksterne er dynamiske i den forstand, at de forvaltningsretlige ændrer sig over tid. Ord som demokrati, partier eller folkestyre findes overhovedet ikke i grundlovsteksten. Til gengæld er uklarhed, dobbelttænkning og flerfortolkningsmuligheder dominerende. Sammenkoblingen af det gamle kongestyre og den ny tids regering og Rigsdag blev indhyllet i tåget symbolsprog. Ja, nogle af teksterne er ganske uforståelige, hvilket de dybest set også var dengang, men lovpraksis og statsretlige sædvaner har trods alt givet dem mulighed for meningsfulde fortolkningsrammer.

Det centrale i den nye grundlov er at Kongen skal dele magten med ”folket”, der i denne forbindelse absolut ikke må forveksles parlamentarisme. Det bliver også slået fast, at der skal ske en tredeling af magtrelationerne i en lovgivende, udøvende og dømmende magt. Som stærk systembevarende instans indføres der et tokammersystem. Valgbarhed og valgberettigelse til de lovgivende organer bliver også stærkt begrænset.

Demokratiet, hvis man overhovedet kunne tale om det, var forbeholdt voksne mænd med selvstændig husstand og med et vis indkomstformåen. Udelukket var de såkaldte syv F-er: Fruentimmere, folkehold, fattige, fallenter, forbrydere, fremmede og fjolser.

Som noget banebrydende nyt, om end i en spinkelt udformning, kommer den nye grundlov ind på egentlige menneskerettigheder. Ingen kan være i

tvivl om, at den franske menneskerettigheds erklæring fra 1789 har spillet en vis rolle: ”Ethvert samfund, i hvilket menneskerettighederne ikke er sikret og magtfordelingen ikke fastlagt, har ingen forfatning” (p. 11).

Kaare R. Skou formidler på pædagogisk vis det indholdsmæssige i grundlovens lidt snørklede tekster, på en sådan måde, at det faktisk giver en nutidig læser en vis forståelse af lovens forskellige målsætninger.

Det demokratiske tilbageskridt i 1866-grundloven bliver der også i Kaare R. Skous bog redegjort for på kompetent måde.

Igen kan man se, at den samfundsmæssige og politiske virkelighed spiller direkte tilbage på grundlovsarbejdet. Holdningen var, at folkets indflydelse, så lille den end var, alligevel var blevet for meget for magthaverne. Fremskridtene skulle rulles tilbage. Bønderne, der var den store folkelige gruppe, skulle med alle midler holdes uden for magtens cirkler.

Med systemskiftet i 1901 bliver parlamentarismen indført som gældende statskik, men der går alligevel 52 år, inden at det bliver skrevet ind i grundloven. Under Påskekrisen i 1920 kom dette princip eller under alvorlig pres, da Kongen forsøgte sig med et statskup, men princippet om parlamentarisme overlevede bl.a. pga. et stort folkeligt pres og en håndgribelig trussel om generalstrejke.

Med grundlovsændringen i 1915 nærmede man sig mere og mere almindelige demokratiske principper af statens anliggender. De to store befolkningsmæssige grupper i de 7 F-er: Fruentimmere og Folkehold (kvinder og lønmodtagere), blev nu inddraget under de demokratiske vinger. Grundlovsændringen udvidede dermed det danske vælgerkorps med mere end det dobbelte. Grundloven af 1915 var dermed med til at fjerne den sidste rest af manglende formel demokratisk samfundsdeltagelse for kvindernes vedkommende. I 1903 havde de fået adgang til valgdeltagelse til menighedsrådene, i 1907 fik de adgang til at stemme til kommunalbestyrelserne, og med grundlovsændringen i 1915 kom turen til Folketing og Landsting.

I 1920 var man nødt til at justere grundloven, men kun helt minimalt, i overensstemmelse med at Sønderjylland var vendt tilbage til Danmark.

Kaare R. Skou følger på bedste vis Socialdemokratiets, Det Radikale Venstres og De Konservatives forsøg på at modernisere grundloven i trediverne – bl.a. ved at indføre et etkammersystem.

Det mislykkedes i 1939.

Ved en ændring af grundloven krævedes det, at 45 pct. af alle stemmeberettigede stemte ja til ændringen. Venstre opfordrede direkte deres vælgere til slet ikke at stemme, da sofavælgere i den sammenhæng ville tælle som en nej-sigere. Blandt de der stemte var der et overvældende flertal for et ”ja”, men da ja-stemmerne kun udgjorde 44,5 pct. af de stemmeberettigede, blev grundlovsændringen ikke gennemført. Der

manglede som bekendt 0,5 pct. af vælgerne bag forslaget for at få grundlovsændringerne igennem.

Efter afslutningen Anden Verdenskrig var der behov for at gå grundloven efter i sømmende, da flere forhold var løbet fra den gamle. Vi havde stadig et to-kammersystem, og der var kun mandelig kongelig arvefølge. Derudover var der behov for at få indskrevet det parlamentariske princip direkte i grundloven, og der skulle også tages stilling til national suverænitetsafgivelse i lyset af, at krigen havde åbnet op for en hidtil uhørt udvikling af de over- og mellemstatslige samarbejdsrelationer. Ja, og så skulle Grønland og Færøerne ud af deres koloniagtige relationer til Danmark.

Kaare R. Skou gennemgår både optakt og resultaterne af grundlovsændringerne i 1953. Men rigtig meget af det antikverede sprog i grundloven bliver bibeholdt. For nogle er sproget tæt på at være det rene nonsens. Uden en dybliggende fortolkning af lovteksten giver det slet og ret ingen mening. Men at ændre det, kan der ikke findes parlamentarisk flertal for.

Kaare R. Skou er i denne forbindelse rigtig god til at udlægge teksten. Uforståelig i sin konkrete formulering, men meningsfuld, når fortolkning og praksis bliver inddraget. Især Kongens, som i dag er Dronningens, indplacering i grundloven kræver meget krøllede hjerner for at få den rette sammenhæng.

På mange måder er udviklingen løbet fra grundlovsteksten. Mange lande har løst problemet ved at omskrive deres grundlov, så de indarbejder de mange internationale konventioner i deres forfatninger. I Danmark griber man til at indarbejde konventionerne som almindelig lovgivning, og dermed som en fortolkningsforståelse af eksisterende grundlovstekst.

Især EU-samarbejdet har voldt flere problemer omkring grundlovssikret suverænitetsafgivelse, men indtil nu har særdeles spidsfindige juridiske hjerner kunnet få dem indpasset inden for rammen af den eksisterende grundlovstekst. Forstå det hvem der kan. Et par folkeafstemninger har man dog ikke kunnet undgå, hvilket ikke ligefrem har gjort EU-samarbejdet smidigere.

Bogen demonstrer, at Kaare R. Skou har en stor og faktuel viden om de grundlovsmæssige problemstillinger, der er knyttet til EU-samarbejdet. Og han fremstiller det, så enhver der vil, faktisk kan forstå det. Meget mere kan man vel ikke kræve af en forfatter?

Afslutningsvis skal bogen bare roses for sin relativ lette fortællerstil. Hvilket må kaldes en pragtpræstation, når man tænker på hvilket stofområde, der er taget under behandling.

Bogen vil være særdeles velegnet i politisk nutidshistorie, og hos statskundskabsstuderende, der også interesserer sig for den historiske dimension af politologien.

13. Økonomiindsigt der kan forstås

Anmeldelse af Frederik I. Pedersen og Lars Erik Skovgaard: Økonomisk vækst og velstand i Danmark. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag 2017.

Offentliggjort i www.dknyt.dk

Forfatterne bag denne bog: ”Økonomisk Vækst og velstand i Danmark” har gjort et velgennemført pædagogisk skrivearbejde ved på en relativ let forståelig måde at forklare grundlæggende mekanismer bag økonomisk vækst og velstand i Danmark.

Uden en kæmpe teoretisk, matematisk og abstrakt overbygning har de formået at beskrive den økonomiske udvikling på kort og lang sigt, således at den interesserede ikke økonomisk uddannede læser kan få et veldokumenteret indblik i økonomiens mange relativt komplicerede kringelkroge og modsætninger.

Det hele er understøttet af solid statistisk information fra bl.a. Danmarks Statistik, Eurostat, OECD og FN.

Bogens disposition følger lidt af et klassiske mønster. Først forklares en række begreber og fagudtryk, for siden at indgå i forskellige analyser. Det er svært at forestille sig en anden fremstillingsform. Værktøjet skal på plads inden at man kan bruge det.

Bogen indledes med en grundlæggende gennemgang af økonomisk vækst og velstand. Bruttonationalproduktbegrebet gennemgås og alternativer diskuteres. Forskelle mellem produktion og indkomsterhvervelse er også genstand for en kompetent behandling.

Man skal ikke have læst mange linjer i bogen før end man fornemmer, at der ikke findes lette løsninger inden for den økonomiske videnskab. Tingene hænger indbyrdes sammen, og flytter man på en komponent forrykker balancen sig. Noget som mange samfundsdebattører enten fornægter eller fortrænger.

Bogens næste kapitel handler om produktiviteten – eller mangel på samme. Der redegøres overbevisende om, at produktivitet er en nøgelfaktor i enhver vækstforståelse, og dermed i enhver velfærdsdiskussion.

Arbejdsmarkedets centrale betydning i velstandsligningen er heller ikke undladt i bogen. Forfatterne tør også åbne op for, at økonomer ikke altid er enige om effekterne af forskellige økonomiske tiltag.

Danmark er et af de lande, der kan prale af, at de i næsten alle internationale sammenligninger ligger i top, når det gælder nationens velstand. Det skyldes især den store arbejdsmarkedsdeltagelse og høje arbejdsproduktivitet, men

også de åbne grænser med historiske rødder dybt plantet i serviceerhvervene.

I et appendiks redegør forfatterne for, at Danmarks Statistik midt i deres bogprojekt har opjusteret nationalregnskabets væksttal tilbage til 2013. Det betyder faktisk, at der er behov for visse justeringer i en række af bogens korttidsanalyser. Især de mere pessimistiske udsagn om produktivitet og vækst skal modificeres en smule. Det gælder især kapitlet om konjunkturbevægelser. Ærgerligt, men det kan på ingen måde laste forfatternes evne til at fremstille komplicerede forhold på en læsbar måde.

Bogen er på sæt og vis en hyldest til global frihandel og bindende internationale handelsaftaler. I disse Brexit- og Tumpetist-tider er denne fremstilling velegnet til en grundig eftertanke: ”Så globalisering og øget handel mellem lande er til stor gevinst for alle lande og i særlig grad for Danmark, fordi vi har fleksible arbejdsmarkeder, stor udenrigshandel og været relativt gode til at satse på uddannelse, kreativitet og innovation. Men igen kan nogle grupper komme i klemme og må hjælpes. Det gælder især de ufaglærte og lavest uddannede, hvis arbejdsmarkedet især er under pres” (side 150).

Bogen slutter af med en række kapitler, der behandler den danske velfærdsstats udfordringer og muligheder.

De forskellige velfærdsmodellers stærke og svage sider gennemgås med særlig vægt på den universale model, der udgør rygraden i det danske system, som er kendetegnet af, at alle borgere har lige og fri adgang til offentlige ydelser, og at de som hovedregel er skattefinansieret. Dertil skal lægges, at sociale overførsler til især folk uden for arbejdsmarkedet er ret udtalte. I international målestok ligger Danmark helt i top, når det drejer sig om offentlige serviceydelser – og ikke mindst skattetryk.

Velfærd til trods er der stadig en betydelig fattigdom og social ulighed i Danmark. Så er det givetvis en fattig trøst, at det ser meget værre ud mange andre steder i verden. En væsentlig forklaring på uligheden i indkomster og formuer bunder i uligheden i uddannelse og uddannelsesmuligheder. Den sociale arv spiller også en rolle, men den universale velfærdsmodel, er tilsyneladende trods alt den bedste måde at komme dele af dette uvæsen til livs.

Bogen slutter af med at konstatere, at den danske økonomi på lange stræk må betragtes som holdbar. De nødvendige reformer, især omkring en aldrende befolkning, er blevet gennemført. Pensionsopsparing og stigende pensionsalder er blevet implementeret.

Det er forfatternes opfattelse, at det danske samfund, hvis der ikke kommer uforudsete kriser og katastrofer, er relativt godt polstret til at imødegå fremtidens økonomiske udfordringer. Både dansk økonomi og dansk økonomisk politik må betragtes som robuste størrelser.

Bogen giver en god indsigt af det økonomiske maskinrum, og kan anbefales alle, der ønsker at deltage i den offentlige debat om fremtidens Danmark.

14. Et folk eller en nation – mange fortolkninger

Anmeldelse af Kristian Iversen: Nationer og nationalisme. Perspektiver på national identitet, Columbus 2017.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

For læsere af dette site som ikke har læst de store klassikere om nationalisme og nationalismeforskning, kan passende starte her.

Der er tale om en letlæst introduktion til forståelsen af nationer og nationalisme på gymnasieniveau.

Man kommer hele vejen rundt, og bogen giver en god indsigt i hvorfor fx national EU-modstand trives så udmærket på både den politiske højre- såvel som venstrefløj. Ligeledes får man en god indsigt i hvilke faktorer der driver bevægelser som Brexit, Front Nationale, Hollands Frihedsparti (PVV), Trumps udgave af Republikanerne, ungarske Jobbiks og tyske Alternative für Deutschland (vistnok ikke nævnt).

Fælles for disse bevægelser og politiske partier er en stærk form for egenopfattet nationalforståelse. En forståelse der lang fra er sammenfaldende. Så disse bevægelser eller partier, snakker langt fra med en stemme. Men et fællestræk ved disse bevægelser er dog, at de ser på fremmede, og især muslimer, med en uforsonlig fjendtlighed.

Bogen gennemgår kort og præcist en række teoretikere på området – viser forskelle og ligheder i nationalismeopfattelsen, og illustrerer det gennem en række landehenvvisninger.

Bogen kommer vidt omkring, og giver nogle plausible forklaringer på hvorfor nationer og nationalisme opstår, holdes ved lige og forgår. Diskussionen og følelsen af national identitet har i de senere år fyldt rigtigt meget i en række lande, og har bidraget til både samling og splittelse mellem folk og partier.

Religion, etnicitet og politisk ideologi sættes op mod forskellige former for nationalisme, og globaliseringens betydning for styrkelsen af nationalismen udredes. Populisme i forskellige afskygninger og aftapninger redegøres der kvalificeret for.

Den danske dimension af nationalisme gennemgås relativt grundigt i bogen, og en række hypoteser stilles op og behandles.

Igennem hele bogen er der en række faktabokse, begrebsdefinitioner og centrale citater, der gør det let og inspirerende at søge specifik information om de temaer, der behandles.

Bogen er en klassisk og god lærebog for gymnasiet, og vil i den sammenhæng kunne give et godt og nuanceret bidrag til historie- og samfundsundervisningen.

15. Har parlamentarismen spillet fallit?

Anmeldelse af Carl Schmitt: Parlamentarismens krise, Informations Forlag 2017.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Dette er ikke en helt almindelig bog.

Alene det at den er skrevet så langt tilbage som i 1923, burde gøre den hamrende uaktuel.

Men det er den ingenlunde.

Ja, man kan nærmest sige, at den er aktuel som aldrig før.

Den er dog skrevet i en både tung og teoretisk stil, og bærer naturligvis præg af at have næsten 100 år på bagen.

Så en bestseller på dansk grund bliver den næppe.

Mindre kan nu også gøre det. Den vil med stor nytte kunne indgå i mange forskellige undervisningsforløb, der handler om den politiske udvikling i fortid, nutid og fremtid.

Årsagen til bogens genopblussende aktualitet skal findes i det forhold, at der for tiden – både nationalt og internationalt - er dukket en stærk og folkelig antiglobaliseringsbølge op. Det har i høj grad ført til en hel del kritik af det allestedsnærværende liberale demokratis parlamentariske funktionsmåde. En kritik der går på, at det liberalistiske demokrati, sætter individet over helheden, fremskridtet over sammenhængen og økonomien over politikken.

Det er klarest udtrykt i valget af den amerikanske præsident Trump, og den relativ store folkelige opbakning som Marine Le Pen fra Front National høster i Frankrig. Begge politiske bevægelser er kendetegnet af en indædt og ideologisk kamp mod det parlamentariske system og den politiske elite.

Holdningen blandt disse antiglobalister har helt overvejende været, at parlamentarismen og den politiske elite har sat store dele af den nationale sammenhængskraft over styr. Påstanden er, at den liberale parlamentarisme har vist sig ineffektiv til at løse de problemer, som den almindelige befolkning står over for. Tydeligst markeret ved, at indvandringen har taget overhånd, og nationale arbejdspladser er flyttet udenlands. Begge dele har bidraget til at gøre de nationale befolkningssammensætninger uhomogene.

I Carl Schmitts (1888 – 1985) verdensbillede kan de ideale demokratiske principper kun fungere i en relativ sammensat og homogen befolkning. Carl Schmitt påstår derudover, at parlamentarisme kun er én form for demokrati – og slet ikke den eneste eller den mest effektive. Tvært imod.

Parlamentarisme er i den Schmittske optik endt i partidisciplin, diletterteri, vedvarende regeringskriser og formålsløse og banale taler i parlamentet. Dette lå langt fra det demokratiske princip, der handler om, at alle kan komme til orde, og at alle bliver hørt. Carl Schmitt mente, at disse principper var blevet tilsidesat af parlamentarisk fnidder og modstridende interesser: ”Store politiske og økonomiske afgørelser, der i dag afgør menneskernes skæbne, er ikke længere (hvis de da nogensinde har været det) resultatet af en balanceret afvejning af argumenterne i en offentlig udveksling af synspunkter, ligesom de heller ikke skyldes parlamentariske debatter” (p. 87)...”Kun de allerfærreste vil mene, at avisartikler, forsamlingshustaler og parlamentsdebatter er grundlaget for sand og rigtig lovgivning og politik” (p. 88). Offentlighed og diskussion har under parlamentarismen udviklet sig til en tom og intetsigende formalitet, og har dermed også mistet sin hidtidige basis og mening.

Tiden kaldte på stærke mænd. For det kunne parlamentarismen tilsyneladende ikke levere.

Derfor kom Carl Schmitt til den overbevisning, at parlamentarisme fører til, at staten mister evnen til at foretage politiske beslutninger, der giver en harmonisk løsning på konflikter. Staten bør derfor, stadig i Carl Schmitts univers, kunne handle suverænt ved at kunne afgøre hvem dens venner og fjender er – og at kunne udelukke de sidstnævnte. På den måde kan staten genvinde den nødvendige autoritet til genoprettelse af den grundlæggende retfærdighed i samfundet, en retfærdighed som et svagt liberalistisk baseret parlamentarisk system ikke kan give.

Carl Schmitt mente, at mennesket har brug for en politisk øvrighed, i form af en stærk stat og suveræn til at tage vare på dets eksistens og tilværelse. Det gøres ved, at man har en stærk leder og et simpelt budskab: ”Den udøvende magt skal ligge i en enkelt mands hænder, for det er afgørende for dens handlekraft og aktivitetsniveau” (p. 79-80).

Er det nu, at man lige skal nævne Trump og Le Pen?

Trump må regere uden om Huset, dvs. Kongres og Senat, mens Le Pen konsekvent omtaler sig selv som den eneste, der repræsenterer ”folket”.

Så på trods af at Carl Schmitt skrev sin pamflet om parlamentarismens krise for næsten 100 år siden, kan den på forunderlig vis sige noget om de tendenser, der ligger bag de folkelige bevægelser der støtter amerikanske Trump, franske Le Pen, tyrkiske Erdogan, tyske Alternative für Deutschland eller russiske Putin.

På sæt og vis – nærmest diktatoriske demokratier.

Det påstås ofte, at historien ikke gentager sig. Man må i dette tilfælde håbe, at denne påstand er valid - og at vi har lært af erfaringen. For til historien hører, at 10 år efter at Carl Schmitt skrev denne pamflet meldte han sig ind i det tyske Naziparti, og blev ophøjet til Det Tredje Riges cheffjurist. Tilbage står, at Carl Schmitt både var antidemokrat og antimodernist.

Det skal dog ikke afholde historisk og politiske interesserede i at læse denne pamflet, da den fremdrager nogle helt centrale forklaringer på nutidens parlamentariske kriser rundt om i verden.

Med disse ord skal denne lille bog anbefales til videre studier.

16. Nutidshistorie der kan forstås

Anmeldelse af Kaare R. Skou: 520 dage der forandrede Danmark, Gads Forlag 2017

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Det er imponerende hvor hurtigt man glemmer. Den ene dag bliver lagt oven på hinanden. Alting sker så hurtigt, at man knapt nok opdager, at der måske er et mønster i udviklingen.

Den daglige avislæsning løber som en lind strøm gennem hovedet på en, så de forskellige væsentlige politiske aftaler, forlig og lovinitiativer forsvinder ud i en slags gedulgt glemsel.

Man mangler så at sige at stoppe op og gøre status – at få perspektiv på alle hændelserne.

Kaare R. Skous bog om Lars Løkke Rasmussens første smalle Venstre-regering gør det på udmærket vis.

Der er tale om politisk journalistik på et solidt niveau. Bogen er bredt funderet og absolut let at læse – og visse steder både morsom og underholdende. For ikke at tale om de spredte historiske tilbageblik, der på en præcis måde kan sætte en ophedet aktuel politisk debat i et mere sindigt historisk perspektiv.

Når man får samlet 520 dages journalistiske historier i én bog, kan man virkelig se, at det der tilsyneladende ikke flytter sig, har ændret væsentlige dele af både det politiske og administrative liv i Danmark. Populismen har fundet indpas. Sammenhængskraften er udfordret og polariseringen er vokset. Forlig på forlig følger hinanden – så hurtigt at nogle af lovene er det rene sjuskearbejde, og så hurtigt efter hinanden, at de gamle love slet ikke har fået tid til at fungere, inden at de blev erstattet af nye. Det handler ikke altid om faglighed, men mere at politikerne signalerer handlekraft.

Symbolpolitik er blevet vigtigere end det forhold, om loven overhovedet virker.

Kaare R. Skou fremdrager på fremragende måde det forhold, at taberen tager det hele. Lars Løkke Rasmussen tabte selv valget stor, men qua Dansk Folkepartis fortsatte fremgang, og Løkkes umanerlige overlevelsessevne, kunne han på Dansk Folkepartis nåede sætte sig i statsministerstolen.

Prisen har været, at den politiske grundfortælling er drejet i en intolerant nationalkonservativ retning. Især Inger Støjberg og Kristian Thulesen Dahl får ikke sjældent af Kaare R. Skous krabask.

Bidende og morsomt. Men meget få politikere – om nogen – går helt fri af en kritisk kommentar fra Hr. Skous side. Det er politisk journalistik, når det er bedst.

Dele af bogen vil med stor nytte kunne anvendes i samfundsfag, hvor de politiske processer – i den virkelige verden – er under kritisk behandling.

Med de ord skal den anbefales.

17. En forbenet stalinist

Anmeldelse af Chris Holmsted Larsen: Den folkekære stalinist. En biografi om Carl Madsen. Gyldendal 2017.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

En af de personer, der i høj grad var med til at tegne Danmarks Kommunistiske Parti (DKP), før, under og efter Anden Verdenskrig, Carl Madsen (1903-1978), har nu fået sin egen biografi.

Han var sjældent direkte involveret i den politiske frontlinje, men fungerede nærmest først som intern og senere som en offentlig påvirkningsagent med sure opstød mod både eget parti, den offentlige mening og myndigheder.

Indtil sit brud med DKP i 1975, var han at betragte som venstreradikal fortaler for en stalinistisk partilinje, der efter Khrusjtjovs hemmelige tale om Stalins forbrydelser i 1956 (og opstanden i Ungarn senere samme år) ikke rigtigt kunne finde opbakning blandt flertallet af partiets medlemmer. Selvom han internt i partiet var i et håbløst mindretal, gik der alligevel tyve år inden, at partiet så sig nødsaget til at skille sig af med (ekskludere) den offentligt kendte og berygtede forsvarsadvokat. Hans stalinistiske åbenmundhed gjorde ham til en direkte belastning for et parti, der efter en lang politisk tørkeperiode, der efter en EF afstemning og et Jordskredsvalg så ud til at kunne tilegne sig en vis parlamentarisk platform. Her var Carl Madsens insisteren på stalinismens lyksaligheder en for stor offentlig belastning – og en åbenlys provokation.

Først med DKP-bruddet og hans højt profilerede, men tabte Christianiasag i 1978, opnåede han kultstatus i ungdomsoprørets mere venstresnoede cirkler. Om det kan betragtes som folkekær i ordet egentlige betydning, er et åbent spørgsmål, og indtraf under alle omstændigheder meget sent i hans liv. Mere korrekt ville det måske være, at kalde ham intelligent (uden tvivl), ordekvilibrant, kampberedt, stridbar, konfliktresistent, aggressiv og forbenet stalinist.

Men hvorefter alting er, så har historikeren Chris Holmsted Larsen skrevet en ganske god biografi. Velskrevet og fagligt underbygget. Der er tale om en antaget phd-afhandling, der er blevet genskrevet, så den almindelige historisk interesserede læser får en ganske spændende fortælling om en dansk kommunist og hans samtid.

Den starter ret traditionelt med at beskrive Carl Madsens barndom og tidlige ungdom, og her var der ikke meget, der pegede i retning af hans senere politiske livsbane. Det kom først under studierne, hvor han blev draget af det, som man kunne kalde totalitarismens fascination. Det lå så at sige til datidens ungdom. Det liberale demokrati havde spillet fallit. Det var yderfløjende enige om – højre såvel som venstre.

Carl Madsen lagde sit politiske lod i Danmarks Kommunistiske Parti. For ham kunne det ikke blive radikalt nok. Her delte han sit politiske livssyn med en lang række andre unge i det intellektuelle studentermiljø, hvoraf

mange var det livet igennem, mens andre enten døde eller skiftede politisk standpunkt.

Men Carl Madsen forblev livet igennem tro mod sine ungdomsidealer. Han var stålsat helt ud i det ekstreme og uden en reel forståelse for at livet, politikken og verdensbilledet ændrede sig over tid.

Carl Madsen var og forblev den samme – først i livet forsøgte han at se fremad, og da han blev ældre, kunne han kun se tilbage. I sin ungdom var han politisk en gammel mand i en ung krop, og da han blev gammel, blev han det, som man bare kalder en gammel sur mand – med spydigheder, sarkasme og politiske statements både til højre og venstre.

Man kan virkelig sige, at Carl Madsen sgu var sin egen.

Biografien har et ganske udmærket kapitel om Kommunistloven af 1941, hvor kommunister og folketingsmedlemmer grundlovsstridigt blev interneret. Denne internering og de juridiske og politiske komplikationer der lå både under krigen, men især efter krigen, kom til at præge Carl Madsen resten af livet. Især retsopgørets manglende konsekvens over for samarbejdspolitikere plagede Carl Madsen. Alt kom til at dreje sig om dette nationale svig, og bitterheden var stor – også over for sit eget parti, da han mente, at det fejlede katastrofalt, da det efter krigen både søgte samarbejde med Socialdemokratiet og gradvist forsøgte sig med en teori om en fredelig og parlamentarisk overgang til socialismen. Denne partimæssige politiske fadæse fredede så at sige de svigefulde samarbejdspolitikere i Carl Madsens øjne.

For Carl Madsen var det forræderi mod den sande og virkeliggjorte socialisme, som den blev praktiseret i Sovjetunionen og senere i DDR. Dette i hans øjne politiske svigt førte senere – i 1975 – til et brud med selveste DKP, som han havde viet hele sit voksenliv til.

Dette opgør gjorde ham imidlertid yderst populær i de meget rabiate venstremiljøer, som ungdomskulturen på dette tidspunkt var så rig på. En venstrekritik af DKP var lige noget, disse partier og grupperinger kunne bruge for at styrke sig selv i deres egen politiske ekstremisme. Blindhed over for socialismens sorte sider, så som manglende demokrati og retssikkerhed, samt massive politiske og etniske udrensninger, var de fælles om. På denne front var der fodslav om at lukke både øjne, øre og mund. Diskussionen gik mere på, hvem der praktiserede den rigtige socialisme. Ikke et ord om at socialismen som politisk teori og bevægelse måske også havde en negativ bagside.

I 1950'erne og 1960'erne var han en markant og offentligt kendt forsvarsadvokat. Han var verdensmester i at gøre tilsyneladende håbløse sager (som han ikke sjældent tabte) til politiske stunt, der satte det borgerlige samfunds retstilstand til offentlig skue, som socialt uretfærdigt. Han havde faktisk ikke meget empati for sine klienter. De var og blev statister i hans politiske kamp mod retsvæsenet. Han havde en fremragende afhørings teknik, der var kendt vidt omkring og især frygtet. Han drev tit både dommere og politikere op i det røde felt. Han elskede kampen. Han

formulerede gennem hele sin juridiske karriere en uophørlig politisk kritik af retssystemet, specielt strafferetsplejen og anklagemyndighedens og retsvæsenets funktionærer.

Forfatteren Chris Holmsted Larsen sammenfatter selv Carl Madsens juridiske indsats på denne måde: "Et væsentligt område, hvor Carl Madsen har efterladt en håndgribelig arv, er i retssalene, hvor hans særlige juridiske praksis fortsat holdes i hævd af en række forsvarsadvokater, der vedkender sig en taknemmelighedsgæld til den politisk-juridiske praksis som Carl Madsen forfinede igennem årtier....Her har han stået fader til nye generationer af systemkritiske sagførere, der gerne politiserer principielle retssager og udkæmper dem i det offentlige rum.....Hans hovedmission var at nedbryde den borgerlige retsorden og erstatte den med retssystem og en samfundsorden af sovjetisk tilsnit.... Den juridiske politiske aktivisme var, fra de første sager i 1930'erne til den sidste Christiania-sag, først og sidst en bitter klassekamp imod den borgerlige samfundsorden" (p. 426-27).

Carl Madsens forfatterskab, der bl.a. omfatter bøgerne: Den gode læge (1966), En litterær proces(1968), Vi skrev loven (1968), Proces mod politiet (1969), Flygtning 33 (1972), Fortids møre mur (1973) og Når bladene falder (1975) får i biografien en række ord med på vejen. Både indhold og baggrund belyses på kvalificeret måde. Bøgernes generelle træk er, trods den alvorlige baggrund, skrevet i en stærk kritisk og ironisk tone. En stil der gjorde bøgerne ret populære med ret store oplagstal.

Bogen slutter af med ganske omfangsrige noter og kildehenvisninger - at der oprindeligt er tale om en phd-afhandling fornægter sig ikke på dette felt.

Bogen er let læst. Den er interessant, og kommer rigtig godt rundt om et politisk kantet menneske.

Det er gjort godt, så bogen kan anbefales på det varmeste til den, der ønsker at sætte sig ind i en dansk kommunistes tanker og livsbane i det tyvende århundrede.

18. Velfærdsstatens kollaps?

Anmeldelse af Jørn Henrik Petersen: Luthers socialetik og det moderne samfund, Syddansk Universitetsforlag 2017.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Denne bog er tænkt som en slags folkeudgave af forfatterens tidligere bog: ”Fra Luther til konkurrencestaten”. Forsøget er velmenende og faktisk også godt gennemført, men folkelig i den helt brede forstand bliver Jørn Henrik Petersen nok aldrig. Det er han for eftertænksom og fabulerende til.

For intellektuel vil nogle nok hævde.

Bogen er langt fra en Pixi-pegebog, men den er absolut læseværdig, hvis man ønsker en sober indsigt i, om Luthers socialetik har haft en finger med i spillet i udformningen af det moderne samfund og den oprindelige velfærdsstatstankes kollaps.

Lad os starte med konklusionen: Luther har ikke stået fadder til den moderne velfærdsstat. For slet ikke at tale om den nymodne konkurrencestat, som han givetvis ville have haft rigtig meget i mod. Til gengæld kan man ikke komme uden om, at der er en vis luthersk klangbund i velfærdsstatens oprindelige værdi- og dydssystem, om at man har pligt til at søge fællesskab med andre – for ikke at tale om, at der bag det oprindelige velfærdsstatsprincip ligger en luthersk tese om at yde ”noget-for-ingen”. Som Jørn Henrik Petersen udtrykker det: ”Det er ikke sandsynligt, at velfærdsstaten vil blomstre i civilisationer, hvor næstekærlighed ikke har været prædikeret i generationer, og dog er dens etablering i Skandinavien i hovedsagen sat igennem af generationer af ateister og lunkne troende” (p. 93).

For Jørn Henrik Petersen var den klassiske velfærdsstat kun en lille historisk parentes – startende i begyndelsen af 1950’erne, hvor ingen rigtigt vidste, hvad det var, og død og begravet pga. indre erosion i løbet af 1980’erne, for at blive erstattet af den såkaldte konkurrencestat i en globaliseret verden, hvor mennesket blev frataget deres værdi som sig selv, som menneske, og hvor menneskelig værdi blev gjort til noget, der alene målte den enkeltes nytte på arbejdsmarkedet.

Jørn Henrik Petersens ”læselet” Lutherbog er meget andet end en kritik af den moderne velfærdsstat og alle dets gerninger – for det er den også – men den er en ganske god indføring til Luthers etiske og religiøse værksted. Man skal vist være en ganske god Luther-kender, hvis denne relativt lille bog ikke vil bibringe læseren nye oplysninger og erkendelser udi i den lutherske lærdom. Så må man bære over med, at Jørn Henrik Petersen tilsyneladende har en ganske formildende opfattelse af Luthers meget anstrengte forhold til bondeoprør og jøder.

Nævnt, men nærmest i et forklarende lys.

Om bondeopstanden: ”Han afviste alle tanker om at bruge evangeliet til at omstyrte samfundet, og det førte ham ind i et hæftigt engagement i de tyske bondeopstande i 1524/25... I første omgang støttede han bønderne, men da forholdene udviklede sig mere og mere voldeligt, frygtede han i stigende grad, at den evangeliske frihed var på vej til at slå over i et politisk program. Derfor ændrede han signaler og støttede fyrsterne i deres ønske om at slå opstanden ned... han var i sit reformatoriske projekt stærkt afhængig af fyrrestøtte” (p23).

Om jøderne: ”Øvrigheden skulle nedbrænde synagogerne, tilintetgøre jødernes huse, ødelægge deres hellige bøger, forbyde deres religiøse lære og offelige gudstjenester samt deres ret til at bruge Guds navn, mens kristne hørte derpå, begrænse deres frie bevægelighed, forbyde deres pengetransaktioner og konfiskere deres formuer. Det bedste ville dog være den radikale løsning at fordrive dem fra landet. De burde drage til deres fædreland, så kristne ikke længere skulle belastes med deres blasfemi og åger” (p. 28-29).

Lige omkring jødernes skal det retfærdigvis nævnes, at Jørn Henrik Petersen senere i sin omtale af Luthers toregimentelære (adskillelsen mellem kirke og stat), meget stærkt påpeger, hvordan Nazi-Tyskland i 1930'erne i den grad misbrugte både Luther's skrifter og tolkningen af toregimentelæren.

For Jørn Henrik Petersen er toregimentelæren faktisk ikke en luthersk konstruktion, men: ”en ”lære”, der hører det 19. og 20. århundrede til” (p. 68).

For: ”Luther så det politiske herredømme – den verdslige øvrighed – som en af Gud indsat institution, hvis lov og sværd udtrykte Guds vilje og orden i verden” (p. 68), og hvor: ”Øvrigheden var et instrument, der var nødvendiggjort af menneskets fordærvede natur” (p. 68). ”De to styreformer var begge nødvendige. Den ene [det åndelige styre] skulle sikre fromhed og retfærdighed, mens den anden [den verdslige øvrighed] skulle skabe ydre fred og hindre onde gerninger... Derfor skulle den kristne villigt underkaste sig sværdets styre ” (p. 69).

Jørn Henrik Petersen er helt klar i mælet, når han skriver: ”Når nogle vil sætte skel mellem de to regimenter, så kirken – præsterne – ikke skulle kunne udtale sig om politiske spørgsmål, er der tale om en ikke-luthersk sekularisering” (p. 73).

Om Luther ikke ligefrem har stået fadder til velfærdsstaten, så har han haft indirekte etisk indflydelse på flere velfærdselementer: ”Om de sociale forhold skrev han i det 21. punkt, at noget af det mest nødvendige var at afskaffe alt tiggeri i hele kristendommen. Derfor skulle hver by forsørge sine fattige og ikke give fremmede tiggere adgang”, men, men: ”Igen burde leve af andres arbejde – med mindre særlige forhold gjorde sig gældende – og den, der ikke ville, men som kunne, arbejde, skulle ikke have føden” (p. 51). For Luther: ”ville den regelbundet forsørgelse på grundlag af en nøje undersøgelse af den enkeltes forhold og efter en udskillelse af de virkelig fattige fra løstagslige slyngler og landsstrygere. Forsørgelsen skulle dog kun række til det nødvendige det sømmelige” (p. 53).

Luther hørte som tiden foreskrev det absolut ikke til de blødsødne: ”Intet menneske døde af at arbejde, men ved lediggang, og uvirksomhed mistede man liv og helbred, for mennesket var født til at arbejde, ligesom fuglen var født til at flyve... der skulle ikke være dem, som kunne undslippe sveden, hvis de ville have brødet. Den, der ikke bærer arbejdets byrde, skal ikke hjælpes.” (p. 56-57).

Det er Jørn Henrik Petersens påstand, at den klassiske velfærdsstats ”noget-for-ingen”-tanke, hvor ydelse og nydelse er adskilt, fordrede at mennesker opfører sig efter tre grundlæggende lutherske principper: mådehold, generøsitet og arbejdsvilje.

Men det gør mennesker ikke. Mennesker har som Luther udtrykt det en ”indkrogethed”, hvilket betyder, at mennesket som privatperson forsøger at rage til sig, begrænse sin arbejdsvilighed og smygge sig uden om betaling til fællesskabet: ”Velfærdsstaten kan i sig selv have åbnet op for en udvikling af en krævementalitet, en tendens til at smygge sig uden om sine forpligtelser og en mindre markant arbejdsvilje” (p. 138). Dommen er hård: ”kapløbet mellem de politiske partier, der indebar køb af vælgerbefolkningens gunst ved at love større og større sociale ydelser. Det kunne korrumpere velfærdsstatens idé og forvandle den til en form for bestikkelse”(p. 123).

Den klassiske velfærdsstats langsomme men sikre erodering førte i midt-1970'erne mod den såkaldte konkurrencestat, hvor en markedskonform tænkning kom i fokus. En tilpasning som Socialdemokratiet også lagde billet ind på.

Den velfærdspolitiske nyorientering betød, at: ”Pligt skulle gå forud for ret.... synet på de ”afhængige” blev præget af fortørnelse og vrede, arbejdet tenderede at antage næsten sakral karakter, og det gamle skel mellem ”værdigt” og ”ikke værdigt” trængende synes på vej til at genopstå” (p. 143). ”Retten til omsorg og ordinært arbejde stod over for noget-for-noget-tanken eller princippet om pligt-og-ret. Det sidste gik sejrrikt ud af striden” (p. 151).

Jørn Henrik Petersen svinger i den forbindelse krabasken over Socialdemokratiet: ”Ved at acceptere, at pligt gik forud for ret, fraskrev Socialdemokratiet sig i virkeligheden faderskabet til velfærdsstaten eller accepterede at den ikke var levedygtig som samfundsform under nye vilkår...Der skulle ydes, før der kunne nydes” (p.153).

Konkurrencestatstanken blev købt med hud og hår: ”Menneskets værd blev alene bedømt alene ud fra dets betydning for arbejdsmarkedet, mens retten til en ydelse begrundet i status som borger blev nedtonet” (p.155). ”I forbindelse med kontanthjælpsreformen i 2013 udtalte beskæftigelsesminister Mette Frederiksen sig særdeles kontant om forholdet mellem ret og pligt. Det var en helt naturlig konsekvens, at der måtte være sanktioner, hvis man ikke levede op til sine pligter... ”Det skal kunne betale sig at arbejde” – underforstået at ingen vil arbejde for arbejdets egen skyld” (p. 156).

Jørn Henrik Petersen slutter af med at konstatere, at der er en tættere sammenhæng mellem Luthers tænkning og den klassiske velfærdsstat end med konkurrencestatens idégrundlag. Men sammenhængen er under alle omstændigheder svag: "... men det rejser unægtelig det spørgsmål, hvordan det kan hævdes, at en 500-årig evangelisk-luthersk forkyndelse kan være bagtæppe for udviklingen af en samfundsformation, der få år efter sin etablering måtte se sig overhalet af nye idéer" (p.176).

Jørn Henrik Petersen er givetvis en af Danmarks mest teologisk belæste økonomer. Og han har en fabelagtig fortællerevne – om end stoffet er tungt. Men hvor er det befriende, at læse en samfundskritisk analyse af en økonom, der ikke forfalder til matematik og underlige gerninger. Og hvor er det befriende, at en økonom beskæftiger sig med økonomiens bagvedliggende etiske spørgsmål.

Man bliver både klogere på nutidens velfærdsøkonomiske problemer, men så sandelig også på den kristne kulturarv, som vi alle sammen i hverdagen går og slæber rundt på.

19. Djævelsk tanke og handling

Anmeldelse af R.K. Wittmann og D. Kinney: Djævlens dagbog. Alfred Rosenberg – Hitlers chefideolog og hans hemmelige optegnelser, Politikens Forlag 2017

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Denne bog kommer på fremragende vis ind under huden på den nationalsocialistiske ideologi og alle dets forbryderiske handlinger.

Bogen er ikke skrevet af faghistorikere, men af en FBI agent og en Pulitzerprisbelønnet journalist.

Det har både sine styrker og sine svagheder.

Svagheden er den relativ lette kildekritiske omgang med stoffet, mens styrken helt klart ligger i de levendegjorte fortællinger. Relativ kedelige dagbogsnotater fra Alfred Rosenberg egen hånd bliver sprogligt og fortællerteknik rullet ud til en nærmest spændende kriminalroman.

Det voldsomme stof ufortalt.

Bogens opnår det mål, den har sat sig – at fortælle eftertiden om nazistytets voldshistorie og forbrydelser mod menneskeheden.

Bogen kunne nok have været disponeret strammere. Det er tydeligt at se, at journalister elsker at rulle historier ud, hvor hovedlinjen bliver fulgt op af en række mere eller mindre relevante personrelaterede sidehistorier. Det gør den på visse stræk lidt omstændelig. For eksempel skrives der omkring halvtreds sider om hvordan den hemmelige dagbog forsvandt i Tyskland, og hvordan den blev genfundet i USA næsten 70 år efter krigens afslutning. Det må kunne gøres mindre omfangsrigt – uden at miste historiens essens.

Et andet journalistisk kneb, der bliver brugt, er at man i bogen har valgt at lave et historisk parallelløb mellem den person, der stjal dagbogen, og den der skrev dagbogen. På visse områder relevant, men på lange træk for udflydende.

Når det er sagt, så må det også erkendes, at Alfred Rosenbergs dagbog skaffer nyt stof til krigshistorien. De to forfattere skal have stor ros for, at dagbogsoptegnelserne bliver sat ind i en række væsentlige og samtidige økonomiske og politiske forhold i nazitidens Tyskland.

Man må tage sig til hovedet, at det overhovedet kunne lade sig gøre. Men det kunne det, og derfor er det også vigtigt at lære af historien, så man kan undgå gentagelser. For der er tale om en af verdenshistoriens største forbrydelser – skabt på demagogi, folkelig begejstring og forbryderisk hysteri. Det var her at Hitlers chefideolog kom til at spille en central rolle. Ikke i hans handlinger, men i det vanvittige ideologiske setup, som hele nationalsocialismen byggede på. Tyskland som herrefolk, og jøder som undermennesker, som man i første omgang ønskede fjernet – først fra

Tyskland, siden Europa, og da det viste sig umuligt helt fra jordens overflade. Det hele blev også kogt sammen til, at jøderne så at sige styrede hele verden. I den nazistiske ideologi var både demokratiske og kommunistiske lande ét fedt - infiltreret af jødiske undermennesker. Dette sammenholdt med at Nazityskland vedvarende krævede lebensraum for at kunne opretholde deres stærkt ekspanderende oprustningsøkonomi i gang, var alle ingredienser til en ny verdenskrig til stede.

Målet var i realiteten udvidelser i Øst, men Tyskland forregnede sig med delingen af Polen med Sovjet, og endte i en krig mod Vesten. Først halvandet år senere startede den store krig mod Øst, og som medførte ufattelige menneskelig tab af jøder og de slaviske folkeslag. Hovedparten af alle de jøder der blev likvideret under krigen foregik faktisk i de østeuropæiske lande samt de besatte områder af Sovjetunionen.

Det er i dette lys Alfred Rosenbergs hemmelige håndskrevne dagbog skal ses. Det er tidssvarende ikke redigerede daglige noter fra en mand, der bevægede sig dagligt og hjemmefrem i nazipartiets top. En uvurderlig kilde til at få et direkte indblik i hvordan ledelsen handlede og tænkte i konkrete situationer. Dagbogen omfattede perioden 1934, et år efter Hitlers magtovertagelse, og stoppede et par måneder før Nazitysklands totale sammenbrud. Af de mest betydningsfulde mænd i Det Tredje Riges øverste lag var det ud over Rosenberg, kun propagandaminister Joseph Goebbels og Hans Frank, den brutale generalguvernør i det besatte Polen, der efterlod sig den slags dagbøger. Derfor er genfremkomsten af Rosenbergs dagbog en uundværlig kilde til yderligere forskning i tankegangen bag krigsforbrydelser af enhver slags.

Bogen bekræfter hele den sindssyge tankegang der lå bag nazitysklands udryddelse af jøderne og de store civile folkeslag i Østeuropa og de besatte dele af Sovjet. Endnu engang bliver det bekræftet, at det var her, at de store folkedrab i realiteten fandt sted – og ikke i Vesteuropa om end de også led betydeligt under nazi terroren.

Rosenberg leverede til Hitler det ideologiske grundstof til udryddelsen af jøderne i gennem hans bog ”Mythus des 20. Jahrhunderts”. Bogen var efter sigende ganske ulæselig som en sammenhængende teori, men figurerede alligevel i Nazityskland ved siden af Hitlers ”Mein Kampf”.

Selv påstod Rosenberg efter krigen, at han aldrig havde ment, at jøderne skulle likvideres, men kun fjernes til et fjernt sted. Han påstod også, at han ikke vidste hvilken skæbne, der i virkeligheden overgik jøderne og store dele af det slaviske folk.

Større ynkelighed skal man nok lede længe efter, når man samtidig ved, at han få dage før Tysklands overfald af Sovjet i 1941, af Hitler himself var blevet udpeget til at lede den civile administration af de tidligere sovjetiske områder med titel af minister for de besatte østområder.

Ved afslutningen af Nürnbergprocessen benægtede Rosenberg: ”ethvert ansvar for nazisternes massakrer: ”Jeg ved, at min samvittighed er fuldstændig fri for enhver sådan skyld og for enhver meddelagtighed i

folkemord". Han havde ønsket at sætte de østlige befolkninger op imod Moskva. Han havde ønsket, at jøderne skulle genbosættes i et land, der var deres eget. "Tanken om fysisk udslettelse af slaviske befolkninger og jøder – det vil sige faktiske mord på hele folkeslag – har aldrig været i mine tanker, og jeg har helt afgjort ikke på nogen måde /været/ fortaler for det". Hans arbejde i den nazistiske ideologis tjeneste var ikke en sammensværgelse og ikke en forbrydelse" (p. 444).

Ovenstående ønskede Rosenberg blev anerkendt som sandheden. Det var de fire dommere ikke enig med ham i, og de dømte ham til døden for forbrydelser mod menneskeheden.

Dødsdommen blev d. 16. oktober 1946 eksekveret ved hængning.

Bogen skal absolut anbefales alle, der først og fremmest interesserer sig for Anden Verdenskrig, men i lige så høj grad for folk, der vil følge en proces fra ideologisk tanke til forbryderisk handling.

Det er ikke noget der alene er overgået Nationalsocialisterne.

20. Uddannelse gør forskellen

Anmeldelse af Rose Skaksen, Jan (red.): Afkast af uddannelse. Det samfundsmæssige og individuelle rationale, Syddansk Universitetsforlag 2018.

Offentliggjort i www.dknyt.dk

Rockwoolfondens Forskningsenhed har efterhånden gjort sig til vane at udsende samfundsvidenskabelige bøger om komplicerede emner i et relativt let og forståeligt sprog.

Denne bog om uddannelse og samfundseffekt er ingen undtagelse.

Bogens første kapitel ridser så at sige banen op. Danmark ligger i internationalt perspektiv faktisk relativt lunt i svinget, når det gælder det offentliges engagement i uddannelsespolitikken. De offentlige udgifter til uddannelser beløber sig til lidt over 6 procent af Bruttonationalproduktet (BNP), hvilket sætter Danmark på tredjepladsen i en OECD-sammenhæng: ”Set fra et samfundsmæssigt perspektiv er det vigtigt, at de offentligt finansierede uddannelser bliver brugt bedst muligt. Men beskatningen reducerer gevinsten for den enkelte ved at bruge uddannelsen på arbejdsmarkedet. Konsekvensen kan være et mindre arbejds-udbud (kortere arbejdstid, mere ferie, tidligere tilbagetrækning m.m.) og mindskede incitamenter til at tage uddannelse, mobilitet m.m. Disse faktorer mindsker det samfundsmæssige afkast af offentlige invest-eringer i uddannelse” (p. 16).

Dette indledende kapitel gennemgår ellers en række principielle og teoretiske overvejelser i uddannelses-politikken og planlægningen af samme. Især bliver der på en oversigtlig måde redegjort for uddannelsernes tilpasnings- og substitutionseffekter, hvilket er begreber, der er nødvendige for at forstå bogens efter-følgende analyser.

I det efterfølgende kapitel guides man relativt grundigt igennem, hvem der er blevet uddannet til hvad. I simple figurer vises, at andelen af især lange videregående uddannelser er steget betydeligt, mens det kniber lidt mere med de mere håndværksprægede fag. Det konstateres også, at inden for de længere-varende uddannelser er det humaniora, forretning og jura, der har været i vækst, mens andelen af uddannelser inden for det tekniske- og sundhedsmæssige område har tabt pusten.

Kapitlet viser også, at den sociale arv inden for uddannelsesområdet langt fra er brudt. Af kapitlet fremgår det: ”at blandt dem, der kommer i gymnasiet, er der en klar sammenhæng mellem, hvem der gennemfører en lang videregående uddannelse, og forældrenes uddannelsesmæssige baggrund. For dem, der har forældre, hvis længste uddannelse er grundskolen, er der kun 17,1 %, der får en lang videregående uddannelse, mens det gælder for 57,2 % af dem, der har forældre med en lang videregående uddannelse. Yderligere fremgår det ...., at selv blandt dem, der får samme karaktergennemsnit i gymnasiet, er der en tæt sammenhæng mellem eget uddannelsesniveau og forældres uddannelsesniveau. Det ses fx, at for de unge, der har forældre med en lang videregående uddannelse, er

der 13,9 %, der får en lang videregående uddannelse, selvom deres karaktergennemsnit er under 4 på den nye karakterskala” (p. 37-38).

Kapitel 3 beskriver sammenhængen mellem uddannelse og indkomst. Ikke overraskende konstateres det, at længere uddannelse som regel er forbundet med en højere beskæftigelse og en højere timeløn. Dette tilsammen fører til en højere samlet indkomst – ja, også selv efter at man har betalt sin højere skat. Men de højuddannede tjener dog langt fra det samme. Humanister opnår over en bred kam en forholdsvis lav løn i sammenligning med andre med et tilsvarende uddannelsesniveau.

Kapitel 4 er et af de lidt mere tricky kapitler. Det er det fordi, at der her introduceres en for mange mennesker ukendt begreb: Forbrugsværdien af uddannelse, dvs. den værdi som den enkelte uddannelsessøgende personlig vinder eller taber ved at vælge en uddannelse – og gennemføre den: ” Det viser sig, at de, der vælger humanistiske uddannelser, har et indkomsttab på 29 % i forhold til de, der vælger businessuddannelser... Uafhængig af, om de studerende er bevidste om det eller ej, har der været et indkomsttab ved deres valg frem for et andet valg, de havde mulighed for” (p. 53). På grund af et relativt højt indkomstskatteniveau i Danmark, kan det ikke udelukkes, at studerende bevidst fravælger uddannelser med det højeste indkomstniveau, da en del af forskellen udjævnes via skattebilletten.

I kapitel 5 fremgår det relativt tydeligt, at de fagvalg som de unge fortager sig inden for de lange videregående uddannelser, mhp. bl.a. lederstillinger, har en ikke uvæsentlig betydning for de unges fremtidige indkomsterhvervelse. Men inden at man når så langt, må man acceptere, at udsagnende bygger på nogle matematiske/økonometriske beregningsforløb: ”Først og fremmest findes det, at fagvalg er vigtigt for lønnen. Dette er tilfældet for både civilingeniører og cand.merc.er. Civilingeniører, som er fuldt specialiseret i M [Mathematics], har en startløn, som er 27 % højere end civilingeniører, som er fuldt specialiseret i S [Science]. Et tilsvarende resultat findes for virksomhedsøkonomi, hvor cand.merc.er med fag inden for klassiske handelshøjskolefag tjener op til 40 % mere end cand.merc.er uden... I forhold til at blive ansat i en lederstilling findes det, at cand.merc.er med fag inden for ledelse, regnskab og markedsføring har 15 % større sandsynlighed for at bestride et lederjob på et tidspunkt i løbet af de første 10 år efter afslutningen af kandidateksamen. Mere generelt kan det siges, at diversificeret fagsammensætning inden for klassiske handelshøjskolefag fører til højere sandsynlighed for at blive leder. Et tilsvarende resultat findes for civilingeniører. Således fører et bredt fagvalg i højere grad til ansættelse som leder end et specialiseret fagvalg” (p. 63-64).

Kapitel 6 ser på hvordan nyuddannede med en højere uddannelsesbaggrund end de allerede ansatte i en virksomhed påvirker virksomhedens fremtidige løn- og produktivetsforhold. Den såkaldte spillover-effekt: ”Analysen viser, at der er positive spillover-effekter af at ansætte medarbejdere med kandidatgrader i danske virksomheder. Resultaterne fra grundmodellen viser således, at når et arbejdssted ansætter en ny medarbejder med en kandidatgrad, stiger timelønnen for alle øvrige medarbejdere i den pågældende stillingsgruppe på arbejdsstedet. Effekterne for den enkelte medarbejder er små, men fordi de gælder for alle medarbejdere i

stillingsgruppen, kan de potentielt være af stor betydning samlet set. Vi finder også, at effekterne afhænger af stillingsgruppen, og hvilke uddannelsesretninger man betragter. For eksempel finder vi, at det særligt er ansættelse af medarbejdere med kandidatgrader i samfundsvidenskabelige discipliner, der medfører spillover-effekter” (p. 90).

I kapitel 7 tages der hul på den myte, at der i Danmark uddannes for mange og for meget til de jobs, der rent faktisk skal betjenes. Der kan være noget om snakken, men det er nødvendigt, at nuancere udsagnene. Men faktum er, at tæt på en tredjedel af alle faglærte og akademikere har en uddannelsesniveau, der er højere end det niveau, der kræves for at bestride det aktuelle job, og at denne tendens har været stigende: ” i 2015 er ca. 32 % af de beskæftigede med en erhvervsfaglig, eller højere uddannelsesniveau, overuddannede. Denne andel har haft en svagt stigende tendens i de seneste 15 år, og i 1999 var tallet ca. 29 %.... Der er over 60 % af dem med korte videregående uddannelser, der er overuddannede, og ca. 50 % af dem med lange videregående uddannelser i 2015. Til gengæld er der kun ca. 25 % af dem med faglærte uddannelser og mellemlange videregående uddannelser, der er overuddannede i forhold til deres beskæftigelse. Hvis man ser på typer af lange videregående uddannelser, er der flest overuddannede blandt de teknisk uddannede – efterfulgt af de samfundsfagligt og de humanistisk uddannede. Årsagen til, at de teknisk uddannede ligger højt, skyldes, at mange arbejder i job, hvor der typisk anvendes personer (ingeniører) med en mellemlang videregående uddannelse” (p. 114-115).

I bogens sidste kapitel påvises det ved hjælp af en modelberegning, at både et ændret og generelt højere uddannelsesniveau samt en ændret uddannelsesmæssig sammensætning mellem humanistiske og tekniske uddannelser giver betydelige samfundsmæssige gevinster. Bruttonationalprodukt og eksport stiger i begge tilfælde, men mest interessant er det at se, at indkomstfordelingen i samfundet bliver bedre fordelt ved, at flest mulige bliver løftet ud af de ikke-uddannedes rækker – frem for at der sker en tilvækst af teknisk uddannede på bekostning af humanister: ”Ændringerne giver også afledte effekter i den private sektor. Nogle sektorer vil opleve lønstigninger og andre lønfald. I begge de analyserede eksperimenter vil der være afledte effekter, der øger eksporten. Hensynet til konkurrenceevne og eksport er ofte væsentlige argumenter i debatten, og en forøgelse af uddannelsesniveaue vil give en større fremgang i eksporten end en ændret uddannelsessammensætning. Det bør dog understreges, at en forøgelse af eksporten ikke i sig selv er et velfærdsmål, og begge ændringer øger den samlede velfærd i samfundet” (p. 125).

Bogen har naturligvis langt flere detaljer med end fremdraget i denne anmeldelse.

Så læsning af bogen vil været et godt udgangspunkt for at diskutere mål og midler i den fremtidige uddannelsespolitik.

Med disse ord skal bogen anbefales til videre studier.

21. Rød mands sorte tale

Anmeldelse af Arne Hardis: Den kætterske socialdemokrat – Jørgen Dich og den herskende klasse, Gyldendal 2018.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Denne bog handler om den røde student, der i sin robåd drev så langt til venstre, at han fyrre-halvtres år senere i et brusende menneskehav drev ind fra højre som den sorteste professor i mands minde.

Jørgen S. Dich (1901-1975) var en ung lovende økonomstuderende (polit.), der ud over at han elskede langdistanceroning, havde en udbredt hang til stærkt venstreorienterede synspunkter. Ja, så meget, at han i sine unge år var medlem af Danmarks Kommunistiske Parti.

Dich gjorde meget hurtigt karriere som økonomisk-statistisk rådgiver i centraladministrationen under Steincke og Staunings store reformer i 30'erne, og sad med under krigen, da tyskernes skulle holdes stangen, når de krævede mere arbejdskraft til Tyskland, og han var såmænd også med efter krigen, da man lagde de første spæde grundsten til den bygning, der senere skulle blive velfærdsstaten.

Tiden var i høj grad præget af positiv socialdemokratisme, og selvom Dich gjorde karriere inden for dette system, var han ikke bleg for i offentligheden at lufte sine mere venstreradikale synspunkter, end socialdemokrater i almindelighed gav udtryk for.

I 1950 forlader Dich statsadministrationen for at hellige sig et økonomiprofessorat i Århus med særlig fokus på socialpolitikken. Inden for dette fag skriver han en klassisk lærebog, der nok lægger mere vægt på den generelle økonomiske teori end på socialpolitikken som sådan. Det var dog helt i tråd med Dich egen opfattelse af, hvordan socialpolitik både skulle indrettes og indpasses i den generelle økonomiske politik. Alle socialpolitiske tiltag skulle tolkes inden for disse rammer. De socialpolitiske tiltag skulle vurderes i lyset af, om udgiften til eller nytten af den sociale aktivitet stod i et rimeligt forhold til det økonomiske offer – eller skatten, som det hedder på politikprog.

I Dichs univers var det en tiltagende uskik, at vurdere socialpolitiske tiltag efter hvad de offentligt ansatte selv – eller politikerne - troede eller følte. De offentlige ansatte var mere optaget af deres egne løn- og arbejdsforhold samt deres faglige karrierer, mens politikerne kun havde fokus på at blive genvalgt. Efter Dichs opfattelse var disse motiver et aldeles uvidenskabeligt analysegrundlag for at vurdere socialpolitikken på.

Dich skrev hvordan Den herskende klasse, altså de offentligt ansatte, i hans optik forsøgte at skjule sine egeninteresser bag dække af at påkalde sig almenvældets interesser og humanisme. Dette synspunkt var ikke velhørt i Socialdemokratiet.

Det er sikkert også i dette lys, at man skal tolke Arne Hardis bogtitel. For det var hele den socialdemokratiske forestillingsverden, der brød sammen med Dichs forsøg på at råbe socialdemokraterne op.

Det skal med til historien, at Dich i hele sit liv havde for vane, at indtage standpunkter, der langt fra kunne kaldes mainstream – slet ikke. Det gjaldt lige fra strafferetsmetoder, neutralitet, Nato og EU. Men der hvor han påkaldte sig den helt store offentlige opmærksomhed, var da han i 1973 – efter han var gået pension og kort tid før sin død - udsendte sin meget omtalte bog: ”Den herskende klasse”, der på meget kort tid blev solgt i over 40.000 eksemplarer. Her fik han virkelig den offentlige mening på godt, men mest på ondt, at føle i et uhørt omfang.

Dichs bog blev kun i opmærksomhed overgået af Glistrups opdukken på den politiske scene, og det efterfølgende Jordskredsvalg. Og for at føje spot til skade blev hans forsøg på at udarbejde en slags socialdemokratisk kritisk statsteori fuldstændigt overdøvet af, at hans kritikere, med rette eller urette, tog ham til indtægt for at være en socialdemokratisk overløber, der frivilligt lod sig indrullere i Glistrups folkebevægelse, der så sin primære opgave i at bekæmpe offentlig tyranni, skrankepaver og at være hårdkogte skattenægttere.

Arne Hardis viser ret overbevisende, at dette ingenlunde var tilfældet. Dich opfattede sig selv frem til sin død, som en marxistisk orienteret socialdemokrat, der mente, at den samfundsmæssige udvikling og den offentlige sektors vækst, i realiteten havde ført til, at udbytningen af arbejderklassen havde skiftet karakter. Ifølge Dich var det ikke mere kapitalisterne, der udbyttede arbejderne men i stedet en ny herskende klasse af offentligt ansatte. Magtmidlet var at de offentligt ansatte spillede på angsten for sygdom, død og ubehaget ved det fysiske arbejde. De offentligt ansatte skabte dermed den utilfredshed, som de i realiteten levede af. Det var i hvert tilfælde påstanden fra Dichs side.

Dichs klasseanalyse bygger givetvis på den fremherskende opfattelse, som man også havde i det gamle Sovjetunionen – at serviceerhvervene ikke var merværdiskabende, men merværdiforbrugende. For hvis det forholder sig sådan, så har Dich fuldstændig ret i sin påstand, at væksten i de offentlige serviceydelser (pædagoger, skolelærere, kunstnere, balletdansere og universitetsstuderende – bare for at nævne nogle) betyder, at man flytter hårdt indtjente skatte kroner fra arbejderne til unyttige og ikke værdiskabende job i den offentlige sektor. Dermed sker der en overflytning af værdier fra de folk der hver dag går på arbejde i træsko og overalls til det bedre borgerskabs børn og fritidsfornøjelser. Kultureliten der i høj grad var offentligt finansieret nassede så at sige på de almindelige arbejdere.

Præmissen er dog, at man køber det argument, at den offentlige sektors serviceproduktion i sig selv ikke er værdiskabende.

Det var nok her, at Dich tog fejl, men hele historien er yderst interessant i forståelsen af, hvordan man rejser en kritisk statskritik.

For man skal være klar over, at når man udfordrer Parnasset, så må man også forvente at få hug. Men indtrykket fra bogen er, at Dich elskede at provokere, og at han satte absolut ikke sit lys under en skæppe. Han var selvhævdende og arrogant, og har dermed måske også bidraget til den relativt hårde debattonen, som Den herskende klasse i datiden førte med sig. Arne Hardis beskriver i sin bog en hyperenergisk og superintelligent økonoms opstigen fra ung langdistancerøer, over en imponerende statsadministrationskarriere, til at blive en ældre og højt respekteret økonomiprofessor, der dog i sin pensionstilværelse endte med at blive en yderst udkældt kritisk samfundsdebatør.

Der er noget befriende og stærkt dynamisk i at læse en journalists beskrivelse af en historisk skelsættende bogudgivelse.

Med en flydende pen, bliver læseren uden dikkedarer ført igennem et historisk forløb, der stadig har sin efterklang i nutiden.

Det gør Arne Hardis fremragende, og så er hans biografi alletiders guide til selvstudier i Den herskende klasse.

Kom bare i gang.

22. Fortællingen om FN – i dansk perspektiv

Anmeldelse af Kristine Kjærsgaard: Danmark i FN, Aarhus Universitetsforlag 2018.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Med mellemrum dukker der i Danmark en diskussion op, om Danmark overhovedet skal være medlem af FN, da dette medlemskab stiller en række krav til Danmark og danskerne, om at overholde en række internationale spilleregler landene i mellem. Kritikken går bl.a. på, at det er urimeligt, at en række notorisk udemokratiske lande skal kunne stille krav til Danmark om menneskerettigheder, udviklingsbistand, og konfliktløsning. Der stilles også af og til det spørgsmål om tiden ikke er løbet fra FN i sin nuværende form, da verden i dag ser helt anderledes ud end den gjorde i 1945, da FN blev stiftet.

Derfor er det befriende at læse en lille bog om FN, skrevet af lektor Kristine Kjærsgaard, der i sikker fortællerstil, og på en let og forståelig måde udreder FN's formål og historie – i et dansk perspektiv. De lidt mere nørdede historieinteresserede kan finde både noter og kildehenvisninger i en medfølgende pdf-fil, der kan downloades fra det fremragende historie-site: <https://unipress.dk/bogserier/100-danmarkshistorier/>

Der lægges ud med at konstatere, at FN's grundlæggende konference fandt sted i San Francisco fra den 25. april til 26. juni 1945, og hvor der deltog delegationer fra de 46 stater, der havde undertegnet De Forenede Nationers Erklæring eller på anden vis havde opnået status som allieret nation.

Det konstateres også i historiens ufattelige klare lys, at FN ikke helt har kunnet forhindre krige i at bryde ud. Derimod er det rimeligt at hævde, at organisationen har været med til at bremse konflikter og været med til at skabe fred. Kristine Kjærsgaard er ikke i tvivl om, at FN i hele sin levetid har spillet en væsentlig rolle for at sikre mere fred og stabilitet i verden end der ellers ville have været uden et FN. Ud over at sikre fred og stabilitet, arbejder FN for både økonomisk og miljømæssig bæredygtighed, menneskerettigheder i bred forstand og fattigdom rundt omkring i verden.

FN var fra starten ret bevidst om, hvilke mangler det tidligere Folkeforbund havde haft at slås med. En af manglerne i Folkeforbundets konstruktion havde været, at de store lande, der lå inde med den reelle magt i internationale spørgsmål, ikke havde haft mulighed for at nedlægge veto i vigtige udenrigspolitiske spørgsmål. Det gjorde i den virkelige verden, at de store lande enten ignorerede Folkeforbundets beslutninger, eller bare meldte sig ud. Så i realiteten stod valget efter Anden Verdenskrig, om man ønskede et FN med varetøret til stormagterne eller intet verdensforbund overhovedet. Danmark stemte i den forbindelse faktisk sammen med stormagterne imod flertallet af mindre og mellemstore lande, der kraftigt havde kritiseret varetøret. Danmarks holdning var, at FN's internationale retsorden og kollektive sikkerhedssystem kun ville kunne fungere, hvis stormagterne bakkede op om systemet – og det ville de kun gøre, hvis de blev sikret en varetøret.

Danmark har i hele perioden haft en både pragmatisk og et magtrealistisk forhold til FN. Meget ofte har man søgt alliancer med andre mindre stater – herunder især de nordiske, men aldrig i et forhold, der satte Danmarks medlemskab af NATO over styr. Danmark valgte hurtigt side i Øst-Vest konflikten, og har altid baseret sine sikkerhedsmæssige garantier på NATO-medlemskabet. Ingen beslutninger i FN blev taget uden en snæver koordination med NATO's overordnede strategier. Sukkerhed lå i NATO, mens tyngden i udviklingspolitikken i høj grad lå i FN.

Bogen gennemgår i kort form, de forskellige faser som Danmark og FN har gennemløbet. I løbet af 1948 blev den danske politik forsigtigt mere vestlig orienteret, og da et nordisk forsvarsforbund ikke kunne realiseres, lagde Danmark fra 1949 sig sikkert til i NATO's farv – dog ikke uden en god portion skepsis. Som det udtrykkes: FN skulle virke for afspænding og fred, mens NATO skulle sikre, at udviklingen ikke skete på bekostning af frihed.

Under Koreakrigen der brød ud i 1950, blev Danmark bedt om, at stille militær kampkraft til rådighed, hvilket fra dansk side blev afvist på en elegant måde, ved at Danmark i stedet for tilbød et hospitalsskib til civile ofre. Danmark endte med at være det eneste NATO-land, der ikke tilbød at stille militære styrker til rådighed for FN's indsats i Korea.

Tre år efter afslutningen af Koreakrigen blev Suez-området centrum for en konflikt, og her udviklede Danmark sammen med de andre nordiske lande en model for fredsbevarende indsatser i krigsområder. De danske soldater deltog nok, men væbnet magt måtte kun anvendes i selvforsvar. Dette princip blev brudt senere med krigen på Balkan mellem 1991 og 2001, da først FN og senere NATO engagerede sig i konflikten.

Danmark har mindst én gang gået i krig uden et klart FN-mandat. I 2003 indledte en mindre koalition af lande anført af USA en invasion af Irak. Med et yderst snævert flertal i Folketinget, bestående af regeringspartierne Venstre og Konservative samt Dansk Folkeparti, besluttede Danmark sig for at deltage i denne krig uden et FN-mandat. Legitimiteten og det internationale retsprincip i denne beslutning diskuteres stadig den dag i dag mellem fagfolk og politikere.

Bogen beskriver også Danmarks indsats mod kolonialismen, der i stor stil blev afviklet i løbet af 1960'erne. Her stemte Danmark i FN faktisk ofte i mod flertallet af NATO-landene – typisk sammen med Norge, da disse beslutninger ikke handlede om Danmarks geografiske og fysiske sikkerhed, men om holdningen til Den Tredje Verden.

Danmark forsøgte også ved flere lejligheder at kæmpe for sine synspunkter vedr. atomnedrustninger, men stemte ofte imod forslag om atomvåbenfrie zoner og atomprøvesprængninger, da det efter dansk opfattelse ville kunne få negative implikationer over for NATO-medlemskabet. Dette medlemskab måtte fra dansk side aldrig komme i fare.

Frem til 1960'erne lå Danmark i bund, når det gjaldt den økonomiske udviklingsbistand. Dette blev ændret i løbet af 60'erne, således, at vi

70'erne af FN blev betragtet som nogle af dydsdragonerne inden for udviklingsbistanden. Vi nåede faktisk op på, at 1 pct. af vores BNI gik til udviklingsbistand. Det har borgerlige regeringer – ofte støttet af Socialdemokratiet – gjort kål på i det nye årtusinde – så vi dag er nede på 0,7 pct. af BNI, der dog i international målestok stadig bringer Danmark op i toppen af bistandsfeltet.

Bogen kommer på allerbedste vis godt omkring mange relevante FN-spørgsmål. Hovedvægten er lagt på en beskrivelse af Generalforsamlingen og Sikkerhedsrådet, mens de mange underliggende FN-organisationer ikke i særlig grad er omtalt.

Det er fint for overblikket, og så må man nødvendigvis søge detailinformationer andet steds.

Det er vurderingen, at bogen må kunne finde god anvendelse i undervisning på gymnasialt niveau på mange uddannelsesretninger, hvor samfundsforhold indgår i undervisningen. Men bogen kan i høj grad også læses af den almindelige borger, der vil se lidt nærmere på FN-konstruktionen og dets implikationer.

Med disse ord kan bogen i høj grad anbefales.

23. Det mystiske i skovens dybe stille ro

Anmeldelse af Torben Thesander: Den magiske skov, Forlaget Frydenlund 2018.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Denne anmeldelse er nok på kanten af det, der kan forventes at findes på et historie-site. Bogen ville nok heller ikke været blevet anmeldt her, hvis ikke at historikeren Bo Fritzbøger havde skrevet en udmærket oversigt over Rude Skovs historie og topografi: ”Rude Skov i vores hoveder”.

Bo Fritzbøger fortæller om skovens historie ud fra et kulturmiljøsk udgangspunkt - hvordan fortidens lavmose langsomt men sikkert blev omdannet til højmose, og om hvordan overdrevshusdyrhold byggede på usikre ejendomsforhold og rettigheder.

Vi får historien om skovens dybe søer, om de farlige moser og de stejle skrænter, der er formet af istidens gletscher. Vi får også historien om hvordan omegnens fæstere drev dambrug i 1600-tallet.

I dag er skoven et åndehul for mennesker og dyr, der emmer af historie, og giver gæsterne fornemmelsen af fri natur, hvilket det på ingen måde er.

For skoven som vi kender den i dag, er stort set er menneskeskabt, og er af nyere dato. Hovedsagelig kreeret af fremragende forstfolk, men tiljublede af naturdyrkende nationalromanikere, der kun så bøgetræet som indbegrebet af dansk skov.

I denne fremstilling, ville det have være en lettelse at læse fortællingen, hvis der var fulgt et kort, dengang og nu, over Rude Skov med i bogen.

Bogens hovedvægt ligger dog på en række fotografier taget af fotografen Torben Thesander, der over flere år har indfanget skovens særlige stemning. I hans impressionistisk inspirerede sort/hvide billeder får man mulighed for at møde skoven set gennem fotografens objektiv – hvor de elektroniske lysbølger og forskellige fototeknikker styrker motivets forskellige udtryk.

Thesander gør selv opmærksom på, at fotografierne ikke er digitale eller manipulerede.

Der er ingen tvivl om, at han er god fotograf og solid kunstner/håndværker, og man bliver også på forunderlig måde draget ind i billederne på evig opdagelse, men for mig står Torben Thesanders fotografiske fortolkning af Rude Skov mere som den mystiske skov frem for den magiske, men sådan er smag og behag forskellig.

Jeg kan kun sige: Lad billederne tale.

24. Folkestyrets maskinrum

Anmeldelse af Kaare R. Skou: Folkestyret i arbejde. Om Grundloven, magten demokratiet, de folkevalgte og lovgivningen, Forlaget Frydenlund 2018.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Denne bog giver læseren et indgående og en nyttig viden om det danske demokratis historie, institutioner og funktionsmåde.

Kaare R. Skou er både vidende og grundig på sit felt. På små 400 sider får læseren et ganske solidt grundlag for at vurdere Grundloven, den politiske magts strukturer, parlamentarismen, regeringsdannelsen, de folkevalgtes muligheder og begrænsninger, Folketingets og partiernes organisering og arbejds gange – samt ikke at forglemme lovgivningsprocesserne.

Som der står i forordet, er det tanken, at bogen kan anvendes som supplerende læsning i samfundsfag på det gymnasiale niveau. For egen regning kan tilføjes, at bogen er for alle der beskæftiger sig med politik - historisk såvel som i hverdagen. Det vil nok være lidt for nørdet, at læse den fra enden til anden, men den fungerer ganske umærket som opslagsbog for de forskellige temaer i bogen – understøttet af et stikordsregister.

Bogens suverænt bedste og mest nyttige kapitel hedder: ”Grundloven af 1953”. Her er det vigtigt, at man ikke kun hæfter sig ved det, der står i loven, men det der forstås ved loven.

Grundloven er nemlig om noget en lov, der består af meget få men i dag ofte uforståelige skrevne paragrafer. Til gengæld er Grundloven bundet op på mange indforståede og uskrevne regler, dannet gennem historisk praksis samt juridiske og politiske fortolkninger og aftaler gennem tiden – helt tilbage til Grundloven af 1849: ”Skal man forstå Grundloven, er det ikke nok at læse den ord for ord. Den er skrevet i meget knapt sprog, og er med sine cirka 4.000 ord en af verdens korteste” (p.51).

Kaare R. Skou formår på mesterlig vis, at guide læseren gennem Grundlovens 89 paragraffer på små 75 sider. Det er en fremragende nutidshistorie, hvor kongens, regeringens, folketingets og kirkens roller defineres. Forsamlings- og ytringsfrihed, folkeafstemninger og suverænitetssafgivelse mm. bliver også blotlagt for læseren. Svære begreber bliver gjort forståelige, og den særegne grundlovstekst rulles ud i et forståeligt dansk.

Til de mere historisk interesserede læsere, har Kaare R. Skou et kapitel der hedder: ”Da magten gled kongen af hænde”. Det er et udmærket kapitel, hvis man vil have en kort historisk gennemgang af den tidlige demokratiske udvikling i Danmark. Vil man lidt mere grundigt ind i problematikken, kan der med fordel henvises til hans bog: ”Lov og Land”.

Et andet yderst nyttigt, og til tider ret underbelyst forhold, er det den bagvedliggende valgmatematik. På en yderst pædagogisk måde bliver læseren gjort bekendt med de forskellige valgmetoder, der er blevet anvendt

gennem tiderne. Især bliver der redegjort for forskellene mellem kreds- og tillægsmandater, så man sikrer en nogenlunde proportionalitet mellem afgivne stemmer og fordeling af mandater – dog med en valgt skævhed, hvor Vestdanmark bliver forfordelt i forhold til Østdanmark. I afsnittene om fordelingen af de enkelte mandater efter den d'Hondtske metode, skal man have tungen lige i munden: I kort form lyder det: ”Partiernes stemmetal stilles op i et skema og divideres med en række tal. Det første mandat går til det største tal i en tabel, der fremkommer, det næste mandat til det næststørste og så videre til alle mandater er fordelt” (p.169-170).

Et af kapitlerne er forbeholdt det lokale demokrati, hvor det tydeligt fremgår, at det er væsensforskelligt fra folketingsdemokratiet: ”Der er ikke den klare adskillelse mellem politik og administration som på det nationale niveau: ”Der er ikke den klare adskillelse mellem politik og administration som på det nationale niveau. De folkevalgte er det ene øjeblik administratorer og det andet øjeblik politikere.

Parlamentarismen er aldrig nået kommunerne, og en opdeling af de valgte i en regeringskoalition og en kontrollerende opposition findes i det fleste tilfælde ikke. Resultatet er da også, at den lokale politiske interesse og det lokale politiske liv for langt de fleste mennesker kun er noget, der eksisterer nogle få måneder hvert fjerde år, når der er valg” (p. 310). ”Det er folketinget og regeringen, der bestemmer, hvilke opgaver der skal løses centralt, og hvilke der skal løses af regionerne og kommunerne. I virkeligheden er en meget stor del af den daglige forvaltning af samfundets fællesopgaver placeret i kommunerne” (p. 313).

Bogen slutes af med, at de forskellige partiers ideologier eller værdigrundlag gennemgås i kort form. Det gøres kort og sagligt. Med disse ord skal bogen anbefales alle, der ønsker at sætte sig lidt mere ind i folkestyrets mange kringelkroge.

25 Han malede byen rød

Anmeldelse af Søren Federspiel: "Jensen er valgt". Jens Jensen – en biografi, Knuths Forlag 2018.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

En af de helt store, men ofte oversete, arbejderførere har nu fået sin egen biografi.

Efter at have læst bogen, kan det konstateres, at det er ærgerligt, at han i de mere officielle socialdemokratiske historiebøger er blevet tildelt en yderst beskedne og tilbagetrukket rolle.

Det er ikke rimeligt, og det råder denne biografi på allerbedste vis bod på.

For sandt var det, at han, som Jeppe Aakjær skrev ved hans død: En fattig dreng med det blege navn. Blev førsteborger i København. Disse strofer dækker over den kendsgerning, at Jens Jensen i 1859 blev født ind i en lille fattig fynsk husmands- og landhåndværkerhjem, og i 1928 endte sine dage i Københavns mest prestigefulde stilling som Overpræsident.

Han var socialdemokrat med hud og hår, men som i partihistorien blev nedtonet betragteligt, da han ved sin død ikke helhjertet støttede Staunings transformation af Socialdemokratiet fra et klasseparti til et folkeparti. Det er som bekendt altid sejrherrene, der har monopol på at skrive historien. Det er synd og skam for historien om Jens Jensen, er historien om hvordan Socialdemokratiet og fagbevægelsen blev dannet og formet, til af demokratisk og reformistisk vej, at overtage væsentlige politiske og økonomiske magtpositioner i samfundet. Som Jensen selv udtrykte det på hans ældre dage: Vi behøver kapital, men vi har ingen brug for kapitalister. Stauning og partiet var dog ikke enige i den sidste del af sætningen.

Biografier har, når de er skrevet godt, den fantastiske evne, at give en spændende samfundsrelevant historie i øjenhøjde. Vi følger de store samfundsmæssige udviklinger fra et mikroperspektiv i form af samtidige breve, optegnelser og dagbøger: Hvem tænkte hvad, hvem besluttede hvad, hvem snakkede sammen, og hvem udførte hvad?

Det er som sagt hver af de små historiske mosaikstykker, der danner det store historiske billede!

Jens var en opvakt, dygtig og flittig dreng i den fynske almueskole, men familiens økonomiske kår kunne ikke drive det videre, end at give ham en håndværkeruddannelse som maler. Med den i bagagen tog han forskellige job i provinsen, indtil han i 1880 landede som arbejdsløs malersvend i København. Her faldt han hurtigt ind i fagbevægelsen og Socialdemokratiet. Begge dele lå dog i ruiner efter interne stridigheder og ydre pres i 1870'erne.

Slidsomt var han med til at genopbygge både parti og fagforening, og endte som den første lønnede formand for Malernes Fagforening i 1884. Herefter

gik det stærkt, og han var med til at centralisere fagforeningerne uden om Socialdemokratiets inderste ønsker, men dog i tæt samarbejde med partiets daværende formand P. Knudsen. Det skete ved, at de københavnske fagforeninger i 1886 stiftede De samvirkende Fagforeninger i København. Opgaven var at lede det faglige arbejde, koordinere de faglige aktioner med mulighed for bl.a. at iværksættelse strejker, men også at modarbejde de uorganiserede.

Socialdemokratiets ledelse fik i denne konstruktion mulighed for at vælge to medlemmer til De samvirkende Fagforeningers ledelsen og deltage i deres fællesmøder. Tilsvarende fik De samvirkende Fagforeninger mulighed for at vælge to medlemmer ind i Socialdemokratiets ledelse.

Jens Jensen blev De samvirkende Fagforeningers første formand. En post han besad indtil, at han blev valgt til Socialdemokratiets allerførste borgmester i Danmark – som Finansborgmester i København i 1903. En borgmesterpost, der fra og med 1938 blev kaldt Overborgmester.

Centraliseringen af fagforeningerne kom til at stå sin prøve ved Den store lockout i 1899 – i folkemunde kaldt Hungerkrigen. Bogen giver et enestående indblik i hvilke mekanismer, der kommer i spil, når kamp skal udkæmpes, og forlig skal flikkes sammen. Vi er helt inde i aktørernes breve og dagbøger.

Jens Jensen var ikke den store agitator, men var den helt store arbejdshest, og en fremragende strateg og forligsmager. Jens Jensen var indbegrebet af ansvarlighed, og blev foregangsmand indenfor Socialdemokratiet, om hvordan man på demokratisk vis, kunne forandre samfundet gennem et stærkt sammenhold, dygtig forberedelse og evnen til at indgå kompromisser på rette tidspunkt.

Jens Jensen og hans samtid så ikke i første omgang, at Septemberforliget i 1899 skulle blive fremtidens Grundlov for det danske arbejdsmarked. Det blev betragtet som et kompromis, der givetvis skulle afløses af et nyt kompromis nogle år efter. Men sådan skulle det ikke gå. Hovedaftalen af 1899 blev på sæt og vis grundstenen til det, der i dag kaldes Den Danske Arbejdsmarkedsmodel.

På højden af sin faglige karriere som formand for De Samvirkende Fagforbund, sagde han ja til at forlade posten, da Socialdemokratiet ønskede, at han skulle påtage sig hvervet som Finans-/overborgmester i Københavns Kommune. Gennem dette arbejde blev den stille og rolige, men yderst arbejdsomme partisoldat, involveret i at omdanne et sovende og stærkt konservativt København til en moderne Hovedstad – til sidst styret af et selvsikkert stærkt Socialdemokrati. Jensen var med til det hele: modernisering af kommunens administration og økonomistyring, byplansarbejder med de store boulevarder, indlemmelse af småbyerne uden om det dengang alt for lille og sammensunkne København, kommunal valglov af 1908 der bl.a. gav kvinderne valgret, elektrificering af huse og transportforhold, oprettelse af hjælpe-kasser for arbejdsløse og folkekøkkener, udbygning af skole- og hospitalsvæsenet osv. osv.

Med socialdemokratiets stigende vælgermæssige styrke blev mange sociale – og tidligere frivillige – sociale indsatser overtaget og forbedret af kommunen.

Jensen var med overalt. Han sad i et utal af bestyrelser og udvalg. Intet var for stort, intet var for småt. Flittig og arbejdsom deltog han i dette tidskrævende arbejde – uden de store armbevægelser. Han gjorde arbejdet, og lod andre råbe op.

Bogen giver et fantastisk solidt indblik i opbygningen af de forskellige offentlige institutioner, og især de komplicerede kommunale valglove og forordninger bliver grundigt gennemgået – bl.a. at borgmestrene i København oprindeligt sad livet ud, og dermed ikke var underlagt almindelige parlamentariske principper.

Et andet sted hvor bogen gør det ganske godt, er i beskrivelsen af de interne magtkampe, der hele tiden lå og lurede i og uden for Socialdemokratiet – og ikke mindst samarbejdet og modsætningsforholdene til de øvrige partier i Borgerrepræsentationen.

Landspolitisk kom Jens Jensen også til at spille en afgørende rolle under Påskekrisen i 1920, hvor han efter krisens afværgen indtrådte kortvarigt som socialminister i forretningsministeriet under M.P. Friis. Da Stauning i 1924 dannede regering, blev Jens Jensen faktisk tilbudt den samme ministerpost, men som han dog takkede nej til. Mest af alt fordi livet for Jens Jensen var begyndt at gå på hæld. Han ville dog gerne have været nationalbankdirektør, men dette job gik til anden side – givetvis fordi Stauning ikke havde fuld tillid til, at Jensen ville føre den kronkurs, som han ønskede. Til gengæld tilbød Stauning den gamle borgmester stillingen som Overpræsident i Københavns Kommune. En statslig stilling der var byens mest prestigefyldte, men som arbejdsmæssigt var langt mindre belastende end en borgmesterstilling.

Bogen giver ud over en personlig skildring af en utrolig arbejdsom mand med et mildt sind et fyldigt indblik i opbygningen af den danske arbejdsmarkedsmodel, der ud over socialistiske slagord bygger på kompromisser og bindende aftaler, men også af betydningen af sammenhold og viljen til at ville kæmpe for sine rettigheder.

Med disse ord skal bogen på det varmeste anbefales. Den er ikke alene hyggelig at læse, den giver også et godt og grundigt indblik i den tidlige arbejderbevægelses historie, hvor parti og fagbevægelse trods forskelligheder trak på samme hammel.

26. I totalitarismens skygge

Anmeldelse af Timothy Snyder: Vejen til ufrihed. Rusland, Europa, Amerika, Gads Forlag 2018.

Offentliggjort i www.historieonline.dk

Denne bog er skrevet af en historiker, men der er nok mere tale om en samtidig international politisk analyse end faghistorie i traditionel forstand.

Bogen handler dybest set om, hvordan det er lykkedes Vladimir Putin (1952-) at fortsætter og udbygge Ruslands aldrig eksisterende demokratiske traditioner, og hvordan Donald Trump (1946 -) tilsvarende har udfordret og udhulet de selv samme amerikanske demokratiske politiske kulturer og institutioner.

Timothy Snyder kan se en overraskende lighed mellem de to statsmænd. Ja, han går så langt, at han påstår, at Putins Rusland har spillet en ikke helt ubetydelig rolle for, at Trump i 2016 kunne sætte sig på verdens mest magtfulde præsidentembede.

Bogens overordnede analyse er baseret på en skelnen mellem det Snyder kalder "Uundgåelighedens politik" og "Evighedens politik". Det første kunne man også kalde nødvendighedens politik, hvor de politiske beslutninger, bliver drevet af de økonomiske strukturer, og hvor der ikke kan anvises alternativer til den førte politik. Derimod er evighedens politik drevet af en romantisk tilbageskuende på en verden, der var engang – ikke nødvendigvis som den var i realiteten, men som den blev husket i et heroisk og drømmende lys. Snyder udtrykker det på denne måde: "Evighedens politik opstår fra uundgåeligheden som genfærd fra et lig" (p. 21). Dette udgør en fare for demokratiet: "Når den sociale mobilitet går i stå, viger uundgåelighedens for evigheden, og demokratiet viger pladsen for oligarkiet" (p. 21).

En udvikling som man i de senere år har set både i Rusland og USA, og som har været kendetegnet af en stadig stigende social skævhed og dermed politisk, demografisk og etnisk uro.

Bogen har en meget fyldig analyse af valget af Putin som Ruslands præsident og enehersker. Både den politiske, ideologiske og mediemæssige baggrund for valget gennemgås i detaljer. Retningen er givet – vejen til selvvalgt ufrihed ligger lige for. Putin støtter sig ideologisk til en halvfascistisk filosof, Ivan Iljin (1883-1954), der på sikker vis fører Rusland tilbage til evighedens politiske idealer.

Bogen har lange passager, der nøje beskriver hvordan Iljin har påvirket Putins politik og hans retorik om, at Rusland er omgivet af fjender.

Iljin forestillede sig, at der i Rusland kunne ske en revolutionær overgang fra socialisme/kommunisme til et fascistisk diktatur i hele det sovjetiske territorium og en permanent krig imod det syndige Vesten: "da Putin tilsluttede sig iljins evighedspolitik, accepterede han Iljins definition af den russiske nation" (p. 63).

Dette politiske ideologiske mål er herefter ensidigt fulgt op af en utrolig Kreml-tro russisk presse. Den samme linje er også blevet lagt over for den Putin-kritiske presse, der ofte med loven i hånd bliver beskyldt for landsskadelig virksomhed. Det samme overgår alle politikere, der er i opposition til Putin.

Snyder holder sig ikke tilbage med at påstå, at demokratiet har det hårdt, eller er slet ikke eksisterende i Rusland. Fængsling af politiske modstandere og nedkæmpelse af demonstrationer, der påstår valgsvindel eller politisk og økonomisk korrupsion hører til dagens orden. Derudover er der i dag en russisk presse og et russisk mediebillede der styres benhårdt med jernnæve fra Kreml.

Med Murens fald, opløsningen af Sovjetunionen selv og fjernelse af de østeuropæiske stødpudestater, føler Rusland sig truet af et mere og mere integreret Europa i form af EU. I Putins verden kunne Rusland aldrig blive medlem af EU, på grund af ”Ruslands enestående plads på det verdenspolitiske kort og i civilisationens udvikling” (p.83). Især den demokratiske udvikling eller mangel på samme var problemet: ”Opgivelsen af de demokratiske procedurer i 2011 og 2012 var en hån mod et fundamental kriterium for EU-medlemskab. Da man fjernede demonstranterne fra gaden med vold og derefter fremstillede dem som agenter for Europa, definerede man EU som en fjende” (p.84). Denne linje blev fulgt op af: ”Den russiske politik, der skulle ødelægge EU, antog flere former, der modsvarede hinanden: rekrutteringen af europæiske ledere og partier, der skulle repræsentere den russiske interesse i den europæiske disintegration, en gennemtrængning med digitale medier og tv af den offentlige diskurs, der skulle så mistillid til EU, rekrutteringen af ekstreme nationalistiske til den offentlige promovning af Eurasien, samt støtte til separatisme af enhver art” (p. 101). Dermed var der fuld støtte fra Rusland til franske Front National, tyske AfD og ikke mindst Brexit. Alt der kan skade EU, vil gavne Rusland, er rationalet.

Bogen tegner et interessant billede af hvordan almindelige russere får fremstillet ”ukrainespørgsmålet”, der fylder meget mere i det vestlige mediebillede end i den russiske offentlighed. I februar 2014 invaderede Rusland Ukraine, under stor protest fra Vesten, men: ”Det var Rusland som civilisation, der var blevet krænket, fordi Vesten ikke forstod, at Ukraine var russisk .... Det var europæerne og amerikanerne, der udfordrede den russiske civilisation ved at anerkende Ukraine” (p.64). Som det blev sagt af Putin: ”Vi har fælles traditioner, en fælles mentalitet, en fælles historie og en fælles kultur” (p. 110).

Bogen har en ganske god gennemgang af Ukraines nutidshistorie – fra sovjetrepublik, til selvstændighed, og til delvis annektering af Rusland. ”Da Rusland indledte sin invasion af Ukraine d. 24. Februar 2014 løj præsident Putin målbevidst. Den 28. Februar hævdede han: Vi har ingen hensigter om at rasle med sablen og sende tropper til Krim”. Han havde allerede sendt tropper til Krim” (p.156). ”Da Putin senere indrømmede, at Rusland rent faktisk havde invaderet Ukraine, beviste det blot, at den vestlige presse havde været medspiller i hans forestilling” (p. 158). Interessant er det at

læse, at den russiske befolkning blev holdt hen i uvidenhed og lige gyldighed – alt for det nye Rusland: ”Russisk tv var et instrument i den implausible benægtelses tjeneste” (p. 173). ”Hen mod slutningen af en dag, hvor russiske soldater havde dræbt 298 udenlandske civile under en russisk invasion af Ukraine, var det blevet fastslået, at Rusland var ofret” (p.175). Russiske medier viderebragte uden blusel, at invasionen af Ukraine svarede til forsvaret af Sovjetunionen i mod Nazityskland – og dermed var der skabt en emotionel forbindelse til Den Store Fædrelandskrig, der er dybt forankret i den russiske folkesjæl: ”den sovjetiske sejr under Anden Verdenskrig gjorde russerne uskyldige i alle forseelser for al tid” (p.178). ”Det mest bemærkelsesværdige element i Ruslands invasion af Ukraine i 2014 var informationskrigen, der var planlagt til at undergrave fakticiteten samtidig med at man insisterede på uskyld” (p. 187). Dermed var modellen til indblanding i det forestående amerikanske præsidentvalg også fundet!

På tilsvarende måde som den politiske situation i Putins Rusland bliver analyseret af Snyder, rykker han fokus over på det amerikanske valg af Donald Trump. Der er faktisk flere ligheder end forskelle, og Snyder er ikke et sekund i tvivl om, at russerne endog i stort omfang har intervenseret i Trumps valgkampagne. Russerne havde nemlig vurderet, at det burde være muligt, at mobilisere det amerikanske folks protestpotentiale imod deres egne interesser, eller at frembringe en ”destruktiv paranoid refleksion” i USA. De ledte efter en ”fiktiv person”, og fandt ham i Trump – en rigmand og reality tv-stjerne: ”Den fiktive karakter vandt, takket være stemmer, der var tænkt som en protest mod systemet, og takket være stemmer, der var tænkt som en protest imod systemet, og takket være vælgere, der troede på paranoide fantasier, der ganske enkelt ikke var sande” (p. 216). Flere steder i bogen bliver Trumps fiktionsverden og troværdighed sat under observation – fx: ”Evhedens politik triumferer, når fiktionen kommer til live. En leder fra fiktionens verden lyver uden anger eller beklagelse, fordi for ham er usandhed en eksistens... I løbet af sine første 298 dage fremsatte han 1628 falske eller vildledende påstande.” (p. 255). Snyder ryster ikke på hånden om russisk indblanding: ”Højst sandsynligt blev de fleste amerikanske vælgere udsat for russisk propaganda. Det er sigende, at Facebook lukkede 5,8 millioner falske konti lige før valget i november 2016. De havde været anvendt til at promovere politiske budskaber” (p. 219).

Dommen over Trumps karakter er både hård og nådesløs: ”En fiktiv skikkelse...føler intet ansvar for den virkelige verden” (p. 224). I dette betændte politiske klima, kom internetmediernes til at spille en ikke uvæsentlig rolle: ”Hyperpartiske historier på Fox News eller udbrud på Breitbart fik et stort publikum takket være russiske bot’ers viderefremstilling af dem. Den russiske støtte hjalp højreekstreme websites fra overdrevet, som for eksempel Next News Network, med at blive udbredte og vinde indflydelse. Dets videoer blev set omkring 56 millioner gange i oktober 2016” (p. 236). ”De russiske platforme leverede indhold til de amerikanske konspirationswebsites og deres enorme publikum” (p. 237).

Snyder kommer også ind på det amerikanske valgssystem, der helt åbenlyst favoriserer republikanske enklaver: ”I 2016 var den mest åbenbare svaghed i det amerikanske demokrati den manglende sammenhæng mellem stemmeafgivelsen og resultatet. Snyder omtaler, at der er op til en faktor 20

i forskel på hvor mange vælgere der skal til for at vælge en kongresdelegeret i tyndt befolkede stater i forhold til befolkningstætte stater. Det handler ikke om at vinde vælgerne, men valgmandene, og det er i disse tyndt befolkede stater, det bedst kan betale sig at sætte ind med propaganda og manipulation.

Russerne støttede i Trump for hans blå øjne skyld: ”Ruslands indblanding i det amerikanske valg i 2016 var ikke kun et forsøg på at få en bestemt person valgt; der blev også udøvet pres mod strukturen” (p. 242).

Både Putin og Trump kunne ikke tilbyde samfundsforandringer, så i stedet for at diskutere reformer pegede de på evighedspolitikens trusler. I stedet for at præsentere en fremtid med muligheder og håb tilbød de en evig nutid, med veldefinerede fjender og kunstige kriser: ”Den amerikanske uundgåelighedspolitik beredte også vejen for den amerikanske evighedspolitik på en mere direkte måde; ved at frembringe og legitimere en kolossal økonomisk ulighed inden for landets grænser” (p. 249). Snyder lægger ikke fingrene i mellem: ”De amerikanske og russiske oligarker har langt mere til fælles med hinanden end de har med deres egne befolkninger... Når den økonomiske ulighed undertrykker den sociale fremgang, er det vanskeligt at forestille sig en bedre fremtid, eller en fremtid overhovedet...Ulighed betyder ikke kun fattigdom, men oplevelsen af forskel” (p.251) – ”Når livet er kort og fremtiden problemfyldt, fremstår evighedens politik tillokkende” (p.252).

Efter valget af Trump som USA’s præsident er der vedvarende sket en drejning bort fra demokratiet og retsstaten. Trumps krig mod den kritiske presse, institutioner, uafhængige undersøgelseskommissioner og hans utallige løgne og fordrejninger, er vejen ryddet til mere totalitarisme – til trods for, at han påstår det modsatte.

Efter at have læst *Vejen til ufrihed* kan man konstatere, at Timothy Snyder ikke ejer tvivlens nådegave, når det handler om sin egen analyses holdbarhed. Dokumentationen er både stor og detaljeret, og læsehastigheden blive absolut ikke sat op, hvis man samtidig vil orientere sig i det omfattende kildemateriale (52 sider). Om materialet så er helt sorteret og valideret, kan der visse steder måske sætte et spørgsmålstejn ved.

Men tilbage står, at der er tale om en yderst grundig og relevant historisk nutidsanalyse af den politiske og demokratiske udvikling i Rusland, Europa og USA – og passer vi ikke på, så vader vi med åbne øjne ind i en ny ufrihedens periode.

27. Demokrati er det mindst ringe

Anmeldelse af Asser Amdisen: Nu taler vi om demokrati – en debatbog for demokrater, Haase og Søns Forlag 2018.

Offentliggjort i www.historieonline.dk

Denne bog er en hylde til demokrati.

Der kan påpeges mange steder, hvor demokratiet kunne forbedres, men grundlæggende findes der ikke en bedre styreform.

Bogen er skrevet i en letlæst og fremadskridende fortællerform – ej blottet for humor. Allerede i indledningen får vi at vide: ”Det er ikke en videnskabelig bog med fodnoter og referencer” (p. 8). Bogens styrke er, at den på en relativ let og forståelig måde bringer os gennem historien for at vise, hvordan og hvorfor at vi i dagens Danmark har et demokrati, der både bør styrkes og reformeres. Ikke grundlæggende, men hvor befolkningen bliver mere engageret og involveret i de demokratiske processer.

Der graves dybt i demokratihistorien – begyndende med at se lidt på grækerne og dets romerske efterkommere. Her var det vigtig at bemærke sig, at disse demokratier lod kun de dygtigste og de mest veluddannede regere. Og det handlede mest af alt om at bevare sin egen ejendomsret.

Grundlaget for demokrati, er, at der ordnede magt- og lovregler. Med Jyske Lov i 1241 blev et af elementerne for ordnede forhold grundlagt – og det er lang, lang tid før man overhovedet kunne tale om demokrati. Jyske Lov var kongens lov. Men en populær konge var en, der lod sig styre af sin befolkning. Det gik ikke. En konge skulle være frygtet og folket.

Kravet om at befolkningen skulle inddrages i kongens beslutninger, udgik i høj grad fra det Københavnske borgerskab, der resulterede i Kongeloven af 1665. I 1683 gav den enevældige konge Christian d. 5 så Danske Lov. Men igen stadig langt, langt væk fra demokratiske principper: ”Den danske enevælde var et hårdt og ubarmhjertigt diktatur” (p. 66).

Mange har fejlfortolket oplysningstiden til at være kimen til den demokratiske orden. Det var den ikke. Den var: ”troen på fremskridt, troen på videnskaben og mistroen for ubegrænset magt” (p. 73). Ingen af oplysningsfilosofferne: ”råbte på demokrati – deres primære bekymring var hvordan man kunne begrænse monarkens magt, så han ikke degenererede til en tyrann” (p. 75).

Der bliver først rigtigt sat ord på de demokratiske rettigheder med USA's uafhængighedserklæring i 1776, men tro ikke, at disse rettigheder var tænkt til at omfatte hele befolkningen: ”Reglerne gjorde alle mennesker lige, men definitionen af, hvad et menneske var, udelukkede stadig meget store dele af befolkningen” (p. 85).

Demokrati kræver en afgrænsning af hvem der er omfattet, og hvem der ikke er. Så ud af de demokratiske bevægelser vokser nationalismen og nationalfølelsen. Amdisen er ikke i tvivl: ”Når målet er at samle folk bag et budskab, har nationalismen vist sig at være en af de mest effektive metoder” (p. 90). Han går endnu videre: ”i kølvandet på den franske revolution og den efterfølgende europæiske storkrig smeltede kravet om demokrati, kravet om liberalistisk økonomiske reformer og kravet om nationernes selvbestemmelse sammen...Det er lidt ironisk, at netop nationalismen er en international bevægelse” (p. 93).

I Danmark blev det borgerskabets veluddannede sønner i byerne, der udgjorde demokratiets fortrop, og de kæmpede først og fremmest mod enevælden og for det konstitutionelle demokrati – altså en bevarelse af kongemagten. De forestillede sig absolut ikke, at den brede del af befolkningen, skulle bestemme noget som helst. Demokratiske beslutninger skulle overlades til de kloge og formuende sammen med kongen. Efter indførelsen af den ”demokratiske” Grundlov af 1849, blev de nye magthavere de Nationalliberale, der i eget overmod førte landet ud i en borgerkrig i 1849, og senere måtte afstå en tredjedel af Kongeriget i 1864, fordi de i deres egen nationale formørkelse troede, de kunne modstå en krig mod Preussen. Ikke nok med at vi mistede en del af riget, så fik vi en ny Grundlov i 1866, der rullede de trods alt små demokratiske forbedringer, der lå i 1849-Grundloven tilbage.

Helt frem til 1901 blev Danmark i virkeligheden styret af et diktatorisk godsejervælde. Til sidst blev presset nemlig så stort, at kongen blev nødt til at acceptere, et parlamentarisk flertal i sin regeringsførelse. En regel, der først blev skrevet ind i Grundloven af 1953. Men kongen forsøgte flere gange, at omgå de parlamentariske regler – mest markant ved Påskekrisen i 1920 – og skammelig nok støttet af partiet Venstre. Det var jo Socialdemokratiet og De Radikale, der sad ved magten.

I mellemkrigstiden var det det danske demokrati udfordret af totalitære ideologier og regimer i Europa. Både Fascismen, nazisme og kommunismen bed demokratiet i haserne. Her var der grupper, med støtte langt ind i flere af de etablerede partier, der mente, at demokrati skabte kaos, fnidder og forhindrede klarhed og orden: ”Krigsbegejstring, hysterisk nationalisme og racetænkning var integreret i den hyggelige socialdemokratiske velfærdsstat. Konservativ Ungdom marcherede i gaderne iført skrårem og støvle, og dansk politisk kultur var dybt præget af de samme tanker, som drev fascismen fremad” (p. 139).

Bogen slutter af med en kritik af de politiske partiers rolle i det demokratiske Danmark. Efter Amdisens meninger, er tiden løbet fra dem. De har ikke legitimitet mere, da det i dag er en meget, meget lille mindretal, der er medlem af et politisk parti, og de fleste af dem, har købet ideen om ”nødvendighedens politik”, så der stort set ikke er forskel – og reelle valgmuligheder – mellem partierne: ”Deres mål er at erobre og fastholde magten” (p. 167). Især har terrortruslen og fremmedfrygten i den grad udhulet de demokratiske principper: ”Udviklingen skrider langsomt frem mod det totalitære, når vi hele tiden sørger for at beskytte det bestående mod det fremmede udefra eller mod undergravende elementer” (p. 170). Totalitær demokratisme kaldes det.

Fløjkrigene intensiveres og hver gang det sker, rykker populisternes på både højre og venstre fløj længere ud af tangenten. Det bemærkelsesværdige er, at vælgerne følger dem.

Danske politikere får afslutningsvis et særdeles dårligt skudsmål med på vejen: ”Man skal ikke have holdninger, man tror så meget på, at man ikke kan følge med nye strømninger, og man må for alt i verden til enhver tid

kunne skifte side i personkonflikter, så man ikke bliver fanget i et politisk hjørne. Med andre ord er partierne bygget op til at rekruttere de overfladiske, holdningsløse og samvittighedsløse, hvilket måske forklarer ovenstående udvikling og i hvert tilfælde ikke lyder som den bedste vej til at sikre demokratiets fremtid” (p. 175).

I forlængelse af den meget kritiske holdning til det eksisterende partisystem, er Amdisen fortaler for, at man hellere skulle prøve et lodtrækningsystem, hvor man udvalgte 500 tilfældige borgere fra CPR-registeret, og lod dem regere landet.

Det må være op til læserne om de tror på det skulle være en realistisk mulighed.

På anmelderen virker det som en forrykt utopi.

Bogen er såmænd både underholdende og informativ, og ingen tvivl om at Asser Amdisen kan sit stof på fingrene, men bogen kan heller ikke løbe fra, at det mere er storytelling end faghistorie.

28. En duft af tresseroprør

Anmeldelse af Steen Bille Larsen: I venstrefløjens øje. Mit liv som fuldtidsaktivist i 60'erne, Forlaget Politisk Revy 2018
Offentliggjort i www.historieonline.dk

Dette er bogen om en ung mands opgør med det borgerlige og traditionsbundne Danmark i 1960'erne. Der er tale om en personlig beretning om hvordan en ung mand, der kom ud af en lidt fattigfin arbejderfamilie, udviklede sin egen politiske og kulturelle bevidsthed fra slutningen af 1950'erne til begyndelsen af 1970'erne. Han blev samfundskritisk fuldtidsaktivist på den såkaldte nye venstrefløj.

Bogen giver en ganske god og personlig skildring af aktivistmiljøet bag Kampagnen mod Atomvåben og opbygningen og redaktionen af tidsskriftet Politisk Revy. Begge steder spillede forfatteren en væsentlig og aktivistisk rolle, og giver dermed et indsigtfuldt historisk billede af tressernes venstresnoede bevidsthed og kampformer – langt fra hippiernes udflydende flowerpower flipperi, som man ellers plejer at skildre årtiet med.

Her er der tale om udogmatiske politiske aktivistformer, der var møntet på, at bevidstgøre en ellers sløv befolkning om atomfarer, overvågning, Vietnam-krig, EF og USA-imperialisme.

Bogen giver et ganske godt stemningsbillede af, hvordan det var at være en opvakt ung mand af arbejderklassen i slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne. Hvor man for en ufattelig lav lærlingeløn både skulle more sig, gå i jazzklubber, og deltage aktivt i atommarcherne. Han boede naturligvis, som tiden tilskrev, hjemme hos forældrene. Det selvom

han boede et godt stykke uden for København, hvor det hele efter hans mening foregik.

Kampen mod atomoprustning spillede en central rolle for den unge mand, og det var vanskeligt – både politisk og praktisk – at holde sig fri af de to supermagters forskellige dagsordner på området. Han ønskede som atomvåbenmodstander, at stille de samme krav til både USA og Sovjet, men det var alligevel svært ikke i offentligheden at blive betragtet som en nyttig idiot af Sovjetregimet.

Bogen giver et ganske godt stemningsbillede af den Kolde Krig i begyndelsen af tresserne i det lille og lidt sovende Danmark. Fra officiel side gjorde man alt for at dæmpe kritikken af USA's atomoprustning og farerne ved en altødelæggende atomkrig – alle dårligheder kom fra Sovjet. Da regeringen i begyndelsen af 60'erne endelig kom frem til, at der ikke måtte være atomvåben på dansk område ebbede den aktivistiske atomvåbenmodstand ud og Kampagnen mod Atomvåben blev decimeret, og rettede fokus på situationen uden for Danmark.

Det betød at forfatteren, efter en lille misforstået flirt med DKU, begyndte at lægge sine aktivistiske kræfter i tidsskriftet Politisk Revy. Det skete til at begynde med som fuldtidsansat administrativ og skrivende medarbejder. Faggrænserne på bladet var imidlertid flydende, og han blev efter en tid hentet ind som redaktionssekretær, men endte før han definitivt forlod bladet i 1973 som forretningsfører.

Beskrivelsen af arbejdet og menneskerne på Politisk Revy er en indsigtfuld kilde til at få en fornemmelse af, hvordan det var at være politisk orienteret aktivist i 60'erne.

Tidsskriftet blev aldrig den publikumssucces, som idemændene bag bladet havde håbet på. På intet tidspunkt kom oplaget op på mere end en fjerdedel af målsætningen. Økonomien var derfor altid dårlig og distributionen vanskelig. Man havde dog, som man selv udtrykte det, helt styr på underskuddet, som for øvrigt blev dækket ind gennem indsamlinger og fester.

Mange af de meget skrivende medarbejdere og redaktører på Politisk Revy er levende og varmt beskrevet i denne bog. Det var både flittige og intelligente unge mennesker, der for manges vedkommende efterfølgende blev ret kendte personer i den brede offentlighed.

Så vil man vide mere om hvad der skete i 60'ernes ny-radikale venstrefløjsmiljø, kommer man ikke uden om denne personlige beretning. Tiden er levende og godt beskrevet af en observant forfatter.

Så må man leve med, at der er en del slå- og tastefejl bogen igennem, men det tager nu ikke glæden fra anmelderen, der selv havde en god tid dengang.

29. Retssikkerhedens frie fald?

Anmeldelse af Preben Wilhjelms: Kampen for retsstaten, Lindhardt og Ringhof 2018.

Offentliggjort i www.historieonline.dk

Preben Wilhjelm's seneste bog handler om kampen for retsgarantier, dvs. for opbygning af demokratiske institutioner, for afskaffelsen af censur, for indførelse af forsamlings- og foreningsfrihed, men først og fremmest for etablering af garantier for den enkelte borger imod overgreb fra statsmagten.

Disse principper blev som løfteparagrafer indfriet med Grundloven af 1849, men der gik hele 70 år, og tre store kommissionsarbejder, inden at den i Grundloven lovede retsbeskyttelse også kunne udmøntes i en retsplejelov i 1919. Der er tale om den retsplejelov, der sikrer magtens tredeling, og hvordan konflikter mellem borger og stat skal håndteres. Det er også retsplejeloven der fastslår, at domstolen består af to parter med en dommer i midten. Dette var en kæmpe nyorientering af procesformen, da man med retsreformen gik fra det inkvisitoriske princip, hvor dommeren også var anklager, til det akkusatoriske princip, hvor dommeren alene er den neutrale opmand. Retsplejeloven satte også rammer for hvad politiet måtte og ikke måtte i deres bestræbelserne på at opklare ulovligheder. Politiets magtmidler som fx ransagning, anholdelser og især frihedsberøvelse er også nøje fastlagt i retsplejelovgivningen. Et andet knæsat princip der kom på plads, var det forhold, at en forsvarer ikke har pligt til at være objektiv, mens anklageren har, ja, i princippet til også at fremføre alt hvad der taler til tiltaltes uskyld.

Vejen til denne lov var undertiden kendetegnet af en til tider forbitret politisk og dramatisk kamp. For Rigsdagens daværende tokammersystem åbnede utallige muligheder for benspænd fra Højre-mindretallet. Kompromisser var nødvendige for at komme frem til en retsplejereform: ”Det blev ikke så flot, som flertallet ønskede, men dog en reform, man kunne være bekendt” (p.12).

Preben Wilhjelms har virkelig gravet dybt i de historiske kilder, og fundet de retspolitiske debatter fra dengang frem – bredt og velfunderet, men får alligevel fremstillet de forskellige problemstillinger så læsbare, at en lægmand kan følge med fra først til sidst.

Bogen er dog ikke kun historie, da Preben Wilhjelms har fulgt den 100-årige retsplejelov til dørs – helt op til vores dage. Her er kritikken faktisk ret hård. Wilhjelms mener, at tidens politikere på lange stræk efterhånden må have glemt (bevidst eller ubevidst), hvad grundidéerne med retsprincipperne overhovedet er. Politikerne er, efter Wilhjelm's opfattelse, tilbøjelige til at overse, at i et retssamfund, er ingen skyldige før end de er dømt, og at der er markant forskel på, om man kun er sigtet eller at man er dømt skyldig. For nutidens ledende politikere, er det eet fedt, om man er sigtet eller dømt. Politikernes ”retsfølelse” tilskriver, at man i begge tilfælde skal bures inde – også selvom den første kategori endnu ikke er dømt, og i princippet kan være uskyldig.

Wilhelm har derfor klart den opfattelse, at flertallet af nutidens politikere har været ofre for et retskulturelt forfald, som skyldes uvidenhed og ligegyldighed over for retsstatens grundlæggende principper. Påstanden er, at dagens politikere ikke, som retsplejelovens fædre, har kendt til behovet af beskyttelse mod overgreb fra statens side. De forstår simpelthen ikke, at alle mennesker i princippet utilsigtet kan risikere at blive udsat for overgreb, uberettiget fængsel eller anholdelser. Man har kun syn for dem, som man i forvejen ikke kan lide.

Stort set på alle konkrete områder er der siden 1919 sket et skred i retssikkerhedsbestemmelserne – eller i udøvelsen af praksis af loven. I stedet for at håndhæve loven, som den blev givet i 1919, har politikerne mest af alt set sit snit til at ophæve nogle af de retsgarantier, der var givet borgerne dengang.

Det var meget vigtigt for de oprindelige fædre af retsreformen, at sikre domstolenes demokratiske islæt i form af anvendelse af lægdommere i retssagerne. Det gjaldt både nævninge og domsmænd. Den politiske kamp handlede både om hvem der kunne blive udnævnt som nævninge/domsmand og om hvilke opgaver og beføjelser de skulle tildeles. Grundloven fastslår, at alle politiske sager behandles som nævningsager, men: ”der findes så vidt vides ikke ét eksempel i de forløbne 100 år, hvor bestemmelsen har haft betydning. Det var næppe, hvad Retsplejelovens fædre havde forventet” (p.81). Oprindeligt var det nævningene, der uden indblanding fra de juridiske dommere, suverænt bestemte skyldsspørgsmålet. Dette blev ændret i 2006, hvor skyldsspørgsmålet nu blev et fællesanliggende mellem de juridiske dommere og nævningene. Til gengæld er der ikke blevet ændret ved domsmandsinstitutionen: ”Medvirken af lægdommere i meget betydeligt omfang har vi i stedet i form af domsmænd, som deltager i praktisk taget alle straffesager, hvis der ikke på forhånd er aflagt fuld tilståelse” (p. 91).

Wilhelm påpeger at 1919-retsreformens krav til anholdelser er blevet slækket i en uhørt grad, da vægten er gået fra beskyttelse af borgeren mod systemovergreb til myndighedernes krav om at isolere borgeren fra det omgivende samfund. I den oprindelige retsreform Fremgår det klart: ”at anholdelser udelukkende skal have det formål at sikre den pågældendes tilstedeværelse, når man vil stille ham for retten med henblik på fængsling eller afgørelse på stedet” (p. 97). Disse anholdelsesbestemmelser stod i retsplejeloven helt frem til 1978, hvor de blev justeret til den faktisk udførte praksis omkring anholdelser, der absolut lå langt fra den fædrene lovtekst: ”Hvis vi sammenligner den nuværende situation med de oprindelige forudsætninger og hensigter, er der tale om et betydeligt skred: Anholdelser skulle almindeligvis ske efter dommerkendelse. Denne bestemmelse blev fuldstændig undergravet og til sidst opgivet, sådan at beslutningen om anholdelse nu helt og holdent ligger hos politiet” (p. 104).

Især systemets udbredte anvendelse af varetægtsfængsling påkalder sig Preben Wilhelms vrede og forargelse. Det strider efter hans mening grundlæggende med intensionerne i Retsplejeloven af 1919. Her ser man fra myndighedernes side helt bort fra, at vi her taler om personer, der endnu

ikke er dømt. Et grundlæggende retsprincip tilskriver at ingen er skyldige før end der foreligger en dom. Derfor bliver varetægtsfængsling og dets varighed genstand for en hård kritik. Især når man som Wilhelm påpeger, at mere end en tredjedel af alle varetægtsfængslede enten bliver frifundet, modtager en straf mindre end den afsonede varetægtsperiode, eller dømt for andet end det, der begrundede varetægtsfængslingen: ”Det mest principielle skred i opfattelsen af, hvad der kan retfærdiggøre frihedsberøvelse uden dom, er dog indførelsen i 1935 og udvidelsen i 1987 af den fjerde fængslingsgrund: ”hensynet til retshåndhævelsen”” (p. 138). Her fik man i retspolitisk forstand indført en diffus gummiparagraf, der i høj grad er præget af tidens svingende retspolitiske luner.

I bogen falder der afslutningsvis en del knubbede ord om anvendelsen af isolationsfængsling, og især om det omfang som det er taget i Danmark. Efter Preben Wilhelms overbevisning, kan man på det nærmeste sammenligne isolationsfængsel med tortur. Noget som retsplejelovens fædre var inderligt i mod, da mange af dem, havde prøvet det på egen krop.

Bogen kan læses som en idehistorisk redegørelse for hvordan vi fik en yderst demokratisk retsplejelov og hvad der sidenhen skete, men også som en dagsaktuel og spydig retspolitisk kommentar til det tiltagende skred og principløshed i dansk retspolitik. Med disse ord skal bogen absolut anbefales til historikere, men også til unge mennesker, der ønsker at gøre politisk karriere

30. De satans knægte

Anmeldelse af Bjarne Steen Larsen: De kaldte os barakunger – Små fortællinger fra efterkrigstiden. Historia 2018.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Det er fortællinger, når de er bedst, men historie som fag er der ikke tale om.

Ude i Vansløse lå der i årene lige efter krigen en barakby, der var bygget engang i tyverne for midlertidigt at kunne lette boligkrisen i København. Men på grund af krigen var udviklingen gået i stå, så boligerne blev i begyndelsen af 1950'erne brugt til at anbringe mindrebemidlede familier derude. Der var et mylder af unger og skæve eksistenser, men der var også solidaritet og hjertevarme blandt beboerne – godt nok krydret med kontant afregning over for børnene og hårdhændet humor blandt de voksne.

Det kan godt være, at ikke alle historierne kan stå en nærmere prøvelse i Byretten, men de er alle sammen nogle gode stemningsbilleder af hverdagslivet i en bebyggelse, der af omgivelserne var berygtet for fattigdom og voldelig adfærd, men som på de indre linjer havde et sammenhold trods familieskærmydsler og alkoholisme.

I folkemunde gik bebyggelsen under navne som ”Barakkerne” eller ”Knivstikkerbyen” – det siger vist alt.

Fortælleren er en mand, der husker tilbage til sin drengetid i 8-10 årsalderen. Fra hans perspektiv ser vi den ”virkelige verden” i barakbyen. Dets mennesker og dets dagligdag, der absolut ikke var præget af velafrettede kontorfolk, der hver dag gik på arbejde fra otte til fire. Mændene i barakkerne var helt klart præget af periodevis arbejdsløshed og en daglig stille druk, mens kvinderne i bebyggelsen havde en evig kamp for at få hverdagen til at hænge sammen.

Barsk og humoristisk fortalt.

Glæderne var små, men når de kom, var de også værd at huske på. Livet var præget af en hård hverdag, hvor det var en daglig kamp, at få mad i munden og tøj på kroppen til børnene. De voksne var også ind i mellem ret hårde ved hinanden. Der blev sjældent lagt hverken filter eller fingre i mellem. Især skolelivet og dets pædagogik, eller absolut mangel på samme, bliver mesterligt rullet ud i tilbageblikkets mesterlige lys. Børn fra barakkerne er ikke i høj kurs i datidens københavnske lærerstab, og øretæverne sidder både let og løst.

Børnelivet i barakkerne – og især stemningen – bliver foldet ud på bedste vis. Især livet om søndagene og fireforestillinger i de nærmeste biografere beskrives som man selv husker det som barn, og børneslåskampe mellem de forskellige barakbebyggelser fremstilles i den bedste fortællerstil.

Bogen kan ikke bruges som kildemateriale til historieundervisningen. Til gengæld kan man få et fremragende stemningsbillede af, hvordan det var at være barn i et københavnsk fattigkvarter i begyndelsen af 1950’erne.

31. Tilpasning til venskab

Anmeldelse af Hans Kirchhoff: Et venskab mellem fjender. Hans Hedtoft og Georg Ferdinand Duckwitz i besættelsespolitikken 1943-45. Syddansk Universitetsforlag 2018.

Offentliggjort i www.historie-online.dk

Denne lille bog beskriver et helt usædvanligt venskab i Danmark under Anden Verdenskrig mellem to magtfulde personer, der i den realpolitiske verden måske burde have været hinandens værste fjender.

Men sådan kom det ikke til at forholde sig. Til gengæld blev venskabet styrket gennem den sidste halvdel af besættelsen i deres fælles bestræbelser på, at rede Danmark ud af det forventede kaos, menneskelig såvel som materielt, der angiveligt ville følge i kølvandet af Tysklands kapitulation.

Vennerne fandt primært sammen i en fælles forståelse af den kommunistiske fare efter krigen. Udgangspunktet var forskelligt, den ene havde en forestilling om at fremtiden var både socialistisk og national, den anden så for sig en slags nationalsocialisme uden vold og undertrykkelse.

De to venner var: Hans Hedtoft (1903-1955) og Georg Duckwitz (1904-1973). Den første var måske ved en tysk fodfejl, og båret af danske medløbere, en detroniseret socialdemokratisk formand. Den anden var et betroet medlem af Det tyske naziparti (DNSAP), og i venskabet første fase en højt placeret funktionær i det undertrykkende tyske besættelsesstyre: ”For både Hedtoft og Duckwitz blev samarbejdslinjen den eneste fornuftige og ansvarlige politik, der kunne sikre fredsbesættelsen med alle dens aktiver for land og befolkning og forhindre krigen og de ulykker, denne kunne føre med sig” (p. 11).

Socialdemokratiet var sammen med Det Radikale Venstre frem til bruddet i august 1943 de mest tilpasningsorienterede blandt de demokratiske partier på Rigsdagen, da de hele tiden frygtede en tysk tvangsopløsning, der alligevel blev konsekvensen. Den ubetingede støtte til samarbejdspolitikken havde dog en pris, da især partiet Venstre i ly af besættelsen gik til frontalt angreb på arbejderklassen. Hedtoft var samarbejdets mand om nogen. Han mente, at eftergivenhedspolitikken måtte fortsætte, og ro-og-orden-linjen måtte fastholdes – også selv om det gjorde ondt. Han gik så langt, at: ”han bekæmpede den gryende modstandsbevægelse og sabotagen så energisk som nogen partifælle. Uanset at han senere stod for mange af partiets kontakter til Frihedsrådet, tilsluttede han sig aldrig modstandens krigsprogram” (p. 18).

Venskabet mellem de to venner starter gennem en række hemmelige og fortrolige samtaler i foråret 1943, hvor alle med øjne i hovedet kan se, at krigslykken for Tyskland er vendt, og at det kun er et spørgsmål om tid, inden at Tyskland bryder sammen og taber krigen. Ingen ved dog hvornår og hvordan. De nye venner havde begge indset, at det var gennem et fortroligt samarbejde, at man ville kunne afbøde krigsafslutningens rædsler. Venskabet er trods de ydre omstændigheder derfor et utroligt heldigt match. En desillusioneret topnazist og en tilpasningsvillig antikommunistisk socialdemokrat: ”Første halvdel af 1943 markerer vendepunktet i 2. verdenskrigs historie....Det var den gejst, der bar Augustoprøret frem og førte til Scavenius-regeringens fald.... Der fandtes altså gode grunde for dem begge til at gribe efter de nye muligheder, som tiden indbød til” (p. 24).

De første møder mellem Hedtoft og Duckwitz finde sted i den relativ konstruktive fase, hvor den nyindsatte tyske rigsbefuldmægtigede Werner Best havde medvind og rum til at udfolde sin tilpasningspolitik over en bred front, kulminerende med orkesteringen af rigsdagsvalget i marts 1943, der konsoliderede hans position både indad- og udadtil.

Hedtoft forsøgte af al magt, at bremse Augustoprøret, da han mente at strejkebevægelsen især var organiseret af kommunisterne. Men strejkerne lod sig hverken bremse af fagbevægelsen eller Christiansborg. Den 28. august 1943 afviste den danske regering et tysk ultimatum, og den 29. august proklamerede Værnemagten den militære undtagelsestilstand og

opløste den danske hær og flåde: ”Bruddet betød modstandssynspunktets sejr over samarbejdspolitikken...Socialdemokratiet var hårdest ramt. Ganske vist hævdede man efter krigen, at bruddet var ønsket og tilstræbt fra besættelsens første dag. Men det er spin for at tækkes de militære stemninger efter befrielsen” (p. 60). For faktum er, at den socialdemokratiske ledelses svar var, at udsende et ”Kommunist- og chauvinistcirkulære”, der var: ”et forbitreret angreb på Augustoprøret og folkene bag – der aldrig havde keret sig om den danske arbejder og det danske demokrati, og nu havde sprængt 3 ½ års beskyttelsespolitik i luften! Cirkulæret talte befriende åbent om tingene modsat senere tiders spin, men budskabet var en taktisk bommert, der gik helt fejl af de herskende stemninger” (p. 61).

I den forbindelse er det også værd at bemærke, at ingen af de to venner på nogen måde i deres samtaler eller korrespondance skænker ”Kommunistloven” en tanke. Det forhold, at de danske kommunister grundlovsstridende bliver interneret i 1941 og bliver udleveret til tysk koncentrationslejr i 1943.

Men det er lige så vigtigt at bemærke, at samarbejdet mellem Hedtoft og Duckwitz konkret resulterede i, at da jagten på danske jøder satte ind mellem d. 1. og 2. oktober 1943, var langt de fleste advaret i forvejen, og det lykkedes for hovedparten af dem, at flygte med båd til Sverige. Advarslen kom angiveligt direkte fra Best, men det var gennem Duckwitz, at det kom til Hedtoft og dermed til det danske folks kendskab – også det, at den tyske marine i disse dage forholdt sig relativt passivt, og kan givetvis tilskrives venskabet mellem de to ”fjender”.

Under Folkestrejken fra den 30. juni til 5. juli 1944 - udløst af en folkelig opstand mod indførelse af et tysk udgangsforbud ”Operation Monsun”, henrettelser af 8 frihedskæmpere, og schalburgtage af bl.a. Tivoli - spiller Hedtofts venskab med Duckwitz igen en rolle. Hedtoft der var inderligt imod selve folkestrejken, fik alligevel overbevidst Duckwitz om at tage kontakt til Werner Best for at få ham til at opgive nogle af hans vilde krav. Operation Monsun betød at tyske tropper fra hele landet blev dirigeret mod København for at deltage. De offentlige værker blev besat, og der blev lukket for el, vand og gaskrøbet blev sænket, så madlavning var umulig. Hovedstaden skulle sultes ihjel. De tyske trusler om at København ville blive bombet, og at flyene stod klar til at lette, var det rene bluff.

Hans Kirschhoff har disse bemærkninger til både venskabet og situationen: ”I situationen og siden i sin historieskrivning adopterede Duckwitz helt de socialdemokratiske venners syn på folkestrejken: Den var nok fremprovokeret af de tyske overgreb og københavnernes retfærdige harme, men den blev hensynsløst pisket frem af Frihedsrådet og kommunisterne, der spillede deres eget spil og ville have nedkaldt en katastrofe over byen, hvis ikke politikerne var trådt i karakter og forhandlet sejren hjem. Det er et stærkt forvansket billede, der her er tale om, men det må ses som en del af kampen om den rette fortolkning af historien – en kamp om samarbejdslinjen under besættelsen, der er fortsat lige til i dag” (p. 72). Der er ingen tvivl om at Socialdemokratiet tabte politisk og folkelig momentum efter Folkestrejken: ”Folkestrejken betød et indenrigspolitisk

magtskifte til fordel for Frihedsrådet, der fremstod som den store sejrherre og opnåede en folkelig legitimitet som landets de facto illegale regering” (p. 73).

Begge venner arbejdede benhårdt på at holde landet fri af en kommende ødelæggelse i krigens afsluttende fase, og at holde kommunisterne ude af enhver form for politisk indflydelse i et befriet Danmark: ”I bestræbelserne for at undgå krigen og holde de radikale på begge sider stangen havde Hedtoft vennen Duckwitz som støtte og uundværlige partner. Denne overtog helt socialdemokraternes syn på faren fra modstandsbevægelsen og DKP og den risiko, der lå i, at det kom til et væbnet opgør eller borgerkrig på dansk jord. Også derfor blev den sidste del af besættelsen én lang kamp for at forhindre Danmarks ødelæggelse fem minutter i tolv” (p. 79).

Alle venskaber har sin pris - også det mellem Duckwitz og Hedtoft. For Duckwitz var det på kanten af et livsfarligt projekt, om end han hele tiden fastholdt sin rolle som ledende repræsentant for den tyske besættelsesmagt: ”Han elskede Danmark, men fungerede ikke desto mindre i landet som eksekutor af en forbryderisk politik” (p. 108). For Hedtoft var situationen anderledes: ”Samarbejdet med fjenden voldte ikke Hedtoft tilsvarende moralske og eksistentielle kvaler. Han støttede kollaborationen ubetinget besættelsen igennem med de politiske og personlige omkostninger der løb på – og her fik samspillet med Duckwitz sin helt naturlige plads” (p. 109).

Bogen sætter tydeligt et kritisk lys på de ledende socialdemokraters indsats under krigen. Der var mange og lange frokostmøder med god mad og overdådige aftenselskaber med udsøgte vine, men der var også mange forhandlinger, hvor tilpasning trods alt var den overordnede dagsorden. Ikke fordi, at man ønskede besættelsesmagten noget godt, men angiveligt for at skåne den danske befolkning for det der var værre – nemlig krig, ødelæggelse og kommunisme.

Men i disse tilpasningsbestræbelser kan man kontrafaktisk spørge: Hvad var der sket, hvis Danmark ikke var kommet på de allieredes side, da krigssammenbruddet i 1945 var en realitet?

Det er givetvis tvivlsomt om en fredsbesættelse af Danmark alene ville kunne have kvalificeret os til at stå på sejrherrenes side, da regnestykket skulle gøres op. Denne vælgen side sørgede de folkelige oprør derimod for – trods socialdemokratisk modstand.

Hvorom alting er, så er denne lille bog et yderst vigtigt bidrag til at nuancere den danske besættelsehistorie.

Med disse ord skal bogen varmt anbefales.

32. Europa i opbrud

Anmeldelse af Hans Branner (red): Europas mange omveje. Fem nationale perspektiver på Den Europæiske Union. Forlaget Columbus 2019.

Denne bog om Europas fem største EU-lande kan læses af både begyndere og garvede kendere af EU's politiske og økonomiske historie. Den har både oversigt og detaljer, der gør den læsbar for enhver, der ønsker at sætte sig grundigt ind i hvilke udfordringer EU i disse år står over for.

Bogen er angiveligt skrevet til undervisningsbrug i gymnasiet, og vil være velegnet til det formål, men bogen kan også læses af den almindelige EU-interesserede borger i jagten på kvalificeret oplysning om EU's aktuelle udvikling set fra de forskellige medlemslande.

Bogens fem landestudier er rammet ind af et indledende kapitel om mangfoldighedens Europa, skrevet af bogens redaktør Hans Branner, og et afsluttende kapitel om bogens perspektiv, som er skrevet af Uffe Østergaard.

Læsere med hang til overspringshandling kan stoppe her, og er ligegodt og kvalificeret orienteret om bogens mange problemstillinger. Men det kan absolut ikke anbefales, da man så går glip af nogle aldeles udmærkede landegennemgange af Tyskland (Per Øhrgaard), Frankrig (Jørn Boisen), Italien (Simon C. Birk og Gert Sørensen), Polen (Søren Riishøj) og Storbritannien (Ole Helmersen).

Hver især fremragende og præcise beskrivelser (og optræk til mindre analyser) af landenes historiske og aktuelle forhold til EU-medlemskabet. Når man har læst denne bog efterlades man ikke i tvivl om, at der i alle de store EU-lande er en stor og stigende populistisk kritik af EU-medlemskabet. En kritik der i sin ekstreme form er endt med en aldeles forvirrende Brexit. Det er i realiteten historien om hvordan det går, når den politiske proces kommer ud af kontrol i en indenrigspolitisk konflikt i Det Konservative Parti.

Det kapitel der handler specifikt om Storbritannien (England, Wales, Skotland og Nordirland), er faktisk hele bogen værd. Man får beskrevet holdninger og forventninger til Storbritanniens indtræden i EF i 1973, den løbende britiske kritik af selv samme, der fortsætter over i EU i 1986, landet vedvarende forsøg på unddragelser fra det forpligtende fællesskab, optakt og baggrund for den britiske EU-folkeafstemning i 2016, dets resultat og efterfølgende forhandlingskaos. Det hele er med, og er kvalificeret udredt. Der er derudover en glimrende gennemgang af de mulige scenarier Storbritannien kan forvente at skulle gennemløbe i den nærmest fremtid – både økonomisk og politisk. Men det hele afhænger af hvilken udtrædelsesordning, de når frem til, og om det overhovedet er muligt at få en forhandlet skilsmisseaftale på plads. Enhver der ønsker at deltage i Brexit-debatten på dansk grund bør være vidende om de forhold, der er beskrevet i denne bog.

Da Storbritanniens medlemskab af EU, og dets kommende udtrædelse, i så rigelig mængde er dækket af dagspressen kommenteres kapitlet ikke yderligere.

Helt så meget opmærksomhed har de øvrige fire store EU-lande ikke. Derfor har bogen også i det forhold sin berettigelse.

For hvad sker der EU-politisk i Tyskland, Frankrig, Polen og Italien?

Det forsøger bogen at give et udmærket svar på.

Tyskland er qua sin historie, og årsag til to verdenskrige og deraf følgende sammenbrud, et af de lande, der mest positivt er gået ind i den europæiske integration ud fra deisen, at dem man samarbejder med går man ikke i krig imod. Man har ønsket ”Et europæisk Europa – ikke et tysk Europa”. Alligevel er man løbet ind i det paradoks, at den suverænitet, som Tyskland har afgivet til EF/EU, er kommet tilbage som dominerende tysk indflydelse på de fælles anliggender. Især på det økonomiske område, har det været meget tydeligt, men er måske skabt af, at de øvrige europæiske lande, har haft en for dårlig økonomi, til at de har kunnet følge med Tysklands økonomiske optur og muskelkraft. Problemet blev yderligere forstærket med indførelsen af en fysisk euro i 2002, der betinger fælles økonomisk politik, som vanskeliggjorde mange af de andre EU-landes muligheder for at tilpasse deres valuta til deres lavere internationale konkurrenceevne. Men den for deres lande for højt vurderede euro gjorde det muligt, at lånefinansiere et løbende forbrug, der lå over deres økonomiske bæreevne. Mest tydeligt er det fremgået af Grækenlands gældsproblemer, og hvor Tyskland bestemte betingelserne for en gældssanering. Det samme er sket, dog i mindre udtalt grad, for fx Italien, Spanien og Portugal.

Tyskland har styr på deres eksterne økonomiske balance, da de permanent kører med overskud på deres betalingsbalance (i lighed med Danmark). De har også overskud på deres offentlige finanser (her halter det lidt i Danmark). Det har mange af de andre EU-lande ikke, og der er med indførelsen af den fælles euro definitivt sat en stopper for det middel, der traditionelt kunne anvendes i den situation – devaluering. Et forhold, der yderligere forringer disse landes økonomi: ”For Europa bliver det imidlertid afgørende, om Tyskland vil yde bidrag til en form for økonomisk udligning i Unionen. Fortsætter den nuværende tilstand, vil kløften mellem rige og mindre rige lande i EU vokse, og sandsynligheden for unionens opløsning vil øges” (p. 49).

Tyskland er dog ikke at forglemme den største bidragsyder til EF/EU's økonomi. Dog betaler de mindre pr. borger end fx Danmark, Sverige og Luxembourg.

Frankrig ser sig selv som skaberen af EU: ”Frankrig er i landet egen selvforståelse uadskilleligt fra Europa: Frankrig er Europa” (p. 57). For Frankrig har det også været utroligt vigtig, at fremstå som dem der har kunnet skabe fred i Europa – Pax Europea. Her peger pilen på to af Kul- og Ståunionens fædre, Jean Monnet og Robert Schumann, der begge lagde vægt på: ”Samarbejde, samhandel, de små skridt, den gensidige afhængighed, befordrede og sikrede udsoningen (med Tyskland forstås, pet)” (p. 61).

Et kendetegn ved Frankrig er imidlertid, at EU nok mere har været elitens projekt end den brede befolknings projekt. Der er ligesom i Danmark en stor og larmende modstand mod EU-konstruktionen, der opleves meget elitær og bureaukratisk. Påstanden er, at bureaukrati er den regeringsform, hvor man har tyranni uden tyranner, da alle er berøvet politisk frihed og handlefrihed, og hvor alle er lige magtesløse: ”Det enorme institutionelle system er designet til, at ansvaret fordeles så vidt og bredt på utallige anonyme beslutningstagere, at ingen kan stilles til regnskab” (p. 79).

EU har haft meget hårdhændede følger for de mennesker, der ikke rigtigt har kunnet følge med globaliseringen. Det gælder hele vejen rundt i EU. For EU har bevidst fjernet muligheden for en national beskyttelse af de mennesker, der ikke rigtigt har kunnet klare sig i den internationale konkurrence. De har måtte finde sig noget andet at lave – og mange af dem er blevet ramt af working-poor jobs eller endnu værre – arbejdsløshed. Dette har, sammen med en massiv indvandring, virkelig bidraget til den meget betydelige EU-modstand rundt om i EU.

Den franske modløshed omkring EU-parlamentet ser også ud til at blive delt i stort set alle medlemslande: ”Ingen i Europa aner, hvad parlamentarikerne drøfter. Det gør imidlertid ikke noget, for alle er ligeglade. De fleste vælgere i Europa ville have det største besvær med at nævne bare fem parlamentsmedlemmer. Til gengæld fungerer parlamentet ganske praktisk som en slags kosteskab, hvor man kan placere politikere, som man ikke længere har brug for i national politik” (p. 78).

Italien er historisk set kendt for ikke at have dyrket demokratiet i særlig udbredt grad, hvilket også har præget den politiske kultur i efterkrigstiden. Italien var fra første færd med i skabelsen af EF – i en periode hvor de havde noget der lignede en traditionel partistruktur. Et forhold der sidenhen gik i opløsning i korrupsion, vælgermistillid og populisme. Dette sammenhold med dårlig økonomi og regeringsførelse, har skabt en udtalt EU-lede i brede dele af befolkningen. Bagved ønsket om det oprindelige EF-medlemskab lå: ”en forventning om, at et stærkere Europa også ville kunne medvirke til en løsning af Italiens egne problemer, herunder modsætningen mellem Syd-Nord” (p.97). Oprindeligt også et ønske om at stække et meget stærkt kommunistisk parti (PCI), der dog sidenhen, med Murens fald, af sig selv gik i opløsning.

Italiens uklare og svingende EU-kurs bliver intensiveret omkring 1992, hvor Berlusconi-æraen indledes. I dag ledes Italien af to modsatrettede partier Lega (tidligere Lega Nord) og Femstjernebevægelsen (MS5). Begge grupperinger er yderst populistiske og ikke partidannelser i traditionel forstand. Begge grupperinger udtrykker sig ofte i stærkt konspirationsteoretiske toner, som kan være svære at tolke i en realpolitisk sammenhæng.

Begge grupperinger har været utrolig gode til at mobilisere utilfredse vælgere mod en fælles fjende (EU?) og samtidig hævde, at være folkets eneste sande repræsentant. Kritikken er især rettet mod Unionens økonomiske politik og dets monetære samarbejde. Der bruges tit det billede

om EU, at Italien er som besat af en fremmed magt, og er under skadelig angreb fra immigranter.

Italienernes tillid til EU har gradvist være faldende siden engang i 1990'erne, og der er en udbredt følelse af, at de af EU bliver betragtet som en slags andenrangsborgere i det europæiske samarbejde.

I Italien er der helt generelt en stigende skepsis over for de demokratiske institutioner, der naturnødvendig også rammer EU: "Samlet set tegner meningsmålingerne et billede af et Italien, af Europa, hvor det repræsentative demokrati som samfundsmodel står i en autoritetskrise" (p. 121).

Polen er det største af de østeuropæiske lande, der kom med ved udvidelsen af EU i 2004. Det skete med pomp og pragt, og i en klar forventning om, at de stort set uden problemer kunne glide ind i det neoliberale EU-samarbejde. Problemet var, at de hverken økonomisk eller politisk var klar – og de problemer slås de med i dag. Det skyldes både historiske, kulturelle og strukturelle forskelle fra EU: "Polen og andre nye EU-medlemslande fra øst har en anden politisk kultur, en anden historie og derfor også et andet syn på demokrati end landene i det rige "gamle Europa". Det omtalte illiberale demokrati har større opbakning i de nye lande fra øst og især Polen, Ungarn og Kroatien, men populismen har fået godt tag i vælgerne overalt i Europa" (p. 147).

Polen har stort set haft problemer på alle EU's politikområder. De økonomiske forskelle mellem øst og vest var så store, at en enstrengt økonomisk politik på forhånd nærmest var dømt til fiasko. Dette til trods har Polen formået at fordoble deres økonomi i faste priser pga. EU-medlemskabet. De ligger dog stadig langt efter Vesten på dette område.

De største konfliktfaldet med EU ligger dog på det demokratiske og retssikkerhedsmæssige område: "Magtens tredeling, adskillelsen mellem den udøvende, dømmende og lovgivningsmæssige magt blev afvist, hvilket var (og stadig er) i strid med den herskende opfattelse i EU og fortolkningen af EU's værdier" (p. 135).

Polen, og for den sag skyld også Ungarn, ønsker et EU der mere tydeligt bygger på historisk kristne værdier, og vil være et bolværk mod islamisering og ukontrollerede flygtningestrømme fra Mellemøsten og Nordafrika. Ligeledes frygter Polen, og de andre østlande, et Europa i flere hastigheder, da det uundgåeligt vil hægte Polen af den økonomiske udvikling.

I bogens perspektivdel advares der mod de mange negative EU-myter, der er så udbredte blandt EU-modstanderne. En af dem er, at afgivelse af national suverænitet til EU, vil svække nationalstaternes selvstændighed. Dette er en falsk myte, da selvstændigheden for små og mellemstore nationer de facto ville blive mindre, hvis det blev overladt til de store stater at bestemme det hele, hvilket ville være den naturlige konsekvens af, at man ikke indgik forpligtende aftaler staterne i mellem. Her har de mindre stater en uforholdsmæssig stor indflydelse i forhold til landet størrelse: "Kravet om national suverænitet vil med stor sikkerhed medføre yderligere tab af

indflydelse for Europa og verden, selv om nationalisterne kræver det modsatte” (p. 193).

Det samme gælder diskussionen om EU som en føderal Union. Det slås fast, at kun 1 pct. af EU’s samlede BNP forvaltes gennem EU’s institutioner – til sammenligning forvaltes næsten en fjerdele af USA’s samlede BNP gennem USA’s føderale organer.

Helt generelt vil der med eller uden EU’s hjælp (fortsat eller opløst) ske en svækkelse af Europas stilling i verden. En svækkelse der har været på vej lige siden Anden Verdenskrig: ”Først med afkoloniseringen, der afsluttedes i midten af 1970’erne, siden den demografiske udvikling, der medfører, at de europæiske befolkninger - også i de tidligere kommunistiske Øst- og Centraleuropa – ikke kan reproducere sig selv og bliver stadig ældre” (p. 193).

Det største problem EU har for tiden, er, at store dele af befolkningen føler, med rette eller urette, at de er blevet hængt af EU-projektet, og det alene er for eliten.

Både op til Storbritanniens reelle udtrædelse af EU og op til EU-parlamentsvalget i maj 2019 vil denne bog være yderst nyttig læsning, og man kan håbe på, at den igangværende valgkamp vil kunne være med til at afklare, hvad danskernes position i det europæiske samarbejde er.

Med disse ord skal bogen varmt anbefales.